

CSEKEY ISTVÁN
A MAGYAR NEMZETFOGALOM

Bevezetés.

Megfogyva bár, de törve nem,
Él nemzet e hazán.

Nincs a társadalomtannak és az általános államtannak, illetőleg a tudományos politikának még egy olyan sokat vitatott kérdése, mint az, hogy mi a nemzet szónak fogalmi tartalma. Miután szellemi, történelmi, de mindenekelőtt politikai fogalom, tehát nyilvánvaló, hogy tartalmát a mindenkor uralkodó politikai eszmék határozták meg. Nép, népiség, nemzetiiség, nacionalizmus, patriotizmus, haza, ország, állam, állampolgárság mind körülötte csoportosuló fogalmak, amelyeknek valódi jelentését azonban szintén csak az illető korok politikai eszmeáramlataiból lehet kiértékelni. E mellett a nemzetfogalomnak nemcsak tartalma nem állandó, de maga a nemzet sem öröktől fogva való. A nemzet történelmileg kifejlett, modern fogalma úgyszólván csak a XIX. században lett kész. De megszületése után csakhamar a nemzetállamok kialakulásának és integrálódásának kovásza, a nemzetiségi küzdelmek életrekeltője s végül a világháború legfőbb elindítója, Európa térképének újraszínezője lett. Egyfelől a már háború előtt burjánzó nemzetellenes és nemzetközi mozgalmak, másfelől az igazságtalan békeszerződések folytán felkorbácsolt nemzeti érzés és népiség államhatárokat spiritualizáló ereje oly sorsdöntően állítja első vonalba a nemzeti gondolat kérdését, hogy ezt valóban korunk központi politikai kérdésének tekinthetjük. E mellett bennünket magyarokat szinte végzetserőn érintenek a nemzeti eszme körül csoportosuló kérdések. Ezért tudományos és magyar nemzeti szempontból egyaránt nagyon fontosnak tartjuk a nemzet szó fogalmi tartalmá-

nak meghatározását. Már csak azért is, mert ma talán divatosabb lett, mint valaha a véletlenül külföldrői jött felfogást a tősgyökeres hazai elgondolásnak elébe helyezni. A magyar nemzetfogalom felvázolása tehát annyival is inkább szükségesnek látszik, mert a kérdésnek nemcsak általános államtani tartalma vitatott, de a magyar nemzetfogalom értelmezése tekintetében sem uralkodik egységes felfogás. Mielőtt azonban a magyar nemzetfogalom kialakulását és értelmezését megkísérelnők, szükségesnek mutatkozik néhány alapfogalom tisztázása.

I. A „nemzet” szó eredete és jelentésének kialakulása.

1. A latin eredet.

Miután abból indultunk ki, hogy a nemzetfogalom tartalma sem nem állandó, sem nem öröktől fogva való, és így a régi időkből hiányoznak a nemzetfogalomra vonatkozó fejtetések, célszerűnek mutatkozik szótörténeti vizsgálathoz folyamodnunk.

Ügyszólván valamennyi kultúrnyelvbe a latin *natio* szóból ment át a nemzetfogalom. Értelme szószerint 'születés' (*nasci, natus*), majd 'nem, faj'; szűkebb értelemben 'néptörzs, nemzetiség'. A rómaiaknál azonban még egyáltalán nincs semmi titokzatos, pátoszt magában rejtő, magasabbrendű jelentése. Inkább távoli, fejletlen kultúrájú törzsek megjelölésére használják, mint mi ma a természeti népre a ben sz ü l ö t t k i t é t e l t. Nagyobb, történelmileg és művelődésileg jelentékenyebb népekre a rómaiak a *gens* szót használták. De a legmagasabb, a mai nemzet büszke értelmének megfelelő kifejezéssel, a *populus* szóval a rómaiak önmagukat illették. Ez már jelentette a politikailag uralkodó rendet is, a *patri-cius*okat szemben a *plebsszel*. *Gajus* szerint (I, 3): „populi appellatione universi cives significantur”. Később megváltozik az értelme. Pl. a „*Senatus populusque Romanus*” kifejezés mutatja, hogy a szenátusnak mint államkormányzatnak tagjaival szemben az alsóbb néposztályúakat jelentette. Végül azután egyes társadalmi osztályok megjelölésére is használták.

2. A „nép” és „nemzet” jelentésváltozásai nyugaton.

Mindezek a változatok ismétlődtek az újabb időben a nép és nemzet kifejezéseinek alakulásában. Mielőtt azonban még a nemzet politikai értelme kialakult volna, a *natio* szónak a középkorban az egyetemekkel, zsinatokkal, rendekkel és céhekkel kapcsolatban bizonyos testületi szellemet magában foglaló értelme fejlődik ki, ami már némi csiráját rejtí magában a politikai rivalitásnak és harcos szellemnek. Így már a párizsi, bolognai, paviai és prágai (IV. Károly császártól 1348-ban alapított első német) egyetemen az idegen hallgatók érdekeik védelmezésére egy-egy natióban tömörülettek. (Prágában pl. bajor, szász, cseh és lengyel nációk stb., de Párizsban már maguk a franciák *nation de France, de Picardie, de Normandie.*) Természetes, hogy a középkorban, amikor az univerzalizmus eszmevilágában az állam még nem törekedett nemzeti egységre, az egyetemek náciai kulturális összetartozási érzelmeiknél fogva nagy mértékben járultak hozzá a nemzeti érzés ki-fejlesztéséhez.

A modern államok kialakulásával és megerősödésével a *nation* kifejezés átmegy a hatalmi alakulatok és népi alapjuk megjelölésére. Míg a nép (*populus, peuple, people, popolo*) szó államjogilag majd a magasabb rendeket jelöli, majd a politikailag tekintetbe nem jövő néptömeget, sőt gyakran a népet szemben a királlyal és a nemességgel, addig a nemzet (*nation, nazione*, a szláv nyelvekben a vele rokon *narod*) most már egy magasabb rendű, büszke értelmet kap és a politikailag aktív államnépet jelenti különösen más, idegen nemzetekkel szemben. A nemzet ilyen értelmével találkozunk már legkorábban a XIII. században Angliában, a XIV. században Franciaországban, a XVI-ikban Németországban. De ettől kezdve használják a „nemzet” szót az állam, nép és ország megjelölésére is.¹

¹ Simon Rot 1571-i híres szótárában (*Ein teutscher Dictionarius*) a következő meghatározást adja: „Nation, Ein volck das in einem Landt erbörn ist, ein gantz geschlecht oder menge eines Völcks in Landt. Als die Deutsch, Welsch, Griechisch Nation“. — V. ö. Hans Schulz—Otto Basler, *Deutsches Fremdwörterbuch*, Straßburg—Berlin 1913—1933, Bd. II, S. 177 f. — V. Károly 1519-i választási kapitulációjában fordul elő először a büszke formula: „Heiliges Römisches Reich deutscher Nation“.

A nélkül, hogy ezt a rendkívül érdekes és tanulságos fejlődést itt részleteiben követni akarnók,² a mai szóhasználatra nézve csak annyit, hogy a nép és nemzet kifejezés alkalmazása az egyes nyelvekben egyáltalán nem egységes. Így a *Société des Nations*-t az angol *League of Nations*-nek, a német ellenben *Völkerbund*-nak mondja. Mi szinonimaként használjuk a *Nemzetek Szövetsége* és a *Népszövetség* kifejezést. E mellett az angol a maga világbirodalmát is *British Commonwealth of Nations*-nek jelöli. A nemzetközi jogot a francia és angol így nevezi: *droit international*, *international law*, a német ellenben *Völkerrecht*-nek. Voltaképen azonban valamennyi nyelven az *államközi jog* lenne egyedül a helyes.

A franciában és angolban azonban az 'állam' jelentésű szóból nincs képezve melléknév, s ezért az 'állami' kifejezés helyett rendszerint a 'nemzeti'-t (*national*) használják. Ilyenkor természetesen nincs semmiféle pátoz a jelentésében. (Pl. *domaines nationaux* = állami birtokok, *national debt* = államadósság). Néplélektani szempontból is érdekes, hogy a német pedig fordítva, az 'állam' jelentésű szóból képez melléknévet (*staatlich*), de már a népet jelentőből nem. A *völkisch* mint nem nagyon szerencsés modern szóképzés nem felel meg a nép mint politikai összesség fogalmának. (*Völkische Minderheiten* helyett német tudományos munkák is szívesebben használják a *Nationalminderheiten* kitételt.) A nemzeti kifejezés használatának célszerűségét mutatják a következő ellentétek: *nemzeti bank* és *népbank*, *nemzeti könyvtár* és *népkönyvtár*, *nemzeti himnusz* és *népdal*, *nemzeti irodalom* és *népirodalom*, *nemzeti ünnep* és *népünnepély*, *nemzeti viselet* és *népviselet* stb.

3. A magyar „nemzet” szó története.

Ami most már a magyar nemzet szó történetét illeti, annak a magyar szócsaládnak, amelynek a magyar nemzet szó egyik tagja, alapszava a nem főnév. Ez honfoglaláselőtti jövevényszó valamely ma már közelebbről meg nem határoz-

² V. ö. minderre *Friedrich Hertz*, *Wesen und Werden der Nation*. (Jahrbuch für Soziologie. I. Ergänzungsband: Nation und Nationalität.) Leipzig 1927, S. 3 f. Ugyanott egyéb irodalom.

ható árja (?) nyelvből.³ A *nem* főnév származéka a *nemz* ige is. Ez olyan képzésű, mint amilyenek pl. ma *lárma*, *nóta* mellett *lármáz*, *nótáz*, tehát ennek is bizonyára '*nemet* csinál, *nemet* szaporít' volt az eredeti jelentése; később azonban, amikor a *nem* mint gazdasági és jogi közösség a magyarság körében lassankint elvesztette eredeti, honfoglalás előtti jelentőségét, már csak azt jelentette ez az ige, mint mai nyelvünkben is, hogy 'zeugen, gigno, progigno'. Ennek a *nemz* ige -at, -et képzős származéka a *nemzet* főnév, melynek egyfelől 'nemzés eredménye, Abstammung, origo' (pl. „És mondd meg hová mégy, micsoda *nemzet* vagy? Monda Jónás nékik: Vagyok zsidó *nemzet*“⁴), másfelől 'Geschlecht, gens, prosapia' voltak legrégebbi jelentései. (Innen a kedvező szóhangulatú *nemzetes úr* vagy *asszony* kifejezés.) Később a *nem* gazdasági és jogi jelentőségének teljes leromlása után 'nép, Volk' jelentése is fejlődött e szónak. És legújabbban, körülbelül száz évvel ezelőtt, a XIX. század elejének magyar politikai mozgalmával kapcsolatban a német *Nation* szó fogalmi tartalmának hatása következtében még e német szónak a jelentését is hozzáfűzték a magyar *nemzet* szóhoz. Mivel pedig e szónak fönnebb említett három régebbi jelentését a csak egyjelentésű, tehát félreérthetetlen *származás*, *nemzetség* (vagy *család*) és *nép* szavakkal is ki lehetett fejezni, ezért a *nemzet* szónak e régebbi jelentései csak-

³ A magyar *nem* főnév legrégebbi (bizonyára még a törzsszervezet korából származó) jelentése 'nemzetség' volt, vagyis 'a nevet adó közös őstől fiágon leszármazó rokonsaládok gazdasági és jogvédelmi célzatú társadalmi közössége'. (Később, mivel a latin *genus* szónak ezenkívül még 'Art, Gattung' jelentése is volt, ez a latin nyelv hatása alatt másodlagos jelentésként a magyar *nem* szóhoz is hozzácsatlakozott. Pl. *emberi nem*, *női nem*, *himnemű* vagy *nőnemű* szó.) Ebből az következik, hogy *nemesek* eredetileg azok voltak, akik valamely *nem*nek a tagjai voltak. Ezt az is bizonyítja, hogy a *nemtelen* szónak legrégebbi magyar jelentése 'fattyú', vagyis 'nemhez nem tartozó, a *nem* jogi kötelékén kívül született ember'. Természetes, hogy a *nemes* ember becsültebb volt, mint a *nemtelen*, s ezért a *nemes* szóhoz kedvező, a *nemtelen*hez pedig kedvezőtlen szóhangulat csatlakozott, s ennek alapján fejlődött az előbbi szónak végül közjogi értelmében vett 'Edler, Adelige', az utóbbinak pedig 'niederträchtig, gemein' jelentése. — Ezekért a szótörténeti fejtegetésekért *Horger Antal* kollégámnak adózom őszinte hálával.

⁴ Jónás prófétának históriája. *Batizi András* históriás éneke a XVI. századból. (Régi Magyar Költők Tára II. k., Budapest, 1880, 90. l.)

hamar elavultak, s mai nyelvünkben már csakis a 'Nation' jelentéssel használjuk e szót.

A nemzet szó eddig ismeretes nyelvemlékeink között először az 1310—20 körül keletkezett „Gyulafehérvári Glosszák”-ban fordul elő.⁵

II. A nemzet fogalma.

1. Nép, nemzet, nemzetiség.

A legújabb tudományos kutatások is arra az eredményre jutottak, hogy a nemzetnek egységes fogalmi meghatározása lehetetlenség. Történelmi és politikai képződménnyel állunk szemben. Aki a nemzet fogalmát egységesen akarná meghatározni, annak a veszélynek tenné ki magát, hogy vagy mint nyelvegységet tüntetné fel, vagy mint kulturális egységet, vagy mint a nép öntudatának egységét, vagy pedig mint államegységet. A nemzeteket tehát csakis történelmi kialakulásukban lehet beható vizsgálat tárgyává tenni.⁶

Nagy nehézséget okoz azután az is, hogy a nép és a nemzet fogalmát igen gyakran azonosították. Ma ez már ritkáb-

⁵ „Nemzetui nepnech vadulatia”. Egykori kiejtése: „Nemzetüi népnek vadulatja”. Latin forrása: *a populo eius... est accusatus (Jesus)*. Értelme: 'nemzeti népnek vádolása', azaz a tulajdon nemzetbeli népnek vádolása. L. Szinnyi József, A gyulafehérvári glosszák. (Nyelv- tudományi Közlemények XXIX. k., 1899, 1. f. 1. s k. 1.) — Erdélyi Lajos, A Gyulafehérvári Glosszák. (Magyar Nyelv IX. k., 1913, 2. sz. 67. s k. 1.) — U. o. az idézett hely hasonmása 72. l.

⁶ Már az 1912-i Második Német Szociológiai Gyűlés arra az eredményre jutott, hogy a nemzet fogalmáról nem lehet egységes meghatározást adni. L. Verhandlungen des Zweiten Deutschen Soziologentages. Tübingen 1913. — Ugyanez olvasható ki a Jahrbuch für Soziologie gyűjteményes kötetéből: Erster Ergänzungsband: Nation und Nationalität. Leipzig 1927. — Az Alfred Vierkandtól szerkesztett Handwörterbuch der Soziologie (Stuttgart 1931) „Volk und Nation” címszó alatt közli Walde-mar Mitscherlich cikkét, amely a nemzet fogalmának legjellegzetesebb meghatározásait adja. — Részben ezek alapján, részben újabbakkal megtoldva ismerteti a nemzetfogalmat Asztalos Miklós, A korszerű nemzeti eszme. Budapest, 1933, 26. s k. 1. — Lásd még erre vonatkozólag: Heintz O. Ziegler, Die moderne Nation. Tübingen 1931, S. 27 f. — Carl Petersen, Volk, Nation, Staat und Sprache. (Deutsche Hefte für Volks- und Kulturbodenforschung Jg. II, 1931/32, H. 5/6, S. 194, 214.)

ban történik meg, de mégis szükséges a nép és nemzet fogalmát élesen elhatárolni egymástól. Hogy a nép szó nyelvhasználatra milyen sokjelentésű lehet, arra nézve csak a következő példákat: „A magyar nép ápolja irodalmát” (nyelvközösség), „A bajor nép szereti a sört” (törzs), „A zsidó népnek nincs hazája” (vallási közösség), „A nemességnek nem lehet több joga, mint a népnek” (osztály), „Az észti nép ünnepli az államalapítást” (állampolgárság), „A király szöveget bocsátott ki népéhez” (alattvaló).⁷ Bennünket itt azonban a nép csak két jelentésben érdekel: mint politikai értelemben vett nép és mint államnép. A politikai nép a leszármazás és a vérségi kötelék által, egy meghatározott térben folytatott élet következtében, közös kultúra útján előállott sorsközösség, amelynek ma leglényegesebb külső kifejezője a közös nyelv (anyanyelv). A népnek mint organikus egésznek ettől a politikai felfogásától élesen különbözik az államnépnek a jogi fogalma, mint az állam jogi kötelékével egybefűzött egyedeknek (az állampolgároknak) az összessége.

A magyar politikai tudomány nagytekintélyű művelője, *Concha Győző* és iskolája oly módon határolta el a nép, nemzet és nemzetiség fogalmát, hogy nép alatt olyan embercsoportot értett, amelynek jellegzetes sajátosságai vannak, de ezekről nincs tudomása. Nemzet lesz a népből, ha a csoport tagjai jellegzetes tulajdonságaik tudatára ébrednek s ezeknek fenntartására az állam formájában hatalmi szervezetet létesítenek. A nemzetiség pedig olyan embercsoport, amelynek tudata van jellegzetességéről, azt fenn is kívánja tartani, de nincs hatalmi szervezete, nem tud állami létre emelkedni.⁸

E mellett *Concha* azután következőképpen határozta meg a nemzet fogalmát: „Nemzet alatt öntudatos akaratú s csele-

⁷ V. ö. *Georg. Schmidt-Rohr*, Mutter Sprache. Vom Amt der Sprache bei der Volkwerdung. (Schriften der Deutschen Akademie Nr. 12.) Jena 1933, S. 71. — A 'nép' és a 'nemzet' szó között igen helyesen érzik a különbséget *Arany János*, Prózai dolgozatai. (Arany János összes munkái. V. k., Budapest, [Ráth], 343. l.)

⁸ *Concha Győző*, Politika. I. k., 2. kiad., Budapest, 1907, 66. l. — *Barabási Kun József*, Nép, nemzet, nemzetiség. Budapest, 1908, 72. s. k. l. — *Krisztics Sándor*, Nemzet és állam. Budapest, 1914, 261. s. k. l. — U. ö., Politika. I. k., Budapest, 1931, 320. l. — *Haendel Vilmos*, A nemzetiségek. Debrecen, 1928, 6. s. k. l.

kedni bíró oly emberi közületet értünk, melynek az egyetemes emberiről sajátos eszméje, e sajátosságnak az emberiségre értéke van s azt a maga öntudatos erejével valósítja".⁹

A nép és a nemzet közt *Conchától* fentebb megvonat megkülönböztetést az újabb magyar írók is elfogadják. Így *Ottlik László* nemzet alatt olyan társadalmat ért, amely politikailag öntudatos, magát politikai egységnek tartja és önálló államot tart fenn vagy önálló állam létesítésére és fenntartására képes.¹⁰ *Asztalos Miklós* nemzetiség alatt érti az állam nélküli kollektív individuumot, nemzet alatt pedig az önálló állami létig eljutottat.¹¹ E két felfogás közt az a lényeges különbség, hogy az utóbbi szerint a nemzet egyenlő az állammal, míg *Ottlik* már akkor is nemzetről beszél, ha az illető öntudatos politikai egységnek (nemzetiségnek) nincs ugyan állami szervezete, de önálló állam létesítésére és fenntartására képes. Nyilvánvaló, hogy ez a nézet a helyesebb és a *Concha*-féle felfogással szemben haladottabb. Mert különben lengyel nemzetről nem beszélhattünk volna, amikor megszüntették az államiságát. *Ottlik* helyes meglátással mutat rá, hogy a régi nemzetek területi, sztatikus, defenzív egységekből eszmei, dinamikus, agresszív egységekké: nemzetiségekké lesznek, viszont az újonnan keletkező nemzetiségek nemzetekké iparkodnak fejlődni.¹² Nyilvánvaló, hogy itt egymással szembevető kétféle fejlődésről van szó, amelyet a régebbi politikai tanítás azért nem tudott felismerni, mert rabja volt a terminológiának, amely nemzetiség és nemzet közt csak fokozati különbségeket látott. Így azt a bonyolult történelmi fejlődési folya-

⁹ *Concha*, i. m. 66. l. — A külföldiek közül hasonló ehhez *Gerhardt v. Schulze-Gävernitz* felfogása, aki szerint a nemzet „ein in seiner Eigenart einziges, zwischen den Menschen und der Menschheit stehendes Individuum, dem sich der Mensch in moralischer Überzeugung freiwillig unterwirft und das in dem großen Kulturzusammenhang der Menschheit eine bestimmte Aufgabe zu erfüllen hat“. *Britischer Imperialismus und englischer Freihandel*, Leipzig 1906, S. 400. — Hozzá csatlakozik a svéd *Rudolf Kjellén*, *Der Staat als Lebensform*, Leipzig 1917, S. 111. (Új kiadás 1924-ből.)

¹⁰ *Ottlik László*, *Nemzet és nemzetiség*. (Kl. a „Magyar Kisebbség“ IX. évf.-éből.) Lugos, 1930, 3. l.

¹¹ *Asztalos*, i. m. 46. l.

¹² *Ottlik*, i. m. 29. l.

matot, amely többszörösen egymásba fonódik és amely közt állandó az interferencia, a régi felfogás egyetlen formulával kívánta meghatározni.

Mindebből kitűnik, hogy a népnek és a nemzetnek az államhoz való kapcsolata határozza meg helyesen a fogalmat. Egyfelől nyilvánvaló, hogy a népnek nemzetté fejlődése, a nemzeti öntudat hozhatja létre az államot. A nemzetnek szüksége van az állami szervezetre. Ezért „alkotja az állami lét formája a nemzet élnivágásának zárókövét”.¹³ Másfelől viszont épen az állami szervezetben való együttélés vezethet a nemzetté fejlődéshez. Ennek megint különböző irányai lehetnek, mert az állami szervezetben való együttélésben kialakulhat egy egységes nemzet, de másfelől meg új nemzet is jöhet létre, amikor valamely nyelviileg egyesült nép a kultúrájának olyan fokára jut el, hogy politikailag is egységes szervezetet kíván létesíteni. A nemzet és az állam, valamint a nemzet és a nép fogalmait tehát nem fedik, hanem keresztezik egymást. Egy államban és annak népében lehet több nemzet vagy nemzetrész. Viszont egy nemzet több államra is elkülönülhet. E mellett természetesen előfordulhat, hogy egy állam csak egy nemzetből áll és hogy egy nemzet csak egy államot alkot. Ilyen esetekben szoktak nemzetállamról beszélni. Ha ellenben az államot több nemzet vagy nemzetrész alkotja, akkor nemzetiségi államról van szó.

A nemzetiség szó eredetileg tulajdonságot jelentett, valamely nemzethez való tartozást, a nemzet jellemvonásaival való felruházottságot. Később a kifejezést a közös tulajdonságokkal, vagyis közös nemzetiséggel összekötötték összességre is használták, tehát azoknak a körére, akikre a nemzet kifejezés illik. Mégis azt a megkülönböztetést vonták a két fogalom közé, hogy a nemzetiség szemben a nemzettel csak olyan nemzetrészt vagy akár egész nemzetet jelöl, amely egy másik nemzet alkotta államnak csak része, még pedig az államalkotó nemzettel szemben csak alárendelt része. Így jut a nemzetiség fogalmában a kulturális kapcsolat mellett már a politikai jelentőség és a közjogi helyzet is kifejezésre.¹⁴ A nemzet és a

¹³ Kjellén, i. m. S. 125.

¹⁴ V. ö. Polner Ödön, Az államélet néhány főbb kérdése. Budapest, 1935, 15. l.

nemzetiség fogalma tehát csak politikai kihatásaiban tér el egymástól. Mindkettő nyelvben és hagyományban szolidáris embertömegeknek kultúrközössége, de a nemzetnek rendszerint állami szervezetében megvan a hatalma is jellegzetességének a fenntartására. A nemzet tehát: államhatalmat gyakorló nemzetiség. A nemzetiség viszont az államhatalmat nem gyakorló népcsoport. Újabban szokták a nemzetiségre a *n e m z e t i k i s e b b s é g* kifejezést is használni. Ez egy politiko-aritmetikai megjelölés, amely az államhoz tartozás és egy nemzethez tartozás ellentétéből áll elő. A nemzetiség tehát lehet az államban kisebbség, de lehet többség is, amikor az államhatalmat gyakorló nemzetiség voltaképpen a kisebbséget teszi ki, mint pl. Cseh-Szlovákiában.

2. A nemzetfogalom.

Ami most már a nemzet fogalmának közelebbi meghatározását illeti, fentebb láttuk, hogy a szó eredeti értelme kétségtől a nemzéssel, a születéssel összekötöttek összességét fejezte ki. Ez a jelentése azonban később teljesen átalakult, mert a nemzés, születés összekötő benső mozzanatának helyébe valami külsőleg felismerhető tény lépett. A közös eredet, származás hiedelme ugyan még továbbra is megmaradt, de ez lassankint csak fikcióvá vált. Amily mértékben kevesbedett a származás közösségének a ténye, oly mértékben erősödött a külsőleg felismerhető mozzanatoké. Ezek pedig voltak a közös sors és a közös együttélés, valamint ezek közvetítője, a közös nyelv, amely az embereket egy kultúrközösséggé kapcsolta össze. A haza, a közös föld, a közösen átélt mult hatása, a közös művelődés és a közös nyelv olyan erős szolidaritást, az együvértartozásnak olyan hatalmas közös érzetét ébreszti fel a közösség tagjaiban, hogy az egykori közös leszármazás tudata egészen háttérbe szorul, s a vérségi kapcsolat helyét ezek a kultúrközösségi tényezők foglalják el.

Mindezekből nyilvánvaló, hogy a nemzethez tartozók fogalmi körét sem a közös leszármazás, sem a nyelv, sem a valóság vagy más objektív ismertetőjel segítségével nem tudjuk meghatározni. Viszont a nemzet mint egységes, kollektív személy önmaga állapítja meg, hogy kiket fogad be a maga körébe. A nemzet fogalma e szerint csupán *s z u b j e k t í v e g y s é g*,

amelynek felfogására egyedül az é r z e l e m a döntő, amely pedig logikai szabályoknak nincs okvetlenül alávetve és jogilag meg nem fogható.

Hogy a származás, a vérség köteléke mennyire háttérbe szorult, annak legfőbb bizonyítéka, hogy az egyes nemzeteket ma már nem nevezzük arról a közös ősről, akitől valaha származottnak vélték magukat, mint pl. a hellének Helléntől. Véletlenül talán épen csak a mi anyanyelvünkben maradt meg az egykori (törzsi) ősről (Megyer) a neve, míg a külföldi nyelvek mind az ugor eredetűkre céloznak (*hungarus, Hungarianian, hongrois, Ungar, venger* stb.). De nem nevezzük a nemzeteket azokról az országokról sem, amelyekben államot alkotnak (egyedül Németalföld és Ausztria voltak ilyen tisztára földrajzi nevek). Ellenben a nyelvről nevezzük az egyes nemzeteket, amikor e jelzők egyúttal nyelvet is jelentenek. Hogy az egyes népek nevei néha mily kevésbé mutatnak az eredetre, arra legjellemzőbb, hogy a kelta-római eredetű franciák a frankokról, tehát germánokról nevezik magukat, míg a németeket egy kelta törzsről, az alemannokról.

Nyilvánvaló, hogy a nemzetfogalom kifejlődésének ez a menete nem indokolja, hogy ezt a művelődési és érzelmi közösséget csak akkor illessük a nemzet névvel, ha magának már állami szervezetet alkotott vagy legalább is annak alkotására törekszik. Az előadottakból kiviláglik, hogy erre a közösségre a „nép” kifejezés már nem alkalmazható.¹⁵

Mindezeknek alapján megállapíthatjuk, hogy a „nép” államtani vonatkozásában közjogi kapcsolatot kifejező közjogi fogalom, a „nemzet” ellenben részben művelődési kapcsolatot kifejező kulturális, részben politikai, de sohasem jogi fogalom.¹⁶

¹⁵ Találóa mutat erre *Polner* rá, i. m. 12. l.

¹⁶ Már a svájci származású *Johann Kaspar Bluntschli* erre a helyes álláspontra helyezkedett: *Lehre vom modernen Staat*. 5. Aufl., Stuttgart 1875—76, Bd. I, S. 9 f. — Ugyanígy *Polner*, i. m. 12. l. — A „nép” és „nemzet” fogalmi ellentétére igen érdekesen mutat rá *Ferdinand Tönnies*: „In ihm [im Nationsbegriff] liegt eine tief antagonistische Tendenz gegen den Blutbegriff Volk, so groß die Verwandtschaft beider auch sein mag. Volk ist ein ursprüngliches Element des sozialen Lebens; Nation ein spezifisch moderner Begriff. Volk ist eine rohe, natürliche, biologische Realität, Nation mehr eine Idee, ein soziologisches Ideal. Der Begriff Volk ist verknüpft mit der Vorstellung der großen Schichten, von denen er denn.

Georg Jellinek, a századeleji német államtan legjellegzetesebb képviselője, a nemzetnek kétféle fogalmát különbözteti meg: a jogi értelemben vett nemzetet, ami alatt azoknak az összességét érti, akik egy nyelvet beszélnek.¹⁷ A társadalomtani értelemben vett nemzet meghatározását ellenben objektív ismertetőjelek hiányában a szociológia legnehezebb feladatának tartja.¹⁸

Bizonyos, hogy a valósághoz legközelebb járó objektív ismertetőjel a nemzetfogalomnál is a nyelv. Ez a nemzet együttes életének legerősebb külső kifejezője. Ezzel szemben Svájc, a négynyelvű nemzet, valamint Luxemburg, a kétnyelvű nemzet, nem lényegközösségen nyugvó, hanem úgynevezett politikai vagy államnemzetek. Mint ilyenek kivételt alkotnak és éppen ezért szolgálnak gyakran menedékétül azoknak, akik magukat nemzeti kötelességeik alól kivonni akarják. Hogy azonban a nyelv csak külső kifejezője a nemzeti közösségnek, azt az is bizonyítja, hogy ugyanazon államon belül ugyanazt a nyelvet beszélők külön népcsoportot is alkothatnak, ha a történelmi sorsközösség előzetesen elválasztotta őket. Így ma Jugoszláviában a szerbek és a horvátok. Viszont, hogy maga a nyelv nem tud még nemzetet egy államközösségekben tömöríteni, arra példák a franciául beszélő franciaországiak, belgiumiak, luxemburgiak és svájciak.

A jogi értelemben vett nemzet fogalmának tarthatatlanságát ékesszólóbban senki ki nem fejtette, mint *Kossuth Lajos* 1851-ben New Yorkban a nemzetiségi kérdésről mondott beszédében: „Mi lenne az önök nagy Uniójából? Mi lenne az önök alkotmányából, mi lenne az önök legnagyobb emberének e dicső hagyatékából, mi az emberiség erkölcsi égboltozatának e halhatatlan csillagaiból [t. i. az amerikai csillagos lobogóból]? Mivé lenne az önök hazája, ahonnan a szabadság géniusza terjeszti hatalmas szárnyait s az ébredő remény sugara vet derít

„Volk’ erst aufoktroiyert wird“. Verhandlungen des Zweiten Deutschen Soziologentages S. 187.

¹⁷ Georg Jellinek, Allgemeine Staatslehre. 5. Neudruck der Ausgabe von 1914, Berlin 1929, S. 117, Anm. 1.

¹⁸ U. o. S. 119 f. — Jellinek fejtegetéseit beható bírálatban részesíti *Ereky István*, A jogtudomány módszerei. (Kl. a „Városi Szemle“ XV. évf.-ából.) Budapest, 1929, 46. s. k. l.

az emberi jövőre? Mi lenne az önök köztársaságának e nagy és hatalmas együtteséből, ha a nyelv fanatikusai szentségtörő kezeiket egyszerre csak erre a szilárd alapra vetnék?... s az Uniót nyelvek szerint feldarabolnák?... Mi teszi a nemzetet? Talán a nyelv csupán? Ha csak a nyelv teszi a nemzetet, nincs nagy nemzet a földön, mert nincs olyan milliós népesség, amely csak egy nyelvet beszél. Nem, nemcsak a nyelv. Az érdekeknek, a jogoknak, a kötelességnek, a történetnek, de főként az intézményeknek a közössége, ami egy talán nyelvre és fajra nézve különböző lakosságot összeköt napi érintkezésben a városokban, melyek középpontjai és otthonai a kereskedelemnek és iparnak; e mellett maguk a hegyrendszerek, a folyó- és folyamrendszerek; az anyaföld, melynek pora összevegyül őseink haló porával, kik ugyanazon a mezőkön, ugyanazokért az érdekekért véreztek, a dicsőségnek és a gyásznak közös öröksége, közös törvények és intézmények, közös szabadság és közös elnyomatás: — mindebből áll a nemzetiség összetett fogalma¹⁹.

Tehát arra az eredményre kell jutnunk, hogy a nemzeti-ségnek egyetlen tekintetbe jövő objektív ismérve sem alkalmas a nemzeti hovatartozás biztos jogi meghatározására. A leszámolás, a kultúr- és sorsközösség mind megfoghatatlan tulajdonságok. A nyelv sem elegendő egymagában. Egyedül az egyén belső érzülete a döntő, amely pedig azoknak az imponderábiláknak az összességéből alakul, amelyeket a nemzeti érzés fogalma foglal magában. Az érzület azonban mint belső lelki folyamat jogilag meg nem fogható, amiért is még egy külső cselekménynek kell hozzájárulnia, és ez a bevallás.²⁰

A magyar nemzetfelfogás mindig hű marad ahhoz az alapelvhez; hogy az tartozik a magyar nemzethez vagy vala-

¹⁹ Select speeches of Kossuth. Condensed and abridged by Francis W. Newman. New York 1854, p. 80.

²⁰ V. ö. Csekey István, A világ első büntetőtörvénykönyve, mely a nemzetiség bevallásának szabadságát védelemben részesíti. (Kl. a Kenéz- emlékkönyvből.) Budapest 1932, 10. s k. l. — U. az: A nemzetiség bevallási szabadságának büntetőjogi védelme. (Kl. a „Magyar Kisebbség“ XI. évf.-ából.) Lugos, 1932, 12. s k. l.

melyik nemzeti kisebbséghez, aki oda akar tartozni. A nemzet-hez tartozás tehát a magyar felfogás szerint akarati tényezőktől függ. Ezzel szemben *Bleyer Jakab* tagadja, hogy a nemzetiség akarati közösség s rámutat arra, hogy a népiségben olyan adottságok (vér, anyanyelv, erkölcs, elemi képzettség) rejlenek, amelyek sem bevallás, sem letagadás útján nem tüntethetők el.²¹ Ez a felfogás egyezik a mostani német kényszerközösségi elgondolással, ami elméletileg is megakadályozni kívánja a disszimilációt, vagyis a németiségből való kiszakadást.

3. Államnemzet és kultúrnemzet.

A nélkül, hogy ez alkalommal kitérhetnénk a nemzet oly különböző fogalmi meghatározásaira és a nemzetkeletkezés történelmi menetét ismertethetnők, mindössze a nemzetfogalomnak arról a két nagy variánsáról kell megemlékeznünk, amely nyugaton kifejlődött és amely mindig érezte a magyar nemzetfogalom alakulásában hatásait. Ez a két alaptípus a francia államnemzet és a német kultúrnemzet fogalma.

Max Scheler ama híres mondásának, hogy csak egy nemzet van a világon, „la nation“, vagyis a francia nemzet, az az alapja, hogy a nemzetfogalom valóban a forradalmi Franciaországban alakult ki és szolgált mintául a többi modern európai nemzeteszmének. E francia ősnemzetfogalom kialakulásának pedig három főmozzanata volt: az abszolutisztikus, központosított államhatalom mint legfőbb örökség az *ancien régime*-ből, a művelt középosztálynak a létrejövedele, valamint a forradalomban a „nép“-nek „nemzet“-té való előléptetése.²² Természetesen már régebbi nyomai is vannak a nemzetiségi gondolatnak. Így tudunk egyes megnyilvánulásairól már a keresztesháborúk korából. A modern nemzetiségi elv azonban kétségkívül francia földön fejlődött ki, amikor az 1791-i alkotmányozógyűlés a nemzet szuverénitását proklamálta. E szerint a nemzet és az állam ugyanazt a fogalmat két különböző oldalról

²¹ *Jakob Bleyer*, Nation, Volk, Nationalität. (Nation und Staat Jg. III, 1930, H. 5, S. 287 l.)

²² V. ö. *Ottlik*, i. m. 16. l.

jelentették. 'Nemzetiség' és 'állampolgárság' egy, mint ahogy a franciában a *nationalité* mindkettőt jelenti.

Ennek a francia államnemzetnek a koncepcióját teljesen a francia nemzetállam akkori szükségletei határozták meg. A forradalom idején Franciaországnak már nem igen voltak belső nemzetiségi kérdései. Az idegen eredetű népek, a bretonokat is beleszámítva, jórészt elfranciásodtak. Annál fontosabbak voltak számára a keleti határok kérdései. Biztonsági szempontból volt szüksége a Rajna vonalára, melynek mentén azonban az ősi francia területen jórészt német nyelvű lakosság élt, t. i. az elzásziak és a lotharingiaiak. A francia nemzetállamnak tehát, hogy a Rajna vidékét megtarthassa, sőt kelet felé az olasz nyelvterületen terjeszkedhessék, olyan laza nemzetfogalomra volt szüksége, amelyből hiányozzék a vérhez és földhöz kötöttség.²³ De mi hát akkor a nemzet, ha nem leszármazási és nyelvi egység? Klasszikus választ adott erre Renannak valóban világhírűvé vált előadása a Sorbonne-on 1882 március 11-én, amikor szembeállítva az akkor már jelentkező új német nemzetfogalommal a nyugatit, a franciát, mondja: *Une nation est une âme, un principe spirituel*. „Amint helyesen szokták mondani, a lelket és a szellemi principiumot két dolog egyeztette össze. Egyik a múltban, a másik a jelenben van. Az egyik az emlékek gazdag örökségének közös birtoklása; a másik egy időszerű megegyezés, a közös életnek a vágya, az osztatlanul kapott örökség értékének továbbvitelére való szándék... A multra nézve a dicsőség öröksége és az elmúlás sajnálata, a jövőre pedig ugyanannak a programnak a megvalósítása: együtt szenvedni, remélni, örülni. Ime, amit megért az ember faji és nyelvi különbség ellenére is”.²⁴ Halhatatlan idézet marad tőle a nemzetnek szellemes meghatározása, mely szerint az nem más, mint *un plébiscite de tous les jours*.²⁵ A nemzet tehát szerinte nem egyéb, mint egy napról-napra megismétlődő népszavazás. Ez azonban nem azt jelenti, mint

²³ V. ö. [Hóman Bálint és] Szekfű Gyula, Magyar történet. V. k., 2. kiad., Budapest, 1936, 560. l.

²⁴ Ernest Renan, Qu'est-ce qu'une nation? Conférence faite en Sorbonne. Paris 1882. Idézve mostani kiadása után: Pages françaises. Paris 1921, p. 68.

²⁵ U. o. p. 70.

tévesen értelmezik, hogy *Renan* szerint a nemzet egyéni akarat-elhatározásoknak az összessége lenne, hanem hogy az egyes tudatosan a nemzethez tartozónak vallja magát, tehát nem ő alakítja a nemzetet, hanem csak állandóan új életet visz bele, amire annak szüksége van. „Az ember — mondja előadása végén *Renan* — nem rabszolgája sem a fájának, sem a nyelvének, sem a vallásának, sem a folyók folyásának vagy a hegyláncok vonulásának. Az embereknek azt a nagy közösséget, amelyet nemzetnek neveznek, a szellem egészsége, a szív melege és az erkölcsi öntudat teremtette”.²⁶ „A nemzet egy nagy közösség, mely az áldozat tudatán alapszik, melyet az ember hozott és hozni kész a megegyezésért, azért a kifejezett kívánságért, hogy a közös életet tovább is együtt folytassák”.²⁷ „Hősies mult, nagy emberek és dicsőség alkotják az alapot, amelyen egy nemzeti eszme nyugszik”.²⁸

Ebben a francia nemzetfogalomban igen nagy politikai erő lakozott. Megindulhatott belső és külső hódító útjára. Ha a nemzethez tartozás az egyesnek erkölcsi öntudata, akkor könnyen mehet végbe az asszimiláció. Csak erre a belső elhatározásra kell jutnia. De alapja lehet idegen területek becsatolásának is, mert csak meg kell kérdezni népszavazás alakjában az illető terület népét, hogy oda akar-e tartozni. *Consultez les populations*, kiáltotta oda *Renan* a győztes németeknek, amikor azok nem azért akarták elszakítani az elzásziakat, mert maguk is akarták, hanem mert német anyanyelvük folytán a német kultúr-nemzetfogalomhoz tartozóknak tekintették őket. A francia nemzetfogalomban benne volt az emberi jogok elvének a kiterjesztése. Vele nemcsak történelmi és logikai kapcsolatban állott, de annak egyenesen szükségszerű továbbvitele volt. „A francia nemzetfogalom mögött ott volt a büszke tudat, hogy a francia szabadság és demokrácia a legfőbb emberi javak közé tartoznak, így megvan a vonzó erejük úgy az egyesek asszimilálására, mint egész területek önkéntes becsatlakozására”.²⁹

Ez a franciás államnemzetfogalom azonban, mely oly tág teret nyitott a nemzet politikai érvényesülési lehetőségének, vol-

²⁶ U. o. p. 72.

²⁷ U. o. p. 70.

²⁸ U. o. p. 68 et s.

²⁹ *Székfü*, i. m. 561. l.

taképen üres, mechanikus forma volt, amelyből hiányzott a vérnek és a rögnek megkötő gondolata. De annál több volt benne a hangzatos frázis, a külsőség, amelyet könnyű volt felvenni vagy letenni. Ez a francia nemzetfogalom azután a liberalizmus és a demokrácia különben is tetszetős eszméivel együtt elindult európai hódító útjára s nyomában mindenütt kialakultak az új, franciás nemzetek, ezek a külsőséges konglomerátumok, amelyekhez bárki könnyen csatlakozhat, ha érzelmi vagy célszerűségi okokból megvolt benne az asszimilációra való hajlandóság. Érthető, hogy a nemzetduzzasztásnak ez a könnyű lehetősége mily csábítóan hatott az uralkodó nemzetekre, hogy magukba olvasszák az idegen fajú és nyelvű kisebb népcsoportokat. Ezért volt ennek a nemzeteszmének fellépése annyira támadó és megindítója annak a folyamatnak, amely a múlt század kontinensének nyugalmaát annyira megzavarta. Egy századdal ezelőtt ez a franciás külsőséges államnemzetfogalom jutott el hódító útján hozzánk is. De mielőtt erre rátérnénk, lássuk ezzel szemben azt a másik, német eredetű nemzetfogalmat, amelyet legáltalában talán a kultúr-nemzet elnevezéssel illethetünk.

„A civilizáció élén haladó” *grande nation* a francia nemzetiség felsőbbiségét hamarosan erőszakkal és fegyverrel is hirdette Európa nemzetei között, ami azonban nagy ellenhatást váltott ki a letiportakból. (Napoleon győzelmes hadjáratai és brutális elnyomása során kivirágzik Németországban a romantika, az az igen sokrétű szellemi mozgalom, amely azonban végeredményében nem volt más, mint szembefordulás a racionalizmussal és visszatérés a természethez. Innen indul meg a különösebb érdeklődés a népiség (*Volkstum*) öntudatlan, mesterkéletlen jellemvonásai után. Amikor a szabadság francia Cézárjából világhódító imperátor lett és szétrombolta a kis népek állami építményeit, a megalázottak gondolkodói visszamenekültek a romlatlan nép körébe, és száz évvel ezelőtt az ártatlan irodalmi és tudományos népiségmozgalom hatalmas erejű politikai mozgalomnak vált a megindítójává.

A francia racionalizmussal és imperializmussal szemben a népi egyéniség kínálkozott olyan természeti valóságnak, amelyre a politikai küzdelmet rá lehet építeni. Herder eszmélt rá erre először. Még pedig érdekes lelki folyamat váltotta ki

ezt az elgondolást belőle. A mai Lettország fővárosában, Rigában, amely akkor Oroszország Livland-tartományának volt a székvárosa, tehát messze idegenben nyerte az első benyomásokat. A lett nép — ép úgy, mint az észt — már akkor hat évszázad óta élt a keresztes háborúk során bevándorolt német földbirtokosok — a balti bárók — elnyomása alatt. *Herder* az uralkodó fensőbbes német kultúra alatt felismerte az elmaradt, de kezdetlegességében is oly rendkívül érdekes és értékes lett népi műveltség elemeit. A népdalokon, eposzokon, népregeken, népszokásokon keresztül rájött a nemzeti jellem alapvonásaira. Így azután szembeállította az állam mesterséges szerkezetével a nemzetet mint természetes szerkezetet. A nép nem egyéb, mint az élet folytonosságának, a nemzedékek természetes összefüggésének a megtestesítője. A vérközösségnek pedig szellemi kifejezői a nyelv és az életszokások, amelyek azonos világképhez vezetnek. E szerint az igazi államnak, a természetes, életképes politikai szerkezetnek sem lehet más alapja, mint a népi egység.

Nyomába jön *Fichte*, aki híres beszédeit a német nemzet-hez 1807-ben Berlinben a francia megszálló csapatok dobpergésének hangjai mellett tartja meg. Ő nemzetiség alatt azt a szellemi egységet érti, amely rányomja bélyegét tagjaira. Nép vagy nemzet alatt pedig azoknak az embereknek az összességét, akikben ezek a meghatározott szellemi tulajdonságok alakot öltöttek. Ami egy népet azzá tesz, szerinte nem a le származás vagy a lakóhely, sem nem a közös történelem és a hagyomány, hanem „az isteninek belőle fejlődő különös törvénye“, amely szerint ez a tömeg „egy természetes és magától átitatott egésszé kapcsolódik“. Valamely népnek ez a szellemi sajátossága közvetlen kifejezést talál nyelvének szellemében, amelytől azután minden többi szellemi megnyilatkozás függ. Mint látjuk tehát, *Fichte* nemzetfogalma teljesen metafizikai, nem történelempolitikai és még kevésbé szociológiai vagy biológiai. Ennek ellenére kiérzik belőle a nemzet és az állam végzetszerű egymásrautaltságának a gondolata.³⁰

A nemzetnek ez az élő szervezetként való felfogása, amely

³⁰ V. ö. *Günther Holstein—Karl Larenz*, Staatsphilosophie. (Handbuch der Philosophie.) München und Berlin 1933, S. 126.

annak nyelvében, népköltészetében, szokásaiban, erkölcsében és tudatnélküli kultúrjaiban nyilvánul, először tehát *Herder* gondolatvilágában született meg. De hamarosan szárnyára vette a német romantika és a „történeti iskola”. Majd *Fichte* szemben a francia hódító államnemzetfogalommal erkölcsi megújulássá és politikai védőeszközzé fejlesztette tovább. Végül pedig *Hegel* spekulatív történelemfilozófiájában összefoglaló világnézeté rendezte.³¹

Ez a német történetfilozófia természetesen szintén megtette a világban a maga hatását. Elsősorban a kulturáltság tekintetében elmaradottabb, kis népek körében hódított. A francia nemzetállam fogalmával szemben, amelyet *Johannet* „elektív”-nek nevez, ez a német irányzat főleg a szláv népek körében terjed el és *Ottlik* ezt „nativisztikus”-nak jelöli.³² Míg a francia nemzeti mozgalom a maga felsőbbbségére, elért eredményeire hivatkozott, addig ez a maga szűzességére, el nem használt népi erőinek végtelen lehetőségére. A német nemzetfogalom tehát a hódító és asszimiláló francia nemzetfogalommal szemben épen ezeknek a népies sajátságoknak a megőrzésében és a hódítókkal szemben való fenntartásában látta a maga nemzeti missziós feladatát.

Miként a francia nemzetfogalomnak *Renan* a legtipikusabb kifejezője, akképen idézhetjük *Meineckét* a német nemzetfogalom tudományos kifejtőjeként. Nagyszabású könyve első lapján mindjárt azzal kezd, hogy: „Közös lakóhely, közös származás — vagy pontosabban mondva, mivel antropológiai értelemben vett fajtisza nemzet nincs —, közös vagy hasonló vérkeveredés, közös nyelv, közös szellemi élet, közös államkötelék vagy több hasonló állam szövetsége — mindezek fontos és lényeges alapjai vagy ismertetőjelei lehetnek egy nemzetnek, de ez még nem szól a mellett, hogy minden nemzetben valamennyinek együttesen meg kellene lennie, hogy az nemzet legyen. És hozzáteszi, hogy „nemzetek oly nagy, hatalmas életközösségek, amelyek történelmileg lassú fejlődésben állottak elő és szakadatlan mozgásban és váltakozásban vannak, de e miatt tartozik valami változó is a nemzet fogal-

³¹ V. ö. *Asztalos*, i. m. 15. l.

³² *René Johannet*, *Le principe des nationalités*. 2^e éd., Paris 1923, p. 216 et s. — *Ottlik*, i. m. 23.

mához".³³ Tőle ered a nemzeteknek két nagy csoportra való felosztása: kultúrnemzetek és államnemzetek csoportjára. Szerinte kultúrnemzetek azok, amelyek kiváltképpen bizonyos közösen elért kultúrjavakon nyugsznak. Államnemzetek pedig azok, amelyek főleg valamely közös politikai történelem és alkotmány egyesítő erején nyugsznak.³⁴

Igaz, hogy ebben az elméletben van bizonyos merevség, amire maga *Meinecke* is rámutat, de azért igen használható alapforma. A kultúrnemzet és az államnemzet közt néha igen nehéz a megkülönböztetést keresztülvinni. Nehéz megállapítani, hogy a kulturális vagy a politikai köteléknek van-e nagyobb összekötő ereje. Valamely államnemzetben különböző kultúrnemzetek élhetnek együtt, amire példa Svájc. Viszont egy kultúrnemzet több államra oszolva élhet, amit a német példa mutat. A kultúrnemzet politikailag néha bizonyos alsóbbrendűséget is kifejez. Ilyen formájában valamely nemzet még csak egyszerű művelődési igényeit akarja kielégíteni. Amikor azonban megerősödik, akkor minden kultúrnemzet hatalmi szervezetre, vagyis önálló államiségra törekszik. Így a kultúrnemzet az államnemzetnek egy primitívebb fokozatát is jelölheti.

A *Meinecke*-féle megkülönböztetésnek nagy előnye, hogy a nemzetfogalomnak két nagy alapvariánsa ennek segítségével jobban megérthető és szembehelyezhető. Az államnemzet ugyanis többé-kevésbbé fedi a francia nemzetfogalmat, míg az államtól független kultúrnemzet fogalma német színezetű. A liberális francia államnemzet tehát a nemzetben az állami hatalom kihatását látja. A *Renan*-féle nemzetfogalom mint „szavazási közösség” szerepel az állandó állami változások között. Ezzel szemben az organikus német nemzetfelfogás a kultúrnemzetben a népnek mint szellemi nagyságnak szükségszerű kapcsolatát fejezi ki kultúréletének történelmi folyamatával. *Spengler* szerint: „Ein Volk im Stile einer Kultur, ein historisches Volk heißt Nation”.³⁵ Amikor tehát kultúrnemzetről be-

³³ *Friedrich Meinecke*, *Weltbürgertum und Nationalstaat*. 7. Aufl., München und Berlin 1928, S. 1.

³⁴ U. o. S. 3.

³⁵ Idézi *Otto Koellreutter*, *Grundriß der Allgemeinen Staatslehre*. Tübingen 1933, S. 41. — V. ö. *Oswald Spengler*, *Der Untergang des Abendlandes*. 31—42. Aufl., München 1922—23, Bd. II, S. 204.

szélünk, ezzel a nemzetnek mint kultúr- és sorsközösségnek a történelmi jelentőségét fejezzük ki. Nyilvánvaló, hogy minden nemzet lehetőleg arra fog törekedni, hogy nemzeti értékeit függetlenül fejleszthesse ki, amiért is iparkodni fog kultúrnemzetből államnemzetté fejlődni. A kultúrnemzet fogalmának értéke abban is megnyilvánul, hogy az államalkotás lehetőségétől megfosztott nemzetek számára szintén nyújt nemzeti célkitűzési gondolatot: a közösségi kultúrának az ápolását. Ebből viszont nyilvánvaló, hogy valaki egyszerre két nemzettudatot hordozhat magában: az államnemzetét, amelynek önakaratától függetlenül sorsánál fogva tagja és a kultúrnemzetét, amelynek tudatosan tagja. Ez a kettősség, ami a francia nemzetfogalomra nézve ismeretlen, válik mint nacionalizmus és irredenta a nemzetiségi surlódásoknak az alapjává.

Az előadottakból azonban az is kiviláglik, hogy a német nemzeti szocializmusnak a népiségről vallott élményszerű felfogása és azon alapuló nemzetfelfogása egyenesen felújítása, illetőleg továbbfejlesztése a *Herdertől* kiinduló német kultúr-nemzetfogalomnak. Erre később majd még rátérünk.

Most azonban ismertetjük még azt az igen találó szembeállítás, amellyel *Rádl* a német és a francia nemzetfelfogást jellemezte. Ő ugyan a nyugati felfogással állítja *Herdert* szembe, de amikor nyugatot mond, alatta voltaképpen a francia nemzetfelfogást érti. Szerinte: *Herdernél* a nemzet a család és törzs egyenes folytatása; nyugaton a nemzet szabad polgárok közössége, akik a törvényeknek, amelyeket önmaguk alkotnak, lojálisan engedelmeskednek. *Herdernél* a nemzet biológiai fogalom és a faji ösztönre van alapítva; nyugaton a nemzet politikai fogalom és az értelmén alapszik. *Herdernél* a nemzet a természet munkája s így az ember számára a beletartozás végzettszerű; nyugaton a nemzet az ember műve, mely a társadalom tökéletes szervezésére törekszik. *Herdernél* a nemzet igazi lényege a néptörzs, a faj; nyugaton az anyag, a tömeg, amelyből előáll.³⁶

A következőkben érdekes lesz megvizsgálnunk, hogy miként hatott a francia államnemzet és a német kultúrnemzet fogalma a magyar nemzetfogalom kialakulására.

³⁶ *Emanuel Rádl*, *Der Kampf zwischen Tschechen und Deutschen*. Reichenberg 1928, S. 129. Idézve *Asztalos* után, i. m. 30. s k. 1.

III. A magyar nemzetfogalom kialakulása.

1. Az anacionális korszak a XI—XII. században.

Mint az előzőkben láttuk, a nemzet történelmileg kialakuló szellemi és az idők rendjén változó fogalom. Szubjektív közösségérzet, amelynek objektív ismérveit fogalmi spekulációval soha, hanem csak a történelmi indukció segítségével lehet megállapítani. Az objektív ismertetőjegyek hiány nélkül és a maguk teljességében sohasem fognak egy közösség tudatában előjönni. Épen ezért kiértékelésük egyedül a történelmi vizsgálódásnak a feladata. Az a közösség lesz nemzetnek mondható, amely az önmagára vonatkozó sajátságok felismerése alapján tudatosan tekinti magát egy egységnek. Épen ezért nem mindig könnyű eldönteni, hogy mikor beszélhetünk nemzetről. Minden nemzetnek van egy anacionális és egy szubnacionális fejlődési alakja. Ezekben a korszakokban már vannak a nemzeti eszmének egyes megnyilatkozásai, de a nemzeti öntudat mint az egész nép köztulajdona hiányzik még. Ilyen értelemben természetesen csak a nacionalizmusnak egészen öntudatos szakában, a XIX. században beszélhetünk a nemzet modern alakjáról. Viszont tévedés lenne azt hinni, hogy ezt megelőzőleg már nem alakult ki a nemzet fogalma.

A magyarság körében még a XI—XII. században is annak az anacionális közösségérzésnek az alakja élt, amelyet a délorosz pusztáknak a steppével összefüggő, sajátos életköriülményei alakítottak ki lelkében.³⁷ Nem volt még sem népi, sem nyelvi egysége. Miként a húnok példája is mutatja, nagy szervezők, nagy egyéniségek a legkülönbözőbb fajú és nyelvű népelemeket egyesítették erős főhatalom alatt. A népvándorlás korabeli népeknél és még jóval utóbb is a dinasztiaiban van a jegecesedési pont. Hatalmával áll vagy bukik egész laza birodalma. A sok és gyakori változás onnan van, hogy e korszakok uralkodói csak hódítani, de nem egyszersmind megtartani is tudnak.

A magyarságnak néppé és állammá alakulási folyamata

³⁷ Ezekben a megállapításokban követjük *Deér József* összefoglalását: A magyar nemzeti öntudat kialakulása. (A Magyarságtudomány Tanulmányai III.) Budapest [1936].

egészen a sablonos nomád euráziai mintára zajlott le nem sokkal a honfoglalást megelőzően Etelközben, amikor a megyeri törzs dinasztíája Árpád alatt egy fő alatt egyesítette a különböző törzseket. Az így keletkezett népi egységet nem a nyelv vagy a faj azonossága hozta létre, mert tudjuk, hogy többnyelvűek és különböző antropológiai alkatúak voltak, hanem kizárólag a szervezés ténye biztosította.³⁸ Hogy ennek mily sorsdöntő jelentősége volt a további századokban is, arra jellemző, hogy még a XII. század közepén élő udvari történetíró is a királyi nemzetség magvaszakadását az ország meddőségével, a király meddőségét pedig az ország pusztulásával azonosítja. Körülbelül a XIII. század derekáig nem az alattvalók összetartozási érzéke, hanem azoknak a királytól, a dinasztától való testi-lelki függése teszi ki ennek a kornak a közösségérzetét. Ekkor még a magyarságnak nincs sem történeti tudata, sem hivatásképzete, ilyenekkel csak az uralkodó rendelkezik. A dinasztának származástudata a Turul-mondán és az Attilától való leszármazáson nyugszik. De már ekkor megjelenik a védőbástyagondolat. A magyar király is középkori keresztény mintára mint *defensor Christianitatis* jelentkezik.

Ebben a korban a „haza“ az a terület, amelyen belül „a király békéje“ uralkodik. Nem az országnak vannak határai, hanem azok kizárólag a *jus regium* hatáskörének a határait jelzik. Az állam népének pedig az a jelentése, hogy „magyar“ mindenki, aki a magyar király uralma alatt él. Ezért mondja Szent István gyöngének és törékenynek az egynyelvű és egyerkölcsű országot, amit úgy kell értelmeznünk, hogy az „Intelmek“ szerzője azt a kormányzati eszmét védte, amely hazánkat a XI. században nyugati jövevényekkel benépesítette. Az „Intelmek“-nek tehát ez a merészen fogalmazott és annyi magyarázatra okot adott, ma pedig különösen aktuális helye kétségkívül a Róma-eszmének a hatása alatt védte a kereszténység civilizatórikus feladatát, az idegen papság kibontakozó hatalmát, vagyis végeredményben védte önönmagát.³⁹ Úgy

³⁸ V. ö. Németh Gyula, A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest, 1930, 221. s k. l.

³⁹ V. ö. Balogh József, 'Nemzet' és 'nemzetköziség' Szent István Intelmeiben. (Irodalomtörténeti Közlemények XXXVII. évf., 1927, 4. s k. l.)

látszik, azért is szükség volt az idegeneknek a védelmére, mert a magyar néprétegekben már ekkor megjelenhetett az az idegengyűlölet, ami a nemzeti eszmének szintén egyik korai megnyilvánulása. De idevág az „Intelmek“ VIII. fejezete második felének az a tanítása is, hogy: „Melyik görög kormányozná a latinokat görög módra? Vagy melyik latin kormányozná a görögöket latin módra?“ Ebből mintha azt a törekvést lehetne kiolvasni, hogy a szertelen idegen hatásokkal szemben megvédje a nemzeti hagyományokat és sajátosságokat is.

A X—XII. században tehát van ugyan hazánkban közösségérzés, mely a dinasztíával alkotott sorsszerű egység tudatára támaszkodik, de nincs még nemzettudat, mert a közösségre vonatkozó objektív ismérvek a közösségben még nem tudatosultak. Ennek egyik első megjelenési formája az úgynevezett „Mi-tudat“-nak a kialakulása, vagyis a közösséghez tartozásról szóló közvéleményé.⁴⁰ A „Mi-tudat“ kialakulásához nagyban járul hozzá a háború, amikor a király hatalma alatt élő nép a tőle lakott területtel való elválaszthatatlan szimbiózis-ként érzi a „Mi“ fogalmában azoknak az egységét, akiknek életét, földjét és biztonságát védelmezi a hadrakelt sereg.

2. A szubnacionális korszak a XIII—XV. században.

A dinasztikus közösségérzet felbomlása és egy újnak, valósággal a népszuverénitási eszmén alapulónak a születése a XIII. század folyamán következik be mint e korszak politikai, társadalmi és lelki forradalmával párhuzamos jelenség. Megindul a társadalomnak olyan újirányú szervezkedése, amelyet többé nem a király abszolút tekintélye irányít, hanem az alattvalókból indul ki. Az autonóm vármegye a nemesi közösség (*communitas*) műve. Az 1298-i dekrétum 21. cikke szerint a király köteles az elidegenített területeket egyházi fenytés terhe alatt visszaszerezni, hogy „a magyar királyság mint

— U. ö. A magyar királyság megalapításának világpolitikai háttere. Budapest, 1932, 8. l. — Gróf Apponyi Albert, Szent István király intelmei szent Imre herceghez. (Budapesti Szemle CCXVIII. k., 1930, 17. s. k. l.)

⁴⁰ V. ö. Kurt Stavenhagen, Das Wesen der Nation. Berlin 1934, S. 45.

jogi egység örvendezhessék tagjai épségének⁴¹. A társadalom tehát már állami feladatokat vállal. Az állam többé nem felülről lefelé, hanem alúlról felfelé épül. A társadalom ezután már nem az uralkodónak és házának függvénye, hanem sorsát maga kezével irányító közösség, amelyben az egyesnek körülhatárolt jogai vannak.

Ennek a rendi korszaknak egészen új haza- és nemzetfogalma alakul ki. Eddig a *populus*, *natio* és *gens* szavak, ha az oklevelekben előfordultak, leginkább csak az alattvalókat jelölték meg minden nacionalista vagy főleg sovíniszta jelentésárnyalat nélkül.⁴² Most már a *natio* szónak egyre inkább 'nemzet' lesz a jelentése. Ugyancsak átalakul a *patria* szó értelme is. Eddig az nem jelentette a 'házát', hanem csak valamely nép vagy néprész lakóhelyét. Most már érzelmi színezetűvé válik. Először V. István egyik 1271-i oklevelében olvassuk, hogy megadományozott híve nem csupán a korona iránt tartozó hűségéből, de egyben hazájának megőrzésére fogott fegyvert a cseh király ellen, *gloriosam vitam reputans pro patria dimicare*.⁴³ Legjellegzetesebb példa azonban az új értelmű *patriának* az új értelmű *natio*val való találkozására III. Endrének a göllheimi csatában vitézkedő Radoszló várjobbágy részére szóló adománylevele 1298-ból, amikor azt mondja, hogy Radoszló elhagyva és mintegy semmibe véve saját földjét, messze hagyva tulajdon hazáját a mi kedvünkért messze és távolos részekre ment, nevet és dicsőséget szerezve nekünk és az egész magyar nemzetnek.⁴⁴ A XIII. század közepén okleveleink már a „magyar nemzet államá”-ról (*Hungariae nationis regnum*) beszélnek.⁴⁵ Törvényeink pedig már többször megemlékeznek ruténekről,

⁴¹ Martinus Georg. Kovachich, Supplementum ad vestigia comitiorum. T. I., Budaë 1798, p. 118.

⁴² L. az okleveles anyagot erre nézve Deér József, Közösségérzés és nemzettudat a XI–XIII. századi Magyarországon. (A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar. Történetkutató Intézet Évkönyve IV. évf., Budapest, 1934, 97. s k. l.)

⁴³ Wenzel Gusztáv, Árpádkori új okmánytár. XII. k., Budapest, 1874, 24. l.

⁴⁴ „derelicto et quasi pro nihilo habito solo proprio et propria patria procul posita, ob favorem nostrum... in partes externas et remotas,... ad laudem et gloriam nostram et totius Nationis Hungariae”. U. o. 619. s k. l.

⁴⁵ 1342. Anjoukori okmánytár. IV. k., Budapest, 1884, 161. sz.

oláhokról és szlávokról, mintegy kifejezve, hogy ezeket nem számítják a magyar *natio*hoz, amely így szűkebb keret volt az országlakók egyeteménél. A *natiót* ebben a korban a nyelvvel határozták meg. A magyar középkor azt tartotta magyarnak, aki magyar nyelven beszélt. A „magyar nemzet“ kifejezés tehát nem volt a Magyarország területén élő valamennyi nép gyűjtőneve. Arról sem maradtak emlékeink, hogy a „magyar nemzet“ kifejezést csak egyetlen rendre, a nemességre korlátozták volna. Az 1525. évi dekrétum 2. cikke szerint hivatalt az országban csak a magyar nemzethez tartozó nemes emberek viselhettek (*Hungaricae duntaxat Nationis hominibus Nobili de prosapia propagatis*).⁴⁶ Hogy a nemzeti és a rendi különbségeket határozottan megvonták, arra bizonyíték Werbőczy „Hármaskönyv“-e (III. r., 25. c., 1—2. §) is, ahol a különböző *natiók*hoz tartozó jobbágyokról, magyarokról, németekről, csehekről, tótokról, oláhokról, ruthénekről és szerbekről van szó.

A magyarság tehát a nyelvben látta meg nemzet mivoltának ismervét, de mégsem törekedett arra, hogy a másnyelvű népeket az államéletből kirekessze vagy hogy a maga nyelvét államnyelvvé tegye. *Galeottinak* is feltűnik, hogy a magyarságnál csaknem kizárólagos a latin nyelv. Pedig ne felejtjük el, hogy a XV. század a magyarság virágzásának a százada, amikor a magyarság igen közel állott ahhoz, hogy a nemzeti-ségi szigetek ellenére is mint fölényes többség töltsé ki a Kárpátok medencéjét. Ismeretes, hogy Mátyás király korában ugyanannyi volt Magyarország lakosainak a száma, mint Angliáé. S ez ötödfélmillió lakos 75—80 %-a fajmagyar volt. Az egész a Szávaig terjedő terület tiszta magyarságát bizonyítja az, hogy a Bács és Bodrog vármegyék 1522-i összeírásából ismert mintegy kétezer családnév között mindössze három nemmagyar hangzású akadt.

A XV. század végéig azután már egészen kialakul a nemzeti öntudat, amely egy történeti és egy hivatástudatból tevődik össze. „A magyarság, amely a XIII. század vége óta a magánáció-mivoltának tudatára ébred, két évszázad leforgása alatt

⁴⁶ *Martinus Georg. Kovachich, Supplementum ad vestigia comitiorum. T. III., Budae 1801, p. 24. et squ.*

eljut odáig, hogy ezt az érzelmi keretet határozott tartalommal töltsse ki: származására visszapillantva felismerje nemzeti létének és jellegének azokat a vonásait, melyek őt a világ minden egyéb nációjától elválasztják, ugyanakkor azonban oly célokat tűzzön maga elé, melyek helyét és rendeltetését a keresztény népek közösségében kijelölik.⁴⁷

Minden nép nemzetté válásában rendkívül fontos szerepet játszik az a történeti tudat, amely mint eredetmitosz, mint „honnan-mitosz” jelentkezik.⁴⁸ A magyarságnak nem volt ilyen eredetmitosza, vagy ha volt, talán egyéb ősi értékeivel ez is elveszett abban a korban, amely a kereszténység felvétele után mindent tüzzel-vassal írtott, ami az ősi pogánykorra emlékeztetett. A XIII. század vége felé a haza és nemzet új fogalmának kialakulása megteremti a feltételeit a közösségi érzés s vele együtt az eredetmitosz kifejlődésének. Ebben oroszlánrésze van *Kézai Simon* mester „Gestá”-jának, amelyben a magyar történet elé hűn történetet szerkeszt, az Attila-Álmos-Árpád genealógiát átviszi a hűnokra és a magyarokra s a két népet teljesen azonosítja egymással. Ez a magyar származástudat első ránkmaradt megfogalmazása, melynek keretében a kezdetben csak az uralkodóházra vonatkozó eredethagyomány az egész nemzet közkincsévé válik. Különösen Mátyás király volt az, aki a krónikáírók köréből kiemelve, a nemzeti öntudat egyik jegecesedési pontjává tette főleg humanistái útján. A hűn-magyar-szittya atyafiságnak a tétele a XV. század végén már nemzeti közvélemény.⁴⁹

Ennek a hűn-szittya jellegnek, amelyhez még rendkívül kifejezett katonai hivatástudat járult hozzá, a köznemesség a megtestesítője. „Nemzeti jellemének a tudatosulása elsősorban idegengyűlöletében jut kifejezésre, mely a nacionalizmus primitív állapotából a Jagelló-kor rákosi végzéséig egész lépcsőt

⁴⁷ Deér, A magyar nemzeti öntudat kialakulása 16. l.

⁴⁸ V. ö. Robert Michels, Der Patriotismus. München 1929.

⁴⁹ V. ö. Hóman Bálint, A magyar hűn-hagyomány és hűn-monda. Budapest, 1925. — Váczy Péter, A népfelség elvének magyar hirdetője a XIII. században: Kézai Simon mester. (Károlyi-emlékkönyv. Budapest, 1933, 562. l.) — Benda Kálmán, A magyar nemzeti hivatástudat története (a XV—XVII. században). Budapest, 1937, 13. l.

tár-eiénk”.⁵⁰ A *natio* bizonyos szokások, életforma és nyelv összességét jelenti, amelyet a többi hasonló képződménytől a kortársak, elsősorban a köznemesség tudatában ez a gyűlölet választ el. Az általános európaiaktól azonban nálunk eltér a fejlődés annyiban, hogy egészen a törökkorig sohasem vonatkozik a gyűlölet az országban lakó nemzetiségekre.

A krónikásoktól kitermelt hún-szittya származástudat a XVI. század elején már teljes egészében bontakozik ki. A kisnemesi törekvések vezéregyéniségében, a nagy jogászban, *Werböczy István*ban teljesedik ki. Az ő politikai elvei, közjogi tanítása és egész nacionalizmusa ebből a hún-szittya tudatból táplálkoznak. A szittya népektől származott magyarok, írja a „Hármaskönyv” ajánlásában, mindenkor harcban álltak a keresztény hit védelmében „akkora vitézséggel és oly természeti erő kifejtéssel, hogy életük jobbadám fegyverben tölt el”, magukat nem is adták „semmiféle nyereszkedő vagy közönséges” foglalkozásra, „egyedül a hadi szolgálatra alapították a nemességet”. A krónikás népszuverénitási elméletének a magyar viszonyokra való alkalmazása *Werböczy* szentkorona elmélete is, mire nézve *Szekfü* írja, hogy: „Verböczi tana a koronát eredetileg a nemesi communitashoz kötve, végső fokon lehetővé teszi a királynélküli királyságot, a korona jelképét maga előtt tartó államot, melyben a nemesség nem látja szükségét annak, hogy a koronát király fejére tegye”.⁵¹ A szentkorona tehát nemcsak az államhatalomnak, hanem a nemesi közösségnek is a szimbóluma. Mivel pedig az államot a XIV. század óta „a magyar nemzet államának” tekintették, *Werböczy*nek ebben a koncepciójában a nemzetet is a köznemesség jelentette.

3. A geopolitikai és a közjogi nemzetfogalom.

Íme itt van a sokat emlegetett *populus Werböczyanus*, amely tehát kizárólag a főpapi és a nemesi rendet jelenti, s vele

⁵⁰ Benda, i. m. 17. l.

⁵¹ *Szekfü Gyula*, Magyar történet II. k. 590. l. — V. ö. *Bartonek Emma*, Corona és regnum. (Századok LXVIII. évf., 1934, 326. s. k. l.)

szemben minden más csak a *plebs* fogalmához tartozik.⁵² Így alakul ki a nemzetnek régebbi, geopolitikai felfogásából a nemzetnek újabb, közjogi felfogása. A geopolitikai nemzetfogalomban a nemzet és a haza egyjelentésűek. A nemzet itt azoknak a közössége, akik egy történet-földrajzi államterület lakosságát alkotják, akik ezt a területet a maguk hazájának érzik és vallják, akik ennek a hazának függetlenségét és épségét minden más értéknél nagyobbban tartják, úgyhogy azért életüket is készek áldozni. A nemzeti összetartozás érzése tehát itt egyenlő a hazaszeretettel. A nemzetnek ehhez a geopolitikai fogalmához később a rendi átalakulás során egy szűkebb közjogi fogalma csatlakozik, amit a nemzetközjogi fogalmának mondhatunk. Ez nem tagadja meg az előbbi geopolitikai nemzetfogalom érvényét és jelentőségét, de a 'nemzet' szónak bizonyos fensőbbes, sőt arisztokratikus és büszke értelmet ad. A 'nemzet' szó jelentését megszorítóan használja, csak azokat jelöli meg vele, akik a haza földjének szabad birtokosai, vagyis a privilegizált rendeknek tagjai. Ezek azonban a haza egész lakosságát, tehát az egész geopolitikai értelemben vett nemzetet képviselik. Akik azonban az uralomban, a szuverénításban nem részesednek, azok nem a *populus*, a nemzet, hanem csak a *plebs*, a nép körébe tartoznak. A nemzet tehát most már ebben az értelemben nem a haza lakóinak, a király alattvalóinak összességét jelenti, de területi egysége továbbra is megmarad, mert így is az államterület szabad birtokosainak az egységét fejezi ki. Ennek az egységnek azonban most már a király személyén kívül más összefoglaló egysége is van: a nemesség *communitása*, vagyis a nemzetet jelentő szabad birtokosok egységes testülete, korporációja.⁵³

Ennek a kiváltságos rendnek a tagjai „magyarok”-nak számítottak annak a történelmi és jogi fikciónak az alapján, hogy a magyar nemesség a honfoglaló magyarságnak az utódja. Tagjainak sora bővült nemcsak vérszerinti leszármazás folytán,

⁵² A „Hármaskönyv” II. részének 4. címe az a híres hely, ahol mondja: „E helyen pedig a nép neve és elnevezése alatt egyedül a főpap és báró urakat és egyéb mágnásokat s a többi nemeseket kell értened, de nem a nem nemeseket”.

⁵³ V. ö. Ottlik, i. m. 8. s. k. 1. és 15. s. k. 1.

hanem merő jogi aktussal is részint szabad birtokok adományozása, részint személyes nemesség osztogatása útján. Még az sem számított, hogy a nemesített honfiú volt-e vagy pedig idegen (*indigenatus*). „Végeredményben tehát — bár a földdel, a hazával való kapcsolat nem lazul, mégis immár nem a nemzet tartozik a hazához, hanem a haza a nemzethez. Ez éppen a geopolitikai és a közjogi nemzetfogalom közötti jellegzetes különbség: az egyik azoknak összességét jelenti, akik a hazához tartoznak, — kiknek a nagyvilágon ekívül nincsen számára hely, — a másik azoknak összességét, akikhez a haza tartozik, akik a hazának gazdái és urai“.⁵⁴

Így a magyar nemzet mint *populus* és nem mint *natio*, mert az utóbbi a nemzetiségeket jelentette, ilyen rendi értelemben különös értékjelző, hisz ennek a közjogi nemzetnek a tagjai Hungáriának a legkiválóbb fiai voltak tekintet nélkül anyanyelvükre. Ezért volt minden *natio* tagjának is kiemelkedése során különös törekvése, hogy ennek a fensőbbes, szinte arisztokratikus rendnek a körébe tartozzék. S így vált a magyarság felsőbbbségéről vallott felfogás később oly sok félreértés alapjává.

Nyilvánvaló, hogy a közjogi nemzet ilyen fogalmának a kialakulása nem kedvezett a nacionalizmus eszméjének. Hisz a nemzethez tartozás jegye itt merőben külsőleges, tisztára jogi viszony. Ugyanis az tartozik e közjogi nemzet fogalmához, aki bizonyos alanyi jogoknak a birtokában van és ezt bizonyítani is tudja. Innen természetesen már csak egy lépés hiányzott a franciás államnemzet fogalmához, vagyis nem kellett egyéb, mint a rendiség helyébe az állampolgárság modern fogalmát léptetni. Nem kétségtelen azonban, hogy ebben a pusztán jogilag összekapcsolt sokaságban mégis csak ki kell fejlődnie valami közösségi tudatnak, amely őket a népiség természeti állapotából a nemzet magasabb eszmei fogalmához vezesse. Ez a közösségi tudat pedig továbbra is a közös haza eszménye, a *patriá*val kapcsolatos patriotizmusnak, a hazaszeretetnek a régi érzése. Csak lassan bontogatja szárnyait egy a közjogi felfogástól merőben független, új tartalomtól táplálkozó érzelem, a nacionalizmus.

⁵⁴ U. o. 11. s. k. l.

4. A nemzettudat alakulása a XVI—XVIII. században.

Visszatérve most már a magyar nemzeti öntudat fejlődéséhez, láttuk, hogy a XV. század fordulójára az eredeti öntudatlan dinasztikus közösséghitből kialakult a küldetés-tudat. „A kereszténység pajzsa és bástyája” üres szólamnak látszik mindaddig, amíg tartalmat nem ad neki a szittya-tudat, vagyis azoknak a tulajdonságoknak a felismerése, amelyek a magyarságot keleti származási hite és idegengyűlölete ellenére is a keresztény közösség védelmezőjének missziós hitével ruházta fel. A XVI. század a törökkel való kilátástalan harcokkal telik el, az ország három részre oszlik, a protestantizmus is megosztja az országot. Ebben a korszakban két alapjellemvonása van a nemzeti hivatástudat fejlődésének. Az egyik a büneiért vezeklő magyarság. A nemzet keserves sorsában az a jelige kap szárnyra, hogy azt bünteti az Isten, akit szeret. A másik érzés pedig, hogy a magyarság Isten választott népének hiszi magát. A XVII. században két ellenség pusztításaitól sanyargatva, török és német közt állva s mindenkitől elhagyatva, amikor nyugattól is nem kapnak egyebet, csak szavakat, — *nisi verba*, mint már IV. Béla panaszkolta magárahagyatottságában a kereszténység három principális kúriájában — az egyetemes, úgyszólván nemzetközi hivatástudat nemzetivé alakul át. Erdély fejedelmei már nem a keresztény közösségnek, hanem a magyarságnak a védelmét tekintik feladatuknak. Bocskay, Bethlen és Rákóczi György kénytelenek ugyan „a törökök torkában” elismerni a porta fennhatóságát, de mégis megmaradnak a nyugati kereszténység kötelékében mint annak legkeletibb tagja. A hősiesség aktivitását ekkor már keserű passzivitás váltja fel, amelyen át csak mint távoli reménység dereng a nemzeti egység visszaállításának a vágya. Az tartja még a lelkeket, úgyszólván kelet és nyugat magyarja még sem állanak idegenül szemben egymással.

A XVII. század derekától fogva a nemzet legnagyobb részén oly nagyfokú apathia vesz erőt, hogy csendes rezignációba süllyedve már semmivel sem gondol. Török és tatár bandák dúlják az országot, német katonaság fosztogat, a nemes-ség elszigetelten a maga portáját védve, nem részese semmi-

féle céltudatos és egységes cselekvésnek. Az önmagába roskadás és csendes lethargia e szomorú korszakának horizontján jelenik meg az egyik legnagyobb magyar, *Zrinyi*, a költő és hadvezér, az ősi dicsőség sokrétű barokk hőroza. A nemzet élére állva hirdeti a magyarság eszméit. Nehéz ugyan számára ez a hivatás, „de ha az Isten az hazámhoz való szeretetet reám tette; ímé kiáltok, ímé üvöltök: hallj meg engem, élő magyar, ihon a veszedelem, ihon az emésztő tűz! Imé tudományt teszek előtted, nagy Isten, mindent a kit tudok kikiáltok, hogy éntülem elaluvásomért nemzetem vérét ne kérd elől”.⁵⁵ A *Sors bona, nihil aliud* pesszimizmusára egész életének aktivitásával cáfolt. Bár azon kesereg, hogy megromlott a magyar nemzet, mégis nagy kincseket és tehetségeket fedez fel benne s úgy érzi, hogy egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalóbbak. A tétlen multbamerülés helyett a jövőbe riadva kiáltja, hogy „Ne bánts a magyart!” „A török áfium ellen való orvosság” című csodálatos írása valóban azt mutatja, hogy a magyar nemzettudat — legalább is egyes kiváló képviselőiben — semmiben sem maradt el a XVII. század végén Európa egyéb népeinek nemzettudata mögött.

A magyar öntudat azonban ekkor mintha megroskadott volna, mintha semmi sem tudna többé erőt venni rajta. A jelenben vigaszt nem látók most kezdenek a mult felé fordulni. Minél sivárabb a jelen és reménytelenebb a jövő, annál inkább menekülnek a dicsőséges multhoz. A távoli szittyá dicsőségre gondolnak, Mátyást idézgetik. Ezt a céljavesztett, multba néző magyart már Rákóczi Ferenc nagy szabadságharcának lelkesedése se tudja többé felrázni. A XVII. század végére már annak a hivatottságérzésnek sincs nyoma, amely nemrég még a maga megmentését érezte küldetésének. A mindenkiben csalódott magyarság önmagában sem hisz többé, lelkéből kihalt minden magasabb életcél és minden hivatásérzés. A török alól felszabadult Magyarország városaiban és falvaiban feldúlva, lakosságából kipusztítva, parlag földjei a *neoaquistica* alapján idegenek prédájára várva, remény és bizalom nélkül nézett bele a semmi jóval nem kecsegtetett jövőbe.⁵⁶

⁵⁵ Gróf *Zrinyi Miklós*, A török áfium ellen való orvosság. (*Rónai Horváth Jenő*, Gróf *Zrinyi Miklós*, a költő és hadvezér hadtudományi munkái. Budapest, 1891, 80. l.)

⁵⁶ L. minderre részletesen *Benda*, i. m. 40. s k. l.

A török veszély megszűnése után a XVIII. század magyar életének legfőbb kérdése a Habsburg örökös tartományokkal való együttélésé, tehát az osztrák kérdés lett. Ettől kezdve ez az 1918-i összeomlásig valósággal uralta a magyar politikai életet. Azoknak az áldatlan közjogi vitáknak, amelyek annyira ránehezedtek a magyar nemzeti életre, mindvégig az Ausztriával való együttélés következtében csökkentett magyar állami szuverénitás kiépítése volt az indítóokuk. A nemzeti öntudat erőteljesebb fejlődése kategórikus imperativuszként követeli az önálló állami létet. Így azután állandóan szemben találja magát az osztrák beolvasztó törekvésekkel. Csak az 1867-es kiegyezés hoz létre bizonyos megnyugvást, amely a *pragmatica sanctio* alapján jogilag a paritásos dualizmus elvére helyezkedik, ami azonban politikailag mégis csak oda vezet, hogy a reálunióban Ausztria lesz az erősebb fél, és így tovább tart a közjogi küzdelem. A másik kérdés, amely a XVIII. század második felétől kezdve végigvonul a nemzet életén, a nemzetiségi kérdés. Ez elindulása óta nemhogy veszít erejéből, de egyre növekszik és nyugvópontra csak a trianoni békeszerződésben jut, de akkor is csak a magyar állam és nem egyszersmind a magyar nemzet életében is.

5. A franciás államnemzet eszméje.

Mint láttuk, a XVIII. században a nemzettudatnak két alakja fejlődött ki, a politikai jellegű francia államnemzeté és a kulturális jellegű német kultúrnemzeté. A Habsburg-monarchiába, ahol a racionalizmusra épült abszolutizmus eszmekörében az állam fogalma mellett még nem maradt hely a nemzet számára is, a német kultúrnacionalizmus találta meg először az utat. A nemzetiségek körében egy-egy filozófiailag művelt fő válik az új eszméknek hirdetőjévé és kezdi meg a nemzeti tudatosításnak munkáját. Igaz, hogy II. József előtt még a francia nemzetállam eszménye lebeg, és így birodalma határáig szeretné kiterjeszteni a német nyelv uralmát. Csakhogy ez a kísérlet, amely nem sokkal ezelőtt még nyugaton sikerrel járt, nála már megkésett. Mire II. József a felvilágosult abszolutizmus rekvizitumaival meg akarta teremteni a nemzetek felett álló egységes birodalmat, Franciaországban már a forra-

dalom előszelei szállingóztak, s a demokrácia és a nacionalizmus bontogatta szárnyait. II. József megkésett kísérlete tehát éppen az ellenkező hatást váltotta ki. Elindította útjára azt a korszerű nemzeti eszmét, amelyet éppen elfojtani akart.⁵⁷

Már II. József fellépése előtt *Bessenyei György* és társai belekapcsolódnak a nagy nyugati eszmeáramlatba. Amikor rájönnek, hogy a nemzeti nyelv az egyedüli hordozója a nemzeti kultúrának, ebben már jelentkezik racionalista fogalmazásban a magyar nemzetállam követelésének első alakja. Náluk azonban a nyelv szorgalmazása még csak mint a kultúr nacionalizmus eszköze szerepel, miként a német romantika világában, amikor a népiségmozgalom még csak ártatlan irodalmi és tudományos foglalkozásokban nyilvánult. Őket tehát a kor divatja szerint elsősorban a kultúra érdekli. Annak pedig olyan-nak kell lenni, mint maga az ország, vagyis Magyarországon magyarnak. Nyelvhatárt vagy nemzetiségi határt ez a felfogás még nem ismer, hanem kizárólag az államhatárt.⁵⁸ Politikai hatásúvá a nyelvkérdés *Herder* tanításával lett kapcsolatos, amikor a nyelv halála következtében a nemzethalál szomorú rémképét festette a magyarság elé.⁵⁹ Ebből a nézőpontból II. József germanizáló törekvései most már a nemzet ellen intézett merényletnek látszottak, és így a kiváltott reakció a nyelv-művelő kérdést a politika síkjára helyezte, úgyhogy a kultúr-nacionalizmusból így lett politikai nacionalizmus. És innen számíthatjuk körülbelül hazánkban a modern na-

⁵⁷ V. ö. *Asztalos Miklós és Pethő Sándor*, A magyar nemzet története. Budapest, 1933, 343. s k. l.

⁵⁸ L. behatóan *Szekfü Gyula*, Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez. Budapest, 1926, főleg 26. s k. l. — Nem tévedésektől mentes összefoglalás *Balogh Albin*: Ország és nyelv (határok és nemzeti-ségek) a magyar történelemben. Budapest, 1928.

⁵⁹ Így hangzott a magyar nyelvről 1791-ben megjelent szigorú jóvondölése: „Das einzige Volk, das aus diesem Stamm [finnisch-ugrisch] sich unter die Eroberer gedrängt hat, sind die Ungarn oder Madscharen... Das sind sie jetzt unter Slawen, Deutschen, Wlachen und andern Völkern der geringere Theil der Landeseinwohner, und nach Jahrhunderten wird man vielleicht ihre Sprache kaum finden“. *Johann Gottfried Herder*, Ideen zur Geschichte der Menschheit. (Sämmtliche Werke T. VII.) T. IV, Stuttgart und Tübingen 1828, S. 20. — V. ö. *Pukánszky Béla*, Herder intelme a magyarsághoz. (Egyetemes Philologiai Közlöny XLV. évf., 1921, 35. s k. l. és 83. s k. l.)

cionalizmus elindulásának idejét. *Bacsányi János, Decsy Sámuel, Kazinczy Ferenc, Kisfaludy Sándor, Péczeli József, Révai Miklós* és mások mind azon fáradoznak, hogy a magyar nyelv diadalmaskodjék a többi felett és annak határait — miként II. József akarta a némettel — az államhatárokig tolhasák ki.

Ez volt a rendi nacionalizmus korszaka, amely *Széchenyi* nagy nemzeti reformprogramjának, a „Hitel”-nek 1830-i megjelenéséig tart. A rendiség közjogi nemzetfogalma még egyre él. A francia forradalom eszméi ellenére is szűk marad a nemzet fogalma. Továbbra is a rendeké, a szegény népet azonban kirekeszti. A rendiségtől mentesen a nemzet fogalma csak az íróknál és költőknél jelentkezik, és így ők voltak az elsők, akik valóban utat mutattak a politikusoknak. A politikai összefüggés a nyelv és a nemzet között már nyilvánvalóvá lesz előttük. Kimondják, hogy „csak akkor lesz a nemzet boldog, ha egy nyelven fog beszélni”.⁶⁰ *Szeklű* mutat rá erre a különös mondatra, „melyben a múlt és jövő, a felvilágosodás és a nacionalizmus szelleme testvérileg ölelkeznek”.⁶¹ A nemzetet még mindig a racionalista tanok szerint inkább politikai értelemben veszik államhatárok közt lévő közösségként, amelynek még nem feltétlen jellemző tulajdonsága az egynyelvűség. Egyzersmind azonban már ennek a követelményét is felállítják és így a két fogalmat mintegy összekapcsolva, az államhatárokat egyben nyelvi határokká kívánják tenni.

Kiváló szerepet tölt be a rendi dualizmusnak e korszakában a magyar alkotmány, amely ugyan még csak a rendeket foglalja magában, de az idegen királysággal szemben az egész nemzeti öntudatot képviseli. 1807-ben büszkén jelentik ki a rendek, hogy: „Mi itten nemcsak a nemességnek képviselői, de az egész népnek védelmezői vagyunk”. Így lesz az alkotmány a nemzet modern közjogi kifejezőjévé akkor, amikor tartalmilag még csak keveseket foglal magában.⁶² A romantikának e korszaka fogalmazza meg az államjog területén a „történelmi közjog” kifejezését, amelyben most már francia mintára az ál-

⁶⁰ Az 1807-i országgyűlés jegyzőkönyve. 68. ülés, a 86. sz. gravamen vitája. 530. l.

⁶¹ *Szeklű*, Iratok a magyar államnyelv történetéhez 78. l.

⁶² V. ö. *Szeklű*, Magyar történet V. k. 171. l.

lam népe alatt az államnemzetet értik földrajzi jelentésében tekintet nélkül nyelvére és népiségre. A magyar alkotmányjog szerint a romantika multba tekintő felfogásának megfelelően az állam területéhez tartoznak mindazok az országok, amelyek valaha a szentkorona területét alkották. Az államhatalmat a szentkorona jelképezi, amelynek király és nemzet egyránt tagjai. Az utóbbit pedig az országgyűlés testesíti meg, amelynek rendjei csak a nemesség és a papság, és csak nagyon gyenge képviselte volt a városi polgárságnak.⁶³

Hogy azonban nálunk a francia nemzetállam fogalmának nincs meg a kellő államjogi és politikai eredménye, annak oka az, hogy hazánkban az abszolutizmus nemzetépítő hatása hiányzik történelmünkéből. Hisz kétségtelen, hogy nyugaton egyfelől az abszolutizmus teremtette meg a modern államot, másfelől pedig az állam hozta létre a nemzet modern fogalmát. Később pedig aztán az állami egység ténye létesítette a modern nemzetet. Magyarország nem ment át az abszolutizmusnak azon a két évszázadán, amely alatt a nyugati nemzetek vériük-ből származó, erős kezű uralkodók alatt eltűntették a rendiséget és az állam hatalmas gépezetét a nemzet javának munkálása céljaira beállították. Nálunk a XVIII. század végén legfeljebb érzés és gondolat állott készen az új nemzeti eszme számára, de nem egyszersmind intézmények is. Az 1790. évi fellángolás sem volt képes a nemzeti érzés hiányzó államigazgatási és társadalmi alapjait pótolni, s így a régi viszonyokba belenyugodott az a nemesség, amely egyedül hordozta magában a nemzeti öntudatot. Ez volt az akadály, hogy a XIX. század első évtizedeiben nálunk is létrejöhessen a nemzetállamnak olyan alakja, amilyen más, nyugati népeknél akkorra már kialakult. A francia nemzetállam a nagy forradalom és Napoleon korában már készen volt és rendi különbség nélkül magában egyesítette annak minden technikai segédeszközét: a néphadsereget, az állami közigazgatást és az önálló gazdasági politikát. Ezen az úton sietett követni a németek vezető állama, Poroszország. Nálunk azonban nemcsak a török uralom másfél századával maradtunk el a nyugati fejlődéstől, de a reája kö-

⁶³ V. ö. *Karl Brauns*, *Nationalgedanke und Staatsgestaltung im 19. und 20. Jahrhundert*. Tübingen 1934, S. 12 f.

vetkező békés korszakban sem pótolta az idegen központból működő királyság egy nemzeti dinasztia feladatait, sőt az államhatalom még később is inkább elnyomója és kerékkötője, semmint pártfogója volt a magyar nemzeti törekvéseknek.⁶⁴

Ha tehát a XVIII. század végén a magyarság maga lett volna az intézője sorsának, s a kilencvenes évek nagyszabású reformtörekvései megvalósulhattak volna, akkor meglehet, hogy a feudális államnemzetből kialakult volna az egységes magyar kultúrnemzet is. Azonban nálunk a francia állam-nemzet eszméje diadalmaskodott, és a további fejlődésre döntő hatása volt az állam és a nemzet végzetes, szétválaszthatatlan összekötésének. Amikor a múlt század huszas éveiben lassankint megindul — főleg az irodalmon keresztül — a magyarság három osztályának, a nemességnek, polgárságnak és a parasztságnak egybeolvadása, a nemzetfogalom még szélesebb körű és magában foglalja az állam minden polgárát nemzetiségére való tekintet nélkül. Az írók és politikusok előtt ekkor még az államnemzet fogalma lebeg, és csak a romantikus nemzedék számára válik a nemzet és a nyelv elválaszthatatlan fogalommá. Bennük alakul ki a kultúrnemzet után a vágyódás és érlelődik meg a gondolat, hogy a magyar népből csak akkor lesz nemzet, ha a nemzetiségeket beolvasztja. Ez azonban nem sikerült. Az idegen nemzetiségek és az idegen kormányzat ellenkező törekvései útját állták ennek a fejlődésnek s a magyarságot belesodorták a negyvenkilences katasztrófába.⁶⁵

A magyarság sorsának valóban tragikus paradoxona, hogy nem volt kiútja a tragédia elkerüléséhez. A rendi alkotmány változatlan fenntartása elzárta az országot a nyugati fejlődéstől és gazdaságilag tönkretette. Az alkotmány fejlesztése megingatta a nemességet, amely pedig a nemzetfenntartó elem volt, egyben pedig a magyarságra zúdította a nemzetiségeket. Az ország területi épségének megőrzése a nemzetiségekkel való megegyezést diktálta, ez viszont útját állta a magyar nyelv terjesztési vágyának. Így akármerre is fordult a magyarság nemzeti kérdéseinek megoldása végett, mindenütt elhárít-

⁶⁴ L. részletesen *Szekfü*, Magyar történet V. k. 149. s. k. 1.

⁶⁵ V. ö. *Farkas Gyula*, A magyar romantika. Budapest, 1930, 177. l.
— A magyar romantikus gondolkodásnak részletes feldolgozás ez a mű, amelynek V. fejezete: „Állam, haza, nép, nemzetiség, nemzet”.

hatatlan akadályokkal találta magát szemben. Ezt a reménytelen helyzetet még nem látják a romantika illúzióiban ringatódzó íróink, de annál marcangolóbban jelenik az meg *Széchenyinnél* és *Vörösmartynál* s válik náluk a nemzeti pesszimizmus egyik főforrásává.⁶⁶

A múlt század harmincas és negyvenes éveiben a magyarság abban a kedvezőbb helyzetben volt, hogy az asszimiláció, főleg a németiség körében, nagy erővel indult meg, és így reménye volt, hogy a magyar nyelv határait valóban az államhatárokig terjesztheti ki. Viszont a nemzetiségek kizárólag a kultúrnemzet alacsonyabb fokozatán állottak, de nyilvánvaló volt, hogy ebben nem fognak megnyugodni és ők is kellő pillanatban törekedni fognak az államnemzet kiépítése felé. Ez pedig az egymás ellen való küzdelem rémével fenyegetett. A latin nyelv évszázados uralma addig megakadályozta a nemzeti-
ségi ellentétek kifejlődését. Most azonban, amikor a latin nyelvet mind a törvényhozás, mind a közigazgatás, mind pedig a közoktatás terén a magyarral váltották fel, ez egyszersmind a magyar faj fensőbbiségének az elismerését is jelentette. Így jelentkezett nálunk a nemzetiségi kérdés először a nyelvkérdés alakjában.

IV. A modern magyar nemzetfogalom.

1. A politikai nemzet fogalma.

Ily körülmények közé esik *Széchenyi* fellépése s a reformnacionalizmus korszaka. *Széchenyi* rájön, hogy a nemzet egy biológiai egység és feltétel, amely a magyaroknak tömegekben lehetővé teszi a keresztény tökéletessé-
dést. 1842 november 27-i híres akadémiai beszédében a konzervatívok felfogását hangoztatta a nemzetiségről és bátran kimondotta, hogy „A magyar szó még nem magyar érzés, az ember, mert magyar, még nem erényes ember, és a hazafiság köntösében járó még korántsem hazafi”.⁶⁷ Ebben rámutatott a

⁶⁶ A 40-es évek liberális ifjúságára nézve lásd *Farkas Gyula*, A „fiatal Magyarország” kora. Budapest, 1932.

⁶⁷ Gróf *Széchenyi István* beszédei. Összegyűjtötte s jegyzetekkel kísérte *Zichy Antal*. Budapest, 1887, 255. l.

liberalizmus felfogásának következetlenségére, amely az emberi jogokkal ellentétben azt kívánta, hogy a fejletlenebb kultúrájú nemzetiségeket tömegesen beolvassza a magasabbrendű liberális kultúrába.⁶⁸

Széchenyi áll élére a reformkor nagy politikai törekvéseinek, amelyeknek kettős célkitűzése a magyar nép felszabadítása a jobbágysorból és a maradiság béklyóiból. Ebben a nagy gazdasági és szociális programban azonban felismerhetők a magyar nemzetiségi politika első alapelvei is. E politika nem tesz különbséget magyar és nemmagyar ajkú honfiak között. És ebben a humanizmusában messze földre emelkedett a magyar nemzetiségi politika minden akkori és későbbi nemzetkisebbségi törekvésnek.

A humanizmus mellett *Széchenyit* és nagy kortársait a kulturális liberalizmus eszméje hatja át. A nép művelődését csak anyanyelvén lehet munkálni. *Széchenyi* egész pályáján tiltakozik az ellen a törekvés ellen, hogy a nemzetiségeket anyanyelvük használatában, valamint népi kultúrájuk szabad fejlesztésében háborgassák. Nemes törekvéseinek klasszikus összefoglalását adja a „Stádium“ bevezetésében: „Az emberiségnek egy nemzetet megtartani: ez és nem kevésb forog most kérdésben, s rajtunk áll ennek szerencsés eszközlése... Nemzetiség, hazaszeretet azon titok, mely mindent egyesít. Az elsőt lehetőségig kifejtteni, a másodikat minden anyaföldünket lakta kebelben lehetővé tenni... legszentebb tisztünk“.⁶⁹ Ilyen marcangoló sorskérdések gyötrik a legnagyobb magyar lelkét. Érti a veszélyt, hogy az idegenek tengere elnyeli a kevés számú magyart. És mégsem abban jelöli meg a nemzet feladatát, mint egy későbbi nemzedék naiv álmodozói, hogy beolvasszattal igyekezzünk feldagasztani a magyarság számát harminc

⁶⁸ V. ö. részletesen *Szekfü Gyula*, Három nemzedék és ami utána következik. 5. kiad., Budapest, 1938, 108. s k. l. — *Szekfü* ítéletével szemben politikai szempontból kárhoztatják *Széchenyi* felfogását *Kornis Gyula*, A magyar művelődés eszményei 1777—1848. Budapest, 1927, II. k. 144. l. — *Asztalos Miklós*, Wesselényi Miklós, az első nemzetiségi politikus, Pécs. 1927, 49. s k. l. — U. ö, A nemzetiségek története Magyarországon. Budapest, 1934, 50. s k. l.

⁶⁹ Gróf *Széchenyi István*, Stadium. Lipcse, 1833, 5. és 9. levél.

millióra, hanem abban, hogy azt a kicsiny magyarságot minél inkább kiműveljük.⁷⁰

Ugyanerre az álláspontra helyezkedett akkori nagyjaink közül báró *Eötvös József* és *Deák Ferenc* is. Kétségbeesve látta az előbbi a XIX. század uralkodó eszméinek, a szabadságnak, egyenlőségnek és nemzetiségnek egymással ellentétes voltát, amiből csak az európai államok romlása következhetik. *Eötvös* és *Deák* „a nemzetiségi egyenjogúsítás tárgyában” tölük alkotott. 1868: XLIV. tc.-ben megállapítják az új magyar politikai nemzetnek a fogalmát. *Deáktól* származik a törvény préambule-je, amely helyesen jelenti ki, hogy a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozik is, az oszthatatlan, egységes magyar nemzetnek egyenjogú tagja. A híres magyar nemzetiségi törvényben tehát még voltaképpen nem „a nemzetiségek egyenjogúsításáról”, hanem „az állampolgárok egyenjogúságáról” van szó, mert a múlt század felfogása a nemzetiségeket nem mint olyanokat, tehát nem mint jogilag elismert és elhatárolt politikai korporációkat tekintette, amelyek jogok és kötelességek alanyai lehettek volna, mert ilyenek csak mint állampolgárok lehettek tekintet nélkül anyanyelvükre, fajukra és nemzetiségükre.

E politikai nemzet keretében tehát a liberális demokrácia tanításának megfelelően mindenki teljes egyenjogúságot élvez. A politikai nemzet fogalma voltaképpen a rendi korszakból származott. Egyenesen a *populus Werbőczyanus*, majd később a *natio Hungarica* modernizált mása. Mint ahogy a rendi nemzetben, a nemzetnek ebben a közjogi fogalmában is voltak nemmagyar nemesek, akik valamennyien ugyanannak a magyar nemesi nemzetnek voltak egyenrangú tagjai, ép így akarta *Deák* az egyenjogúságot és a nemzet történeti fogalmát a jövőben is összeegyeztetni modern európai formában. Valamely nemzet vezető állása és nyelvének kizárólagossága ugyan akkor is, miként már előzőleg, általános elmélet volt az európai közvéleményben.⁷¹ *Deák* és *Eötvös* tehát a régi rendi nemzetfelfogást szervesen egybeolvasztani törekedtek a kor-

⁷⁰ V. ö. *Ottlik László*, Magyar nemzetiségi politika. (A korszerű közszolgálat útja 5. A mai magyar község. Szerkesztette *Mártonffy Károly*. Budapest, 1938, 294. s k. 1.)

⁷¹ V. ö. *Szektű*, Magyar történet V. k. 566. s k. 1.

szak liberalizmusával. A nemzetiség fölébe helyezett „politikai nemzetben” készséggel adtak helyet az egyes ember nyelvi és kulturális szabadságának. Hisz ezt követelte az individuális liberalizmus szelleme.

Deák felfogása szerint: „Egyáltalában, ha mi a nemzeti-ségeket megnyerni akarjuk, ennek nem az az útja, hogy őket mindenáron magyarosítsuk, hanem az, hogy velük a magyar viszonyokat megkedveltessük”.⁷² Ennek a megkedveltetésnek azonban csak úgy lett volna lehetősége, ha nemzetiségeink meglegegedtek volna legfeljebb a mai kisebbségi helyzettel, és nem követelték volna önálló államiságuk részére az ország területének egy-egy darabját.

A kiegyezés óta azután az 1868: XLIV. tc. végrenemhajtása folytán előállott felemás nemzeti-ségi politikánk következtében a politikai nemzetnek az a merész fogalma alakult ki nálunk, ami az uralkodó nemzetnek megegyezését jelentette a nemzetiségekkel. Ez a politikai nemzetfogalom azonban megtévesztő volt, amikor az államnemzet helyett, amely a nemzeti-ségekre való tekintettel tényleg fennállott, a kultúrnemzet, tehát az egységes nemzeti lét feltételezésével álmított. Az állam és a nemzet eme végzetesen szabályozatlan, de annál erősebb összefüggéséből eredt az a nemzeti-ségi politikánk, amely Trianonban Nagymagyarország sírjához vezetett. Nem olyan értelemben, mintha a nemzetiségi harcok eredményeképpen nemzetiségeink 1918-ban itt akartak volna hagyni bennünket. Hisz népszavazás sohasem darabolta volna fel az országot. De az európai közvéleményben sikerült a nemzeti-ségi vezéreknek és agitátoroknak olyan hamis képet rajzolni és olyan elrettentő közvéleményt teremteni Magyarországról, amit aligha lesz valaha is módunkban kiigazítani.⁷³

⁷² *Kónyi Manó*, *Deák Ferenc beszédei*. Budapest, 1903, VI. k. 339. l.

⁷³ Jellemző, hogy még egészen tárgyilagos és tudományos művekben is milyen beállításban szerepelünk és milyen epithetonokkal illetnek bennünket. Csak jellegzetesség kedvéért számos példa helyett idézzük: „während Ungarn den Schein ethnischer Einheit nur durch eine Magyarisierung nach russischem Muster hat aufrecht erhalten können”. Így ír a nagy svéd geopolitikus *Kjellén*, i. m. S. 102. — „Schon vor 1914 hatte der Staat seine Würde, unparteiischer Hüter des Rechts zu sein, an nicht wenigen Stellen preisgegeben und war in den Dienst der nationalstaatlichen Politik getreten (die preußische Polenpolitik, das Vorgehen des ungari-

A külföld tehát ellenségeink propagandisztikus művei alapján, amelyeket sajnós a magyarság kellő időben nem utasított vissza megfelelő idegen nyelvű elleniratokkal, könnyen elhiheti, hogy mi voltunk az európai népek közül a legnagyobb élnyomók, akik szolgaságban tartottuk és valósággal sanyargattuk nemzeti kisebbségeinket, majd pedig javarészüket elnemzetlenítve, beolvasztottuk magunkba. Ezzel szemben hivatkozhatunk már őstörténetünkre, amely szerint maga a magyarság is különféle etnikumú népeknek egyesüléséből, finnugor és türk népek keveredéséből származott. A türk uralom pedig, amelynek megszervezését a magyarság is köszönhette, valószínűsítő kisebbségfenntartó volt. A magyarság aztán vándorlásai során, miként a történelem bizonyítja, az uralomnak ezt a fajtát nemcsak hogy eltanulta, hanem gyakorolta is. A magyarságot tehát egész multja és faji származása arra predesztinálta, hogy a környezetébe került népeket fenntartsa és egyéniségükben megóvja. Ugyanezek az alapjellemvonások nyilvánulnak meg Szent István államrendszerében. Mint fentebb Szent István „Intelmei” magyarázatából láttuk, a keresztény király kötelességeihez híven igyekezett igazságos atyja és hű védelmezője lenni mindazoknak a népeknek, amelyek jogara alatt éltek. És arra törekedett, hogy minél több hasznos mesterséget űző idegen telepedjék be az országba. Ilyen volt a magyar középkor *Pax Hungaricája*, amelyet büszkén állíthatunk szembe Európa néhány részének akkori viszonyaival. Elég legyen csak arra a faji irtóhadjáratra rámutatni, amelyet a germán törzsek a szláv eredetű poroszokkal szemben viseltek vagy ahogy a lengyel nyelvhatárig az egyéb kisebb szláv törzseket brutális kegyetlenkedéssel kiirtották.⁷⁴ De a későbbi idők folyamán szintén iskolapéldáját szolgáltatták a poroszok a lengyelekkel szemben a nemzetiségi türelmetlenségnek. Az erőszakos telepítéseknek itt használatos eszközei mindenkor ismeretlenek voltak a

schen Staates gegen seine Nationalitäten usw.).“ Így ír a kiváló balti nemzetelméleti kutató *Stavenhagen*, i. m. S. 176. — Sok jellemző adat még a következő újabbkeletű munkában: *Das Nationalitätenrecht des alten Österreich*. Herausgegeben von *Karl Gottfried Hugelmann*, Wien-Leipzig 1934.

⁷⁴ V. ö. *Szelety Gyula*, *A magyarság és kisebbségei a középkorban*. (Magyar Szemle XXV. k., 1935, 1. sz. 5. s. k. 1.)

magyar nemzetiségi politika módszerei között. Sőt ellenkezőleg, túrtük, hogy Erdélyben a romániai nagybankok hasonló telepítési és földszerzési politikát űzhessenek. Ez alatt mi egyetemet állítottunk fel Kolozsvárt és a kultúra nemes intézményeit plántáltuk a nemzetiségi végekre s szinte ölbetett kézzel néztük, mint siklik ki a drága erdélyi föld a magyarság lába alól, mint kerül le a kálvinista székely falusi templom tornyáról a kakas, hogy helyt adjon az orthodoxia jelvényének.

Egészen máshol kell keresni az okát annak, hogy idegen ajkú honfitársaink szívesen cserélték föl nemzetiségüket a magyarral. Miként Európában a felvilágosodás eszmekörében bizonyos rangelsőbbisége fejlődött ki a műveltségben legelől haladó Franciaországnak, úgyhogy az udvaroknál és a műveltebb körökben idegen országokban is franciául beszéltek; ugyanígy következett be ennek hasonmására bizonyos rangkülönbség a 19. század első felében a magyar művelődés és a hazai népek kultúrszínvonala között. A közjogi értelemben vett magyar nemzet, a *populus Werbőczyanus*, magasabbrendűségének eszméjéhez így most a magyarság szellemi felsőbbiségének a tudata járult, úgyhogy ez a kettős felsőbbrendűség önmagától hatott közre az idegen elemek felszívására. A beolvasztás tehát nem tudatos politikai eljárás volt, hanem természetes folyamat. Mint *Ottlik* írja: „Nem azt jelenti a magyarság 19. századbeli expanziója, hogy a vérszerinti magyarok uralkodnak más népeken, — sem azt, hogy a magyar nép janicsárokat nevelt a maga szolgálatára: hanem azt, hogy a magyarság továbbra is megtartja 'elit' szerepét a Kárpátmedencében s hogy természetes kiválasztás folytán gyűjti össze a maga kebelében a legértékesebb elemeket“.⁷⁵

A magyar népben rejlő tulajdonságok vonzóereje már korán éreztette beolvasztó hatását a kulturálisan hátrábbmaradt szláv és oláh népekkel szemben. Különösen jelentékeny volt a hatás egy-egy művelődési és gazdasági emelkedést mutató korszakban. Így például a XV. században a legerősebb volt a magyarság, mert az anyaállam lakóinak 75—80 %-át tette ki. Számszerint ugyanolyan nagy volt, mint amennyi né-

⁷⁵ *Ottlik*, i. m. 294. 1.

met élt akkoriban az egész földön.⁷⁶ Mátyás király uralkodása alatt Magyarország volt olyan egységes nemzeti állam, mint Nyugateurópa bármelyik nemzeti állama. A számban erős magyarságnak ideje többször ismétlődött, így például *Zrínyi* korában. A török korszak volt a választó, amelytől kezdve a magyarság számbeli eltolódásának ideje következett. Volt idő, amikor a magyarság alig volt több az ország lakosainak egy-harmadánál. Annak oka, hogy a XVIII. század nyolcvanas éveiben a magyarság 21 %-kal volt kevesebb, mint a század elején, oka a török megszállással kapcsolatosan a magyar művelődési életnek a leszállása is volt a század első felében, amikor a műveletlenebb népek nyelve terjedésének nem szabott határt. Az akkori 2.3 millió magyarság művelt rétegének nagyobbik része a latin mellett franciául, de leginkább németül beszélt, a népesség többi rétegei pedig egészen vigasztalan sorban éltek.

A múlt század első felében az uralkodó rendhez tartozó magát mind *hungarus*nak mondotta, amivel végeredményben a magyar államhoz való tartozást akarták hangsúlyozni. Ez szerintük nem népnév volt, hanem az állam polgárainak gyűjtőfogalma. A németek például a pesti német színház homlokára „Ungarisches Nationaltheater“ feliratot akartak alkalmazni. A század derekáig azonban a magyar kultúra már valóban meghódította magának a német városi polgárság javarésztét. Ezek könnyen csatlakoztak a magyar kultúrközösséghez, miután a bécsi kormány elszigetelő politikája elállta útjukat, hogy a nagy német nemzeti közösség tagjai lehessenek. A nyelv, a nemzet és az állam kapcsolata ebben a politikai elnyomásban lesz tudatos. A romantikus nemzedék számára nemzet és nyelv immár elválaszthatatlan fogalmakká váltak. Ez a magát „Deutsch-Ungar“-nak nevező nyugat-magyarországi német típus volt az, amely kezdettől fogva egy nemzeti közösségbe tartozónak érezte magát a magyarsággal és büszke volt rá, hogy beletartozhatik ebbe a magáról annyit tartó nemzetbe. A magyar nép hősiek multjának csodálata volt az alapja a hazai németiség vonzalmának, tiszteletének és

⁷⁶ Lásd Kovács Alajos, Magyarország népességének fejlődése a török uralom megszűnte óta. [Budapest, 1918], 7. l. — U. az: A magyar béketárgyalások. I. k., Budapest, 1920, 39. l. — V. ö. Franz Kászonyi, Rassenverwandschaft der Donauvölker. Zürich-Leipzig-Wien 1931, S. 170.

ragaszkodásának. Ez a XVIII. században bevándorolt telepes németiség, amely nem épen a legkiválóbb hazai elemekből került ki, büszke volt rá, hogy a mesterségekben elmaradt és épen a kézműves németek munkáját értékelő magyarság, a magáról oly sokat tartó, rendkívül önérzetes magyar nemzet befogadta. Az *Ankerschmid*tek e fajtájából kerülnek ki *Engel*, *Fessler*, *Genersich*, *Glatz*, *Rösler*, *Schedius*, *Schwartner* és mások, akik ugyan németül írnak, de akikre a magyar nemzet mindig büszkeséggel tekinthet. Az elnyomatás, majd a romantikus újraébredés hatása alatt a magyar fejlődés határozottan halad a nemzetállam követelménye felé. Ekkor már a magyarság csak azt hajlandó magyarnak elismerni, aki nyelvében is magyar. És a nyugat-magyarországi városi németiség széles rétegeiben aláveti magát ennek a felfogásnak. Fiait magyar szóra küldi a Dunántúlra és az Alföldre. A magyarság természetes beolvasztó hatása egyetlen nemzetiséggel szemben sem nyilvánkozik oly eredményesen, mint épen a nyugat- és felső-magyarországi németiséggel. Ilyen nyugat-magyarországi „deutsch-ungar” családból származott *Liszt Ferenc* is, aki — jöllehet nyelvünket nem beszélte — magát mindig és mindenütt magyarnak vallotta s érzéseiben, szellemi alkotásaiban a magyar szellemet és a magyar haza ügyét szolgálta.⁷⁷ Hát még milyen ellenállhatatlan lett volna a magyarság beolvasztó ereje, ha a XVIII. században nem a latin, hanem a magyar lett volna a hivatalos nyelv. Példa erre az Amerikai Egyesült Államok, ahol sokkal többre rúg a nem angol anyanyelvűek száma, és mégisincs nemzetiségi kérdés.

Széchenyi korára tehát elérkezik a magyar nemzetfogalom kiteljesüléséhez. Ekkorára már végbement a magyar nemzetfogalom történeti, nyelvi és etnikai elhatárolása. „Ettől kezdve reagál öntudatosabban a magyarság mindenre, ami ön-lényétől eltér vagy azzal ellenséges”.⁷⁸ A *Széchenyi*-féle nemzetfogalommal szemben azonban még mindig él a nemzetnek egy olyan közmagyar tömegekre szabott koncepciója, amely változatlanul régi rendi képzetekkel van telítve. Még a XVIII. század

⁷⁷ Lásd *Csekey István*, *Liszt Ferenc származása és hazafisága*. (Akadémiai Értekezések a nyelv- és széptudományi osztály köréből XXV. k. 9. sz.) Budapest, 1937, 25. s. k. 1.

⁷⁸ *Szekfü*, Magyar történet V. k. 279. l.

szerződési elmélete ütközik ki a „Tudományos Gyűjtemény” 1817-ben megjelent első évfolyamából. A nemzet az emberek egységén alapszik, melyet erőszaktól való menekvés végett kötöttek; ezen egyezségnek ha első formája létrejött, egész további élete és határozatai önnön belső voltából folynak; ez a társaság a *natio*: *nata est, non facta*, s mint ilyen, szerves, „orgános”, vele szemben orgáнтalan konglomerátum a nép, melyet csak az állam tart egybe. A nemzet „... önnön magából veszi polgári életének minden formáit, változásait, funkcióit. — A nemzetben pedig az orgános-erős, vagy élet principiuma áll a Nemzet lelkében (*Nationalgeist*), az az: a tagjainak és részeinek azon arányozásaikban, a mellyeket a Nemzet első eredetétől és szinte nemzésétől fogva az akkori környűllállásokhoz képest kapott és ezután állandóul követett”.⁷⁹

A nemzetnek ilyen és ehhez hasonló mechanikus fogalmazásai, amelyek különös vegyűlékei voltak a XVIII. század racionalisztikus, romantikus és rendi eszméinek, sokkal alkalmasabbak voltak arra, hogy tetszetős voltuknál fogva népszerűsége szert és *Széchenyi* erkölcsi tanításaival szemben a tömegek hazafiságát kialakítsák. Egyben pedig lehetővé tették a kulsőséges, mechanikus beolvasztást, ami szintén ellenkezett *Széchenyi* fel fogásával. Hogy azonban a népi fejlődés még *Széchenyi* korában sem következett be, annak oka nem csupán hazai sajátos viszonyainkban keresendő, mert az másutt is velejárója volt a XIX. század nacionalizmusának. A kultúrnacionalizmus mindenütt csak egy szűkebb értelmiségi körnek volt a munkája, amely azután lassan egyre bővűlt. *Hegel* vagy *Fichte* épen úgy nem tudott nagyobb megmozdulást kiváltani a német parasztság körében, mint *Marek* a csehtiek, *Kollár* a tótok, *Gaj* a horvátok, vagy *Széchenyi* a magya-

⁷⁹ Tudományos Gyűjtemény 1817. évf., I. k. 59. s k. I. — Ugyanitt *Gömbös Antal* vasmegyei táblabíró azt írja „A Nemzetiségről”, hogy „A melly polgári társaságnak olytatén hazájához és alatt való boldogságokhoz vonzó szeretettől égő Uralkodója vagyon, mint a millyennek lennie kell, és egyszersmind annak a társaságnak... alapos és rendűlhetetlen törvényei; az a társaság az igaz Nemzeti méltóságnak. Székében ül és igazi Nemzetnek vallhatja magát”. (U. o. 1819. évf., XI. k. 62. I.) Vagyis nála nemcsak a kiválasztottak teszik a nemzetet, hanem azzá tehető az egész nép is az uralkodó akaratából és a törvények alkalmazásával. V. ö. *Szekfü*, Magyar történet V. k. 282. I.

rok körében. Találóan mutat rá *Szekfü*, hogy a német nacionalizmus kifejlésében is csak lassan jelenik meg a „népi“, mert a XIX. század első felének népiest kutató romantikája alapján véve még nem volt népi mozgalom.⁸⁰

2. A kultúrnemzet fogalma.

Miként azonban már a XVIII. század nemzetfogalma sokban a felvilágosultság racionalista alapozottságú irodalmából táplálkozott, most már a magyar romantikának és a reformnacionalizmusnak a korszakát egyenesen az jellemzi, hogy a nemzetfogalom alakítása és kifejtése egészen az irodalom terére megy át. Nyilvánvalóvá lesz, hogy a nemzetre mint szellemi és kulturális egységre jellemző sajátos világnézetet, valamint a nemzet gondolkodás- és kifejezőmódjának a stílusát a nemzeti irodalom fogja kifejezni. „Egy nép egy kultúrának stílusában, egy történelmi nép a nemzet“ mondja találóan *Spengler*.⁸¹ Ez a stílus kifejezésre jut a kultúrának úgyszólván valamennyi megnyilvánulásában: a vallás gyakorlatában, a politikai és jogi berendezésekben, a képzőművészetekben, de főleg a zenében. Egyetemesen uralkodó azonban szerepe az irodalomban, amely mindezeknek a lelki megnyilvánulásoknak legáltalánosabb kifejező eszköze.

Amikor most már az irodalom válik a nemzeti eszme, a nemzetiség kifejezőjévé, eltolódás következik be a nemzetfogalom jelentésében is. Az eddigi geopolitikai és közjogi nemzetfogalom mellé jön a kultúrnemzet fogalma, amely azoknak a körét fogja össze, akik egy bizonyos irodalmat ma-

⁸⁰ *Szekfü*, Magyar történet V. k. 628. l. — Ezzel szemben egy irányunkban különben barátságos érületű német író, elvetve a *Meinecke*-féle megkülönböztetést az államnemzet és a kultúrnemzet között, a népi fejlődés hiányát kifogásolja nálunk és a nemnémet szomszéd népeknél. Egyébként nagy elmélyedéssel és igen gazdag irodalmi feldolgozással rajzolja meg a magyar nacionalizmus szellemi alapvetését a XVIII. század második felétől egészen 1848-ig. Különösen behatóan tárgyalja *Kossuth*, *Széchenyi*, *Dezseffy*, *Eötvös* és *Deák* nézeteit a magyar nemzetfogalmat illetően. A mű szinte hiányt pótol a magyar irodalomban, *Ludwig Spohr*, *Die geistigen Grundlagen des Nationalismus in Ungarn*. (Ungarische Bibliothek I. Reihe 23.) Berlin und Leipzig 1936.

⁸¹ V. ö. fentebb 35. jegyzet.

gukénak vallanak, illetőleg azokat, akik a már fentebb jelzett „nativisztikus“ elmélet szerint azt az irodalmat magukénak tartoznak vallani, mert benne a maguk „fajtájának“ „természetes“ megnyilatkozását tartoznak látni.⁸² Ennek a romantika talajából táplálkozó nemzetfelfogásnak most már két ága van. Az egyik egy konzervatív és realiztikus, amely az angol történet-politikai nemzet- és államegység képében jelenik meg s főképvisezője *Burke*.⁸³ A másik egy forradalmi és idealisztikus, amely német talajból sarjadozott és történelmi államegység hiányában a népi egyéniségen épült fel. *Herder* alapvetésében ez a természetes realitás kínálkozott legmegfelelőbb eszköznek arra, hogy a francia államnemzet-konstrukciónak racionalista szellemi és imperialisztikus politikai térhódításával szemben ellenszerűl szolgáljon.

Nyilvánvaló, hogy ennek a kultúrnemzetfogalomnak a keretei meglehetősen bizonytalanok. Itt a nemzet addig terjed, ameddig az irodalom hódítani képes. Igaz, hogy a német elmélet a népiség (*Volkstum*) fogalmában a népnek olyan biológiai tényezőit is igyekezett meghatározni, amelyeknek segítségével a nemzethez tartozás már a leszármazás tényével is megállapítható; végeredményében azonban ez csak diszpozíció, amelyet tudatossá kell tenni. Mint mondani szokták, a nemzet tagjait „nemzetiségük tudatára kell ébresztetni“. Ennek a tudatosításnak eszköze pedig a kultúrpropaganda, amely immár spiritualizálja a határokat. És ezen a ponton válik a „vér és föld“ mítoszát hirdető német elmélet folyton hangoztatott misztikussága mellett is racionalisztikussá.

Miként a múlt század elején Napoleon világhódító és nemzetmegalázó politikájával szemben a német romantika kitermelte a kultúrnemzet fogalmát, száz év múlva a versailles-i szégyen nyomása alatt a németség ismét a nép romlatlan őseréjéhez fordul és a népiség eszményében látja azt az erőforrást, amelynek segítségével összetörheti a versailles-i bilincseket és megteremtheti részint a földrajzilag egybetartozó német területek nagy államegységét, részint az idegen uralom alatt élő németségnek nagy nemzeti lelki egybetartozását.

⁸² *Ottlik*, Nemzet és nemzetiség 25. s k. l.

⁸³ *Edmund Burke*, *Reflections on the revolution in France*. London 1790.

Az új német nemzetfogalom a nép fogalmára épít. Szerinte a nemzet fogalma nem választható el a nép fogalmától. A nép fogalma lesz a nemzet fogalmának is a meghatározója. A nép náluk ebben az összefüggésben nem az állam népe, sem nem nemzet, nem is nemzetiség, hanem az államtól függetlenül is megálló nemzet, vagyis kultúrnemzet. A mostani német 'Volk' és 'Volkstum' a kultúrnemzet fogalmát akarja kifejezni. Ennek az „eigenständiges Volk“-nak a fogalmát újabban *Max Hildebert Boehm* fejtette ki. Az államelmélet mellett és vele kapcsolatosan kifejezetten egy politikai népelméletet akar kifejleszteni. Arra az eredményre jut, hogy „a népet mint olyant nem az állam létesíti, hanem mint sajátoszerű lény különállóan vele szemben áll”.⁸⁴ A népnek ez a különállósága (Eigenständigkeit) nem az önállóságot (Selbständigkeit) és a sajátértéket akarja jelenteni az állammal szemben, hanem a politikai saját törvényszerűséget a nemzettel szemben.

A németek a politikai népfogalomban megkülönböztetik a természeti és a szellemi (kulturális) közösségi jegyeket. Természetes közösségi tényezők a vér és föld, valamint a nép- és államterület. Az elsőt illetőleg azt vallják, hogy a politikai értelemben vett nép és a faj a politika valóságában nem fedik egymást. Másfelől azonban elismerik a nép és faj közt lévő fontos összefüggéseket, valamint a kultúrának és az államnak a faji függőségét és értékesítik a népelmélet fontosabb megállapításait. A német fajelmélet is hangsúlyozza a német népben a fajilag különböző összetételt egy bizonyos faji egységen belül. Amikor így a német fajelmélet visszanyúl az ősinék tartott biológiai és szellemi hagyatékhhoz, akkor azt, ami ennek nem felel meg vagy pedig érvényesülését veszélyezteti, kilöki nemcsak a nemzettestből, de az államból, vagyis a politikai érvényesülés köréből is. Viszont gondoskodik arról, hogy azok a nagyvilágban szerteszórt németek, akiket már csak a területi távolságoknál fogva sem kapcsolhat össze az egységes birodalomban, a nagy német nemzettel egynek érezzék magukat. Így a német népiség a német kultúra sajátos megnyilvánulásain, tehát

⁸⁴ *Max Hildebert Boehm*, *Das eigenständige Volk*. Göttingen 1932, S. 117. — Lásd ennek bírálatát *Hans Freyer*, *Der politische Begriff des Volkes*. (Deutsche Hefte für Volks- und Kulturbodenforschung Jg. III, 1933, H. 5, S. 193 f.)

nyelven, irodalmon, népszokásokon stb., vagyis a gondolkodásmódon keresztül érzi magát államfeletti, egyetlen hatalmas népiségnek.⁸⁵ A kultúrnemzetben tehát a nem-államalkotó kisebbségre nézve a haza elsősorban a táj és a föld. Ezen túl az államhoz a történelmi öntudat folytán kapcsolja az embert egy nemzeti érzés, a patriotizmus.⁸⁶ Ezek szerint a külföldön élő németek lelkiileg a birodalomhoz, illetve a nagy német nemzet-hez tartoznak; és nincs erő, mely őket vérüknek ellentmondó magatartásra, vagyis az államnéphez való asszimilálásra kényszeríthetné. A népiség fogalmát állami viszonyba állítva megkívánja tehát a birodalom területén a német szellemre veszélyesek kidasztását, disszimilálását, a birodalmon kívül élő németeknek pedig tiltja az ottani idegen államnépbe való beolvadást, vagyis asszimilálódást.

Főleg ebben a kérdésben nyilvánul meg a nagy ellentét a nemzet francia és német felfogása között. Míg a francia laza államnemzetfogalom egyenesen megköveteli más népeknek a megtámadását a beolvasztás segítségével, addig a német kultúrnemzet fogalma ezt, mint a népiség eszméjének méltatlan eszközét egyenesen kizárja.

A népiségnek ez az új német elmélete mindenesetre a háború zűrzavarait követő időknek legnagyobb szabású politikai eredménye. A faj mítosza kétségkívül az ösztönök és az érzelmek misztikus világában született. Ebben van az elméletnek az élményszerűsége, amelyre most annyiszor hivatkoznak. De kiépítésében minden ízében racionalisztikus. Mind belső állami, mind külső nemzetközi megnyilvánulásában egyaránt hasznalható. A német *Volkstum* egyenesen a francia *nation* fogalmával állítható szembe. Mindkettő az illető nép hatalmi eszköze. A német „népiség” misztikus eszméje kapcsolatban a birodalom új közjogi szerkezetével, a német vezéri állammal,⁸⁷ már is oly hatalmas eredményeket ért el, hogy hatásaiban aligha fog elmaradni a francia *nation* sikerei mögött. A versailles-i szégyenbilincsnek széttörése, az évszázados partikularizmus-

⁸⁵ V. ö. Mályusz Elemér, Az új német nacionalizmus történetírása. (Magyar Szemle XV. k., 1932, 3. sz. 242. l.)

⁸⁶ Így Isbert Otto Albrecht, A magyarországi németiség birodalmi német szempontból. (U. o. 238. l.)

⁸⁷ V. ö. Csekey István, A német vezéri állam. Szeged, 1936.

sal szemben a német birodalmi egység megteremtése, Ausztria bekebelezésével mintegy a régi Római-Német Szent Birodalom visszaállítása olyan mérőföldkövek, amelyek a német kultúr-nemzetfogalom hódításának állomásait jelzik.

Minderre pedig azért tartottuk szükségesnek rávilágítani, mert a történelem útjai sok hasonlóságot mutatnak a száz évvel ezelőtti hazánkban bekövetkezett fordulatokhoz. Miként akkor nemcsak az egész magyar szellemiségre, hanem a magyar politikára nézve is szinte sorsdöntő volt, hogy a nemzet fogalmának melyik alakját teszi magáévá, a franciát-e vagy a németet, ma ismét ilyen nagy feladatok előtt állunk. Akkor a francia államnemzet gondolatának nagy koncepciója indult el hódító útjára keletfelé. Az volt a kérdés, hogy átvegyük-e ezt az imperialista elképzelést és segítségével erőszakkal az idegen ajkú és fajú népelemek beolvasztására törekedjünk, vagy pedig nemzetfogalmunkban hűek maradjunk hagyományoktól megszentelt évszázados eszményeinkhez s legfeljebb az idegen eredmények alkalmazásával építsük ki. Mint tudjuk, *Széchenyi* az utóbbi utat ajánlotta, de egyedül maradt. Vele szemben a francia rendszer hívei győzedelmeskedtek és átültették a nemzetállam eszméjét forradalmi és liberális eszközeivel együtt, hogy elindítsák Trianon felé az országot.

Érdekes, hogy a legnagyobb magyarnak korában alig volt megértőbb közönsége, mint haladásvágytól fűtött német íróink, akiket jórészt épen az ő példája hódított meg a magyarság számára. Német íróink, akiknek hazafias érdeklődése *Széchenyi*-nek inkább érzelmi és erkölcsi, mint észak-kultúrában gyökerező „kiművelt emberfője” felé irányul, korán észreveszik növekvő magárahagyottságát, valamint azt, hogy a magyar nemzeti mozgalom letért a tőle kijelölt útról. „Es thut mir um den guten *Széchenyi* leid, in 100 Jahren ist's vielleicht möglich, daß seine Ideen mehr Eingang finden“.⁸⁸ Ezt írta *Wigand* pozsonyi lapszerkesztő és kiadó már 1832-ben. Jövendölése mintha bevált volna. Sohasem volt *Széchenyi* tanítása annyira aktuális, mint ma.

Bár az egész népiségi gondolatszerkezet a mai németiség

⁸⁸ Levéle *Rumy Károly* Györgyhöz 1832 június 19-én. Közli *Pukánszky Béla*, „Patrióta” és „hazafi”. (Budapesti Szemle CCXXX. k., 1933, 183. l.)

testére szabott s annak belső és külső erősödését szolgálja, mégis hatásaiban máris érezhető nálunk. Nemcsak azért, mert a német kultúrközösséggel való évszázados kapcsolataink folytán mindig könnyen terjedtek nálunk a német földön kitermelt eszmék és gondolatok, de pusztán azért sem, mert földrajzi fekvésünknel fogva mint szomszédok a nagy 75 milliós német birodalomnak a nyomási rádiuszába kerültünk: hanem annál fogva is, mert a kultúrnemzet ez új német fogalmazásának alkalmazása a mi politikai viszonyainkra szintén alkalmasnak látszik. Természetesen viszonyainkhoz való megfelelő átalakítással. Hisz az átvételnek elengedhetetlen alapelve, hogy hasznára váljék az átvevőnek.

Mik volnának most már azok a módszerek és intézmények, amelyeknek a német népiség eszmeköréből való átvételével hasznát látná nemzetünk?

A német kultúrnemzet fogalmának átvétele két irányban lenne nagyjelentőségű. Befelé különös értéket jelentene, ha a német népiség mintájára lehetséges lenne társadalmi osztályaink között szervezett egységet teremteni. Miután magyar középosztályunk kimerült, és ősi jellemvonásai idegen vereséggel folytán kétségkívül háttérbe szorultak, nagy vérfrissítést jelentene, ha igazi népi politika segítségével sikerülne alsóbb magyar néposztályainkat tudatosítani, hogy magyar vérátömlesztő hatásukat érvényesíthessék. Ennek azonban nem lenne szabad kultúránk hanyatlásával járnia, hanem ellenkezőleg az alsóbb néposztályok kulturális szintjének az emelésével. Ez tehát pozitív haszna lehetne a német példa követésének.

Kérdés azonban, hogy kifelé, a „külföldi magyarság“ irányában milyen eredményre számíthatnánk. Nyilvánvaló, hogy elméletileg a német kultúrnemzet eszmei alapjaira kell helyezkednünk. Hisz ki állíthatná, hogy megcsonkított országhatáraink összeesnének a magyar nemzet határaival? Ez az elszakított területeken élő magyar véreinknek a nemzettestből való kitaszítását jelentené. Hogy ők mily helyesen ítélik meg ezt a korszerű nemzetfogalmat, arra álljanak itt a felvidéki *Grosschmid Géza*nak szavai, amelyeket a brünni magyar főiskolások Rákóczi-ünnepélyén mondott 1926 december 2-án: „Ezer év zivatarai között edződött a magyar nép is nemzetté és a most, a békeszerződésekkel közbetolt országhatárok, a

nemzet életét meg nem akaszthatják. Ha a sors még úgy szét is szórt bennünket, ahol magyar él, ott él a magyar nemzet is, mely ilykép a világban szerte küzdő magyarság egyeteme”.⁸⁹ Vagy amint *Makkai Sándor* írta a „Budapesti Hírlap” 1935 január 20-i számában: „A kisebbségi magyarnak végre teljes tudatossággal kell ráébrednie, hogy magyar probléma is csak egyetlenegy van. Nincs négy vagy öt magyarság a földön, hanem csak egy. Szó sem lehet az erdélyi vagy felvidéki magyarság elszakított, külön fejlődéséről, öncélúságáról, külön jövőjéről, hanem csakis arról lehet szó, hogy maga a magyar nemzet él-e vagy hal Európában!”

Ezzel kapcsolatban nálunk *Asztalos Miklós* rámutat, hogy a nemzetiségi sorban élő magyarság a herderi formákhoz kénytelen menekülni ugyanakkor, amikor a tovább is nemzet-sorban élő rész megtarthatja francia szellemű nemzetállami koncepcióját. Szerinte tehát szakadék van a határon inneni és túli magyarság nemzettudatának tartalmában s így felfogása szerint a korszerű nemzeti gondolat nem nyughat kizárólag sem a magyar nemzet-, sem a magyar nemzetiségi tudaton, hanem a kettőt célközösségbe kell fogni.⁹⁰ Nyilvánvaló, hogy *Asztalos*nak ebben a felfogásában az állam és a nemzet fogalma ütközik össze egymással. A kultúrnemzet kifejtett fogalmában azonban a kettő szépen megfér egymás mellett, mert kétségtelen, hogy nemzeti értékeinek független kifejlesztése és megőrzése végett ma minden nép az államnemzet szerepére törekszik. Ezt azonban csak kevés éri el maradék nélkül.

Más kérdés, hogy érhetők-e el a külföldi magyarság tekintetében pozitív eredmények a német koncepció alkalmazásával. Nyilvánvaló, hogy elméletileg reánk nézve is helyes célkitűzés lenne, ha az elszakított magyarságot szervesen bekap-

⁸⁹ *Grosschmid Géza*, Kisebbségi sors. Košice-Kassa, 1930, 425. l.

⁹⁰ *Asztalos*, A korszerű nemzeti eszme 49. s k. l. — Érdekes, hogy egy korábbi tanulmányomban még a magyar kultúrnemzet álláspontjára helyezkedett: „A korszerű magyar nemzeti gondolat szerint a magyarság egységes kultúrnemzet földrajzi elkülönözöttségre való tekintet nélkül s nemzeti célja nyelvét s abból fakadó kultúráját úgy a saját állama, mint a más államok keretén belül egyforma intenzitással és azonos irányban minden lehető eszközzel megőrizni és előre vinni”. Nemzeti gondolat és nemzetköziség. (Protestáns Szemle XL. évf., 1932, 45. l.)

csolhatnánk az anyaország öntudatába, vagyis az osztatlan, nagy magyar nemzet fogalmába. Tehát mi is ép úgy, mint a németek, azt kívánnók, hogy disszimilálódjék az idegenben élő magyarság annyiival is inkább, mert a rabszolgatartó utódállamok a francia nemzetfogalom alapján állva, mindenütt beolvasszani törekednek. *Szekfü* szerint amennyiben helyes elméletileg ez az elgondolás, kivitelében valószínűleg csak sikertelen kezdeményezés maradna. Hisz a német tudatosítás eszközei, amelyeket ők a külföldi németiség körében alkalmaznak, nekünk az utódállamokban, ahová még a magyar könyv sem juthat el maradéktalanul, nem állanának rendelkezésünkre.⁹¹ Mintha azonban az újabb időkben a Csehszlovákiában mutatkozó bomlás tünetek azt mutatnák, hogy a lehetőségek reánk nézve ezen a téren is növekedőben vannak.

Melyek most már a német népiség-koncepciónak nálunk nem alkalmazható vonatkozásai?

Ilyen lenne az a felfogás, mely szerint nemcsak a nemzetet, de az államot is az ugyanazon származású és gondolkodású, „népiségű”⁹² nemzettagok határozzák meg. Ez a tétel már alig illik rá a magyarságra. Igaz, hogy ma szinte egyedül vagyunk a megcsonkított hazában (93,3 % magyar), úgyhogy Magyarország igazi nemzetállam. Valamire való kisebbségünk csak a kereken ötszázezer német, amellyel történelmünk során mindig békességben éltünk.⁹³ A városi németiség elmagyarosodott, a falun élő pedig csorbítatlanul megtartotta máig népiségét. Ha tehát eltekintünk ettől az egy számottevő kisebbségünktől, elképzelhetjük magunknak, hogy német mintára kialakítsuk a magyar vér és föld misztikus kapcsolatait, aminek

⁹¹ *Szekfü*, Népiség, nemzet és állam. (Magyar Szemle XXII. k., 1934, 1. sz. 9. l.) — A német tudatosításnak leghatékonyabb eszköze a nemzetpolitikai nevelés. Ennek kitűnő könyvei vannak. Így többek közt *Ernst Kriech*, Nationalpolitische Erziehung. Leipzig 1937. VI és 186 l. 1932 óta a 21. kiadás és a 63. ezer!

⁹² A „népiség” kifejezést egészen mai jelentésében már megtaláljuk száz évvel ezelőtt az akkor még fiatal *Horváth Mihálynál*.

⁹³ A magyarországi németiségre nézve kitűnő összefoglalás: *Kogutowicz Károly*, Dunántúl és Kisalföld. II. k., Budapest, 1936, 60. s. k. l. — A németiség számának alakulására nézve lásd *Kovács Alajos*, A németek helyzete Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában. Budapest, 1936.

azonban egyetlen biológiai alapja csak a magyar paraszt lehetne, ha ugyan még mindig lehet a falusi népnél fajtisztaságról beszélnünk.

Míg tehát a német birodalom fájálam, amely a vérkö-zösség és a vértisztaság eszméjét tüzi ki legelső feladatául, addig ez reánk nézve semmi pozitív értéket nem jelentene. A magyar ugyanis már akkor több fajnak a keveredése volt, amikor vándorlásai során a Kárpátok medencéjét elérte. Már ekkor az ősi finnugor és türk népi elem szerencsés egybeolvadásából állott elő. Itt a beolvasztás és a vérkeveredés tovább ment. Aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy fajilag a magyarság ma közelebbi rokonságban van a Dunamedencében élő nemzetiségekkel, mint a finnekkel. És ez a vérkeveredés a mai magyarság etnikumának kialakításában nem volt kártékony, sőt bizonyára előnyösen járult hozzá, hogy a nemes magyar fajta kitermelődhetett. Milyen alapon lehetne tehát ma magyar fajtisztaságról beszélni?

Pécsett járva az Apáca-utcában, szemembe ötlött a 12. számú ház falán egy művészi Zsolnay-majolika keretbe foglalt hatalmas tábla. Felső részén babérkoszorús nemzetisznű szalaggal díszített lant emelkedik, alatta pedig csokorba kötött fehér szalag, két végén ezzel a felírással: „Édes hazánk“ és „Kedves dalunk“. A keretben a következő szöveg olvasható: „E házban csendült fel először a pécsi dalárda éneke 1861. november 8-án. Első karnagya: Wachauer Károly. Alapító tagok: Szigriszt József, Valentín Károly, Felsmann József, Tarschinszky Ferenc, Schmidt Péter, Platz Ferenc. Az 1862. évi alapszabályszerű megalakulás 70. évfordulója emlékére. 1932“. Eltűnődtem rajta, hogy édes hazánk kedves dalát Nagy Lajos magyar egyetemi városában 1862-ben kizárólag idegen származású ajkak énekelték...

Aztán ott van az aradi tizenhárom közül: Aulich, Damjanich, Knézich, Lahner, Leinigen, Pöltenberg és Schweidel...

A magyar néprokonság és így a faji gondolat ápolására létesített „Turáni Társaság“ alapítója volt *Paikert* Alajos, elnöke *Pekár* Gyula, alelnöke *Bán* Aladár (*Banwart* Károly), főtitkára *Lukinich* Frigyes...

De meg ott tartunk, hogy ha ma valaki az Alföldön fajmagyarságát akarja hangsúlyozni, a mellére ütve mondja, hogy

ő „jász“ vagy pedig „kun“. Már eszünkbe sem jut, hogy ezzel azt mondotta, hogy nem fajmagyar. Két legmagyarabb vármegyénk nevében van bent a „kun“ megjelölés.

Annak tehát, hogy a mai kevert fajiságú magyarságra ugyanúgy alkalmazzuk a népiség fogalmát, mint a németek teszik, sok akadálya van, bár elvileg elképzelhető. Hogy kritikátlan és utánzásra hajlamos egyének már is mellette kardoskodnak, azon nem lehet csodálkoznunk.⁹⁴

De mit jelentene a fajelmélet gyakorlati alkalmazása a magyar állam és nemzet további élete szempontjából? Mit jelentene, ha alapelvül fogadnánk el, hogy Magyarország a magyaroké, és nem akarunk többé magunk közt nemmagyarokat látni?

Szekfü nyomatékosan mutat rá, hogy bármily furcsák is ezek a kérdések, nem az elmélet veti fel őket, hanem megjelennek középosztályunk tagjainak beszélgetéseiben, félművelt folyóiratok hasábjain, sőt tudományos igényű művekben is. Így visszautasítja *Asztalos*nak azt a felfogását, amely azt fájlalja, hogy *Széchenyi*, *Deák* és *Eötvös* „apolitikus“ dogmáit követve nem olvasztottuk be erőszakkal kisebbségeinket.⁹⁵ Ez a nézet azonban teljes ellentétben van a német népiség fogalmával és elejétől végéig megegyezik a francia államnemzet mechanikus felfogásával, amelyet pedig a szerző nem tud eléggé elítélni.

Asztalos tehát nem a nemzet, hanem csupán az állam fogalma szempontjából vallja a német elméletet. Magáévá teszi azt a nézetet, hogy csak az ugyanazon népiségű állam életképes. Míg tehát a nemzetiségi politikánkban nem akarja érvényesíteni a népiség hatását és sem *Széchenyitől*, sem *Deáktól* nem akar tanulni, de még az új német irodalomtól és politikától sem: addig az államfogalom megszerkesztésében egészen elfogadja a német elméletet, amikor az egynépiségű állam alapjára helyezkedik. Ennél a felfogásnál veszedelmesebbet és nemzeti jövőnkre nézve károsabbat el sem lehetne gondolni. Ez mindenekelőtt szakítás a Szent István-féle hagyományos állam-

⁹⁴ Jöszándékú, de módszereiben teljesen elhibázott mű: *Csuray Károly*, *A magyarság, mint faj és nemzet*. Budapest, 1935.

⁹⁵ *Asztalos*, *A nemzetiségek története Magyarországon* 65. s. k. I. — Ezzel szemben *Szekfü*, i. m. 10. s. k. I.

koncepcióval, de megtagadása a revízió gondolatának, a régi Nagymagyarország helyreállítási lehetőségének is. E mellett téves, amikor azt hiszi, hogy elegendő vagyunk államunk számára és hogy egy állam részére nem kell más, mint egynépű lakosság, tehát a nemzetiségi állam nemkívánatos képződmény. Ez a felfogás súlyos elítélése lenne a történeti Magyarországnak, amely főleg a török hódítás ideje óta nélkülözött volna az erkölcsi alapot a Kárpátok gyűrűjében a különböző népek együttéléséhez. „A népiségfogalom — mondja *Szekfü* idevonatkozó bírálatának végén — mint államalkotó és határozó tényező alkalmatlan e térségeken, földrajzi, gazdasági, kulturális tények százai és ezrei mondanak neki ellent. Ezt tudták és érezték a magyarság vezetői: faji ösztönök, nemcsak humanizmus és kereszténység sugallták Széchenyinek nemzeti-ségi politikáját és Deáknak az 1868. törvényt”.⁹⁶ Ennél a törvényrőlmondotta gróf *Bethlen István* angliai útján az angol közvélemény előtt, hogy „egész Európában az első részletes és liberális kisebbségvédelmi törvénynek adta példáját, amelyhez fogható is alig van egyes államokban”. (Sőt tudjuk, hogy a békeszerződések rendelkezései sok tekintetben messze mögötte maradtak.) Hasonlóképpen ő jelölte ki a békeparancsok jóvátételének „egyetlen eredményes” útját, hogy az új államok „a józan geográfiai határok, a természettől adott gazdasági egységek figyelembevételével” alakítandók ki, s e „határokon belül minden egyes nép, a legkisebb nemzet is, szűkebb vagy tágabb körű területi autonómiához jusson és hogy egyik a másikat el ne nyomhassa”.⁹⁷

Száz esztendővel ezelőtt, amikor a francia államnemzet fogalma elindult hódító útjára, *Széchenyi* világító fáklyaként igyekezett Kelet népének megmutatni a helyes utat. És amint eltértünk a legnagyobb magyar mutatta iránytól, nyomban szemben találtuk magunkat nemzetiségeinkkel. Ma, amikor ismét a közösségtudat átalakulásának történelmi idejét éljük, szinte parancsolóan írja elő a magyar élet, hogy visszatérjünk *Széchenyi* hamisítatlan magyarságához. Talán igaza lesz a pozsonyi német lapszerkesztőnek, hogy eszméi száz év múlva

⁹⁶ *Szekfü*, i. m. 13. l.

⁹⁷ *Bethlen István* angliai előadásai. Budapest, [1934], 25. és 44. l.

inkább befogadásra találnak. Hisz abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a kultúrnemzet legmodernebb felfogása sok közös vonást mutat a nagy nemzeti génusz-gondolatvilágával. *Széchenyi* azonban a maga idejében is csak kevés kiművelt elmére volt nagyobb hatással. Így többek közt *Vörösmarty*ra, akinek költészetében a „Zalán futása” és a „Szózat” azt a két határállomást jelzik, amelyet a magyar nemzetfogalom a romantika pesszimizmusától *Széchenyi* reformnacionalizmusáig megfutott.⁹⁸ Amikor a mult döbbenetes sívársága közt felemelő vigaszként énekelhette a költő, hogy

„... annyi balszerencse közt,
Oly sok vizzály után,
Mégfogyva bár, de törve nem,
Él nemzet e hazán”.

3. A nemzet tételesjogi fogalma.

Meg kell még emlékeznünk a nemzet tételesjogi fogalmáról, amely a magyar közjogászok között fejlődött ki. Már *Kuncz Ignác* azonosítja a népet, a nemzetet és az államot.⁹⁹ *Ferdinandy Gejza* szerint a magyar nemzet magában foglalja az állam egész jogi népét.¹⁰⁰ *Nagy Ernő* nézete szerint az állampolgárok összessége alkotja az állam népét. A néptől abban különbözik a nemzet, hogy a nép fogalmába nincsenek, a nemzet fogalmába bele vannak értve az államhatalom szervei. Így lesz a nemzet az államilag akaró és cselekvő nép.¹⁰¹

Jelenlegi közjogászaink közül *Tomcsányi Móric* szerint a nemzet az államilag megszervezett embertömeg, az állami színvonalra emelkedett nép.¹⁰² *Molnár Kálmán* pedig a nem-

⁹⁸ V. ö. *Sándor [Skala] István*, Gróf Széchenyi István és a magyar romanticizmus. Budapest, 1932, 44. s k. l.

⁹⁹ *Kuncz Ignác*, Az állam mint nemzet. (Magyar Philosophiai Szemle VI. évf., 1887, 45. s k. l.) — U. ö., A nemzetállam tankönyve. 3. kiad., Kolozsvár, 1902, III. s k. l.

¹⁰⁰ *Ferdinandy Gejza*, A magyar alkotmányjog tankönyve. Budapest, 1911, 62. l.

¹⁰¹ *Nagy Ernő*, Magyarország közjoga. 7. kiad., Budapest, 1914, 111. s k. l.

¹⁰² *Tomcsányi Móric*, Magyarország közjoga. 2. kiad., Budapest, 1932, 258. l.

zet szóval jogi fogalmat jelöl. „Még pedig arra való tekintettel, hogy magyar alkotmányjogi kérdés tisztázását tűztük célunkul: a nemzet szót magyar tételesjogi értelemben alkalmazzuk. Ebben a vonatkozásban pedig nemzet jelenti a magyar népet az ő tételesjogilag megkonstruált közhatalmi szervezetében... Vagyis nemzet a jog formái között állami (politikai) életre szervezett és képesített nép; az állami szervezetben személyi létre emelkedett nép; a jogi személyé kiteljesedett nép; a pontosan körülírt tételesjogi keretekben államilag akaró és cselekvő nép”.¹⁰³ Ezt az értelmet fogadja el Szontagh Vilmos is, amikor azt írja, hogy „mi csak helyeselhettük Molnár különbségtételét a tételesjogi és a tételesjogon kívüli (jogilag szervezett és jogilag szervezetlen) nemzet között. Van tehát a nemzetnek tételesjogi és tételesjogon kívüli (államtani) értelme”.¹⁰⁴

Nyilvánvaló, hogy itt terminológiai zavarok vannak. Fejtegetéseink elején már rámutattunk arra, hogy a nemzet nem jogi, hanem *par excellence* művelődési és politikai fogalom. A magyar közjogászoknál befolyásolja a terminológiát, hogy a Werbőczy-féle rendi nemzetet valóban közjogi nemzetnek neveztük, mert akkor csak a jogozottak alkották a nemzetet. Természetesen a nemzet akkor is politikai fogalom volt, mindössze ezt a nemzetfogalmat illettük a közjogi nemzet megnevezéssel. Manapság azonban a nemzetnek tételesjogi és államtani értelme között különböztetni helytelen. A nemzet mindig kulturális és politikai, de sohasem jogi fogalom. A magyar közjogászok, amikor a nemzet tételesjogi fogalmáról beszélnek, voltaképpen az állam népét értik alatta. Az állam népe ugyanis valóban a népnek jogi fogalma. Amikor azonban nemzetről szönlünk, annak mindig kulturális és politikai a jelentése. Az a kitétel, hogy „a jog formái között” állami életre szervezett nép a nemzet, merő pleonazmus. Hisz az állam jelenti a jogi formát, a jogi szervezetet. Hogyan lehetne a nemzetnek az államon belül, az állammal kapcsolatban más formák közt szervezetet adni, mint aminők a jogi formák?

¹⁰³ Molnár Kálmán, A magyar jogszemlélet néhány alapvonása. Pécs, 1932, 6. l.

¹⁰⁴ Szontagh Vilmos, Jogtudomány és jogpolitika közjogtudományunkban. Miskolc, 1932, 68. l.

Nálunk tehát közjogászaink és politikusaink között egészen sajátos jelentése alakult ki a nemzetnek, ami államtani szempontból zavarokat idéz elő, és éppen ezért külföldiek meg sem tudják érteni. Szinte általánosnak mondható Magyarországon az a felfogás, amely nemzet alatt az államhoz tartozók összességét érti. E szerint a nép és a nemzet a személyeknek ugyanazt a körét jelöli. Közöttük csak fokozati különbséget ismer. A nép olyan embertömeg, amely nem jutott még el jellegzetességének tudatáig és még nem tudott állammá szervezkedni. A nép és nemzet ilyen fokozati felfogása szerint tehát a nemzet fogalma voltaképpen azonossá válik az államméval, vagy legalább is olyan elválaszthatatlan kapcsolatba kerül az állammal, hogy az utóbbi, mint valamely nemzet hatalmi szervezete fog szerepelni, és így e felfogás szerint állami szervezet vagy arra való törekvés nélkül nemzet sincsen.

A nemzet fogalmának ezt a nálunk közkeletűvé vált felfogását sem tudományos, sem gyakorlati politikai szempontból nem lehet tovább megtartani. Tudományos szempontból azért nem, mert nyilvánvaló, hogy ez a meghatározás a nemzet fogalmát azonosítja az állam népével. Mivel pedig erre megvan a nemzetközileg használt államtani terminológia az állam népe, a jogi értelemben vett nép, vagyis egyszerűen, ha ilyen vonatkozásban használjuk, a nép alakjában, ezért szükségtelen, sőt értelemzavaró erre a 'nemzet' kifejezésnek a használata. A nemzetnek ez a közkeletű magyar felfogása már csak azért is elvetendő, mert végső következetességében a három fogalomnak, a népnek, nemzetnek és az államnak az azonosításához vezet.

Miután a nemzet fogalmában rámutattunk arra, hogy míg a nép közjogi kapcsolatot kifejező közjogi, a nemzet pedig művelődési és politikai kapcsolatot kifejező kulturális és politikai, de sohasem jogi fogalom, nyilvánvaló, hogy nálunk is csak így értelemben beszélhetünk szabatosan magyar nemzetéről. Közjogászaink közül erre *Polner Ödön* mutat rá ilyen határozottan és veti el a közkeletű magyar felfogást.¹⁰⁵ De már előtte *Kautz Gyula* is helyesen különböztetett, amikor kifejtette, hogy a 'nemzet' szót kétféle értelemben szokták

¹⁰⁵ *Polner*, i. m. 10. s. k. 1.

használni. „Egyszer ugyanis összességét jelenti oly embereknek, kik közös származás, nyelv s physikai meg erkölcsi tulajdonságok és érzületnél fogva, bizonyos életközösségbe egygő fűzvék s e közösség tudatával bírnak s ez a „nemzet” ethnographiai értelemben, gyakran így is kifejezve: nemzetiség (Nationalität); — másszor pedig „állami egységet és összetartozandóságát minden valamely országban lakozó, s nem származás, sem nyelvi rokonság stb. szerint meg nem különböztetett polgároknak”, s ez a „nemzet” politikai értelemben...” Nyilvánvaló, hogy Kautz etnográfiai nemzetfogalma megfelel ma a kultúrnemzetnek, míg politikai nemzetfogalma az államnemzetnek.¹⁰⁶

Annak a felfogásnak, amely a nemzet fogalmát az államával összekötve az állam népét a nemzet szóval jelöli, ma nálunk végzetes gyakorlati politikai következményei is vannak. A trianoni békeszerződés nemcsak a magyar államnak a népét darabolta szét, hanem a magyar nemzetet is, tehát azt a kultúrnemzetet, amelynek a világon élő minden magyar egyaránt tagja. Mert ha a nemzetnek régi államnemzet-illetőleg tételesjogi fogalmát tesszük továbbra is magunkévá, akkor következetesen arra az álláspontra kell helyezkednünk, hogy az utódállamok fennhatósága alá került magyarok, a csehszlovák, oláh, jugoszláv stb. nemzetnek lettek a tagjai. Igen, felelhetné valaki, tagjai lettek az illető politikai, de nem kultúrnemzetnek. Miután azonban láttuk, hogy az úgynevezett „politikai nemzet” nem egyéb, mint a népnek közjogi fogalma, ebből is kitűnik, hogy milyen szerencsétlen volt nálunk ennek a kifejezésnek a megszerkesztése. Voltaképen bifurkálta a nemzet fogalmát. Benne lappangott a „politikai nemzet” és a „kultúrnemzet” ellentéte, és így ellenségeinknek sikerült külföldön úgy magyarázni ezt a magyar kitételt, hogy Magyarország csak egyetlen kultúrnemzetet ismert el, vagyis a magyart. A többi kultúrnemzetnek azonban, amely a magyar államon belül mint nemzeti kisebbség élt, kultúrnemzet mivoltát megtagadva, semmiféle jogokban nem részesítette.

Mindezekből nyilvánvaló, hogy a régi államnemzet, té-

¹⁰⁶ Kautz Gyula, A politikai tudomány kézikönyve. 3. kiad., Budapest, 1877, 97. l.

telesjogi nemzet és politikai nemzet fogalmi elkülönítések egyfelől államtani terminológiai zavarokhoz, másfelől pedig téves ítélethez vezettek a régi Magyarország szempontjából a külföldön, ma pedig egyenesen kirekesztenék az államunkon kívül élő magyarságot a nemzet fogalmából. Ezért kell arra a végső következtetésre jutnunk, hogy a magyar nemzetfogalmat revízió alá kell vennünk. Oly nyelven kell beszélnünk, amelyet a modern politikai tudomány és a külföld egyaránt megért. Ez pedig nem lehet más, mint a nemzetnek kulturális és politikai fogalmát magában egyesítő kultúr- és nemzetfogalom.¹⁰⁷

4. Király és nemzet.

Végül még csak egyet ehhez a kérdéshez. Mint ahogy a magyar köznyelv a 'nép' és 'nemzet', valamint az 'állam' és 'nemzet' kifejezéseket szinonimákként szokta használni, közjogászaink és politikusaink részéről gyakran történik a királynak és a nemzetnek egymással való szembeállítás.¹⁰⁸ Így szoktuk mondani, hogy a szent-

¹⁰⁷ Balogh Artúr szerint: „Újabban, a békekötések óta, szokásba jött nemzet szóval jelölni nemcsak az állami közösség által összekötött emberek összességét, hanem a kultúrközösség által összekötött összességet is. Az első a nemzet jogi fogalma, a másik annak etnikai fogalma. Az első értelemben nemzet az állampolgárok összessége. A második értelemben olyan embercsoport, amelyet a származás, nyelv, közös múlt, hagyományok, esetleg a vallás s a mindezekből álló közös szellem, az emberi életéről való sajátos felfogás köt össze, amely embercsoportban ez a külön szellem, a maga módján való élés külön szelleme tudatossá vált és amely embercsoportban megvan az akarat e külön szellemű egészhez való tartozásra és ama szellemnek érvényesítésére“. — Nemzet és állam. (Az Erdélyi Múzeum-Egyesület tizenkettedik vándorgyűlésének emlékkönyve. Kolozsvár, 1934, 158. s. k. l.) — V. ö. még töle korábbról: Tanulmányok az alkotmánypolitika köréből. Budapest, 1895. — U. ö. Az államélet főjelenségei tekintettel a magyar szent korona elméletére. Budapest, 1904, 12. s. k. l.

¹⁰⁸ Magyar alkotmányjogászaink közül Molnár Kálmán helytelennek tartja a nemzetnek és a királynak a szembeállítását. Szerinte a nemzet mindig magában foglalja a királyt is. V. ö. Tomcsányi Mór Magyar közjogáról írt ismertetését. (Jogtudományi Közlöny. LXI. évf., 1926, 7. sz. 60. l.) — U. ö. Magyar Közjog. 3. kiad., Pécs, 1929, 102. l. — Ezzel szemben Tomcsányi Magyar közjog című válasza. (Jogtudományi Közlöny u. o. 9. sz. 78. l.) — U. ö. Magyarország közjoga 258. s. k. l.

korona elmélete szerint a szentkorona feje a király, a tagjait pedig a nemzetta­gok alkotják. *Deák Ferenc* beszédeiben a király és a nemzet jogairól szó­lott.

Igy szokás mondani, hogy a szuverénit­ás alanya nálunk sem egyedül a király, sem maga a nemzet, hanem a szentkorona, amely őket egyesíti, hogy a nemzet koronázza a királyt, hogy a király leteszi a koronázási esküt a nemzet kezébe, hitlevelet ad a nemzetnek stb.

Hogy a magyar szóhasználatban a királynak és a nemzetnek ilyen szembeállítás­a kifejlődött, annak gyökérszá­lai a rendiségbe nyúlnak vissza. A rendi dualizmusban az egyik oldalon volt a király, a másikon vele szemben a jogozott ren­dek mint nemzet. És miként nálunk a „politikai nemzet” fogalma is a rendi korszakból származott s egyenesen a *populus Wer­bőczyanus*nak, majd a *natio Hungaricá*nak volt modernizált mása, ugyanígy megtartotta a nemzet a királlyal szemben ezt a különállást, amikor már nem csupán a rendeket, a nemességet, hanem a polgárok egyetemét jelentette. És hogy a modern államkonstrukcióban is tovább élt nálunk a királynak és a nemzetnek ez a szembeállítás, abban nagy részük volt a tényleges politikai viszonyoknak, a nemzet — különösen az abszolútizmus korában — valóban szemben állott királyával.

A kifejtett nemzetfogalom alapján azonban ez a szembeállítás logikai ellenmondás. Az uralkodó tagja a nemzetnek: miután a nemzet érzelmi kultúrközösség, nyilvánvaló, hogy abba az uralkodó is beletartozik. A magyar felfogás szerint „A legelső magyar ember a király”. Ez szintén azt fejezi ki, hogy a nemzeti kultúrkörnek igazi megtestesítője az uralkodó. Ez mindenütt így is van, ahol nemzeti a dinasztia, ahol tehát az uralkodó a nemzet testéből való test és véréből való vér, főleg azonban a nemzet lelkéből lelkedzett lélek. Hazánk azonban négyszáz esztendőn át abban a természetellenes helyzetben volt, hogy királyai idegen nemzethez tartoztak és így nemhogy érzelmi közösségben éltek volna a magyar nemzettel, de igen gyakran teljesen idegenül, sőt ellenségesen állottak vele szemben. Innen az érzelmi alapja, hogy nálunk a király és a nemzet szembenálló fogalmakként szerepeltek. Holott, mint mondtuk, az uralkodó és a nemzet fogalmilag nemhogy kizárnák egy-

mást, hanem ellenkezőleg: az uralkodó is beletartozik a nemzet fogalmába.

Nem az uralkodó és a nemzet állanak szemben egymással, hanem az uralkodó és a nép. E két fogalom kizárja egymást. A magyar szóhasználat helytelensége tehát ismét csak visszavezethető a magyar nemzetfogalom kuszáltságára. Jogilag az államon belül a nép és az uralkodó két külön államalkotó elem. Az állam népe az államhatalomhoz viszonyítva mint alattvaló szerepel, a monarcha azonban uralkodói jogállásában. Mint ilyen mindig impériumot gyakorol és soha semmiféle hatalomnak sincsen alárendelve. Nincs olyan szerv az államban, amely az uralkodó felett nemcsak államszervi, de még magánszemélyi minőségében is hatalmat gyakorolhatna.

Az uralkodónak kettős a jogállása: részint alkotórésze az államnak, részint államhatalmi szerv. Mint az állam alkotórésze nem alattvaló, nem állampogár, hanem uralkodó. Mint államhatalmi szerv pedig az államhatalom gyakorlója vagy egyedül, mint az abszolút monarchiában, vagy pedig a nép részesedésével, mint az alkotmányos és parlamenti monarchiában. Vele szemben a köztársasági államfő csak államhatalmi szerv, de nem alkotórésze az államnak, mert maga is állampolgár és mint ilyen tagja a népnek s mint magánszemély alá van rendelve az államhatalomnak.¹⁰⁹

A nép és az uralkodó tehát egymást kizáró államalkotó részek. Ennek a helyes fogalmi elhatárolásnak felel meg, amikor az uralkodók népeikről beszélnek, amikor kiáltványokat intéznek az uralkodók „népeikhez”. Viszont ezen az alapon már nem felelt meg a logika szigorú követelményeinek, amikor nálunk a király „Magyar nemzetemhez” címmel bocsátott ki kiáltványt, mert hisz ehhez a nemzethez maga a király is hozzátartozott. Az ilyen kifejezéseknek azonban nem jogászai értelmezések és államelméleti megfontolások, hanem rendszert szöhangulatok szolgáltatnak alapot, az a magasabb erkölcsi pátoz, amely a nemzet szóban a néppel szemben megnyilatkozik.

Király és nemzet tehát soha, szabatosan csak király és nép állítható szembe egymással.

¹⁰⁹ V. ö. *Polner* igen találó fejtegetéseivel i. m. 33. s k. 1.

V. Eredmények.

1. Mióta beszélhetünk magyar nemzetről?

Az előbbieken nagy vonásokban nyomon követtük a magyar nemzetfogalom kialakulását. Felvázoltuk a magyar nemzeti öntudat kifejlődésének főbb folyamatait. Rámutattunk azokra a világeszmékre, azokra az ellenállhatatlan külföldi irányzatokra, amelyek a magyar nemzetfogalom kifejlődésében és további alakulásában közreműködtek. Megkíséreltük felvázolni a különböző korszakok magyar nemzetfogalmát. Eljutottunk egészen a mai napokig is, amikor új világható tényezők érvényesítik a magyar nemzetfogalom alakulására befolyásukat. Mindezek csak megerősítették bennünk *Eduard Meyer* felfogásának a jogosultságát, hogy a nemzet a legfinomabb és legkomplikáltabb képződmény, amelyet a történelmi fejlődés létre tudott hozni.¹¹⁰

Amikor vizsgálódásinkban rámutattunk arra, hogy a magyar nemzetfejlődésnek megkülönböztethetjük egy anacionális, egy szubnacionális és egy nacionális korszakát, ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy mely időponttól kezdve beszélhetünk voltaképpen magyar nemzetről. Erre vonatkozólag a történészeknek a felfogása is eltérő. Azon fordul meg, hogy a nemzet bonyolult történelmi fogalmai közül az illető melyiket teszi magáévá. Így *Spohr* egyenesen tarthatatlannak minősíti, hogy *Szekfű* a magyar nép egész történetére igénybe veszi a nemzet fogalmát és középkori nemzeti államról beszél.¹¹¹ *Szekfű* ugyanis azzal kezdi „A magyar állam életrajzá”-t, hogy: „Történeti tény, hogy a magyar államegyéniség, nomád korától kezdve egész a legújabb korig, a modern alkotmányosság korszakáig, egész élete folyásán át egyetlenegy nemzet, a magyar nemzet produktuma volt”.¹¹² *Krisztics* szerint „A magyarság az állami lét bármilyen szervezete mellett is nemzet, mert a népi állapot megszűnt az államalapítás (896) óta”.¹¹³

¹¹⁰ Idézi *Mitscherlich*, *Der Nationalismus und seine Wurzeln*. (*Schmollers Jahrbuch* Bd. XXXVI, 1912, S. 1320.)

¹¹¹ *Spohr*, i. m. S. 106, Anm. 8.

¹¹² *Szekfű Gyula*, *A magyar állam életrajza*. Budapest, [1917], 17. 1.

¹¹³ *Krisztics*, *Politika* I. k. 329. l. — Ugyanígy bővebben „Nemzet és állam” című művében, amelyben még tovább megy, amikor azt mondja,

Ottlik nézete szerint: „A valóságban a nemzetté alakulás egy hódító nomád nép letelepedésével megy végbe és eredménye a hódító és meghódított népelemek összeolvadása, noha a nemzeti név rendszerint a hódítók emlékezetét örökíti meg”.¹¹⁴ *Deér* szerint: „A magyarság még a XI—XII. században is egy oly anacionális közösségérzésben él, mely nem ezen a földön, hanem a délorosz puszták sajátos életfeltételei közepette vert gyökeret lelkében”.¹¹⁵ *Spoehr* annak a nézetének ad kifejezést, hogy nem a magyar államszervezet volt a nemzetnek a produktuma, hanem inkább fordítva, de mindenesetre kérdéses, hogy a nemzetiség államalkotó ereje-e az elsődleges, vagy pedig az egyéb erőkből fakadó állami összefoglalás fejleszti ki a nemzetiséget.¹¹⁶

Nyilvánvaló, hogy *Spoehr* csak akkor beszél nemzetről, amikor már a nemzeti öntudat az egész népnek közös javává vált. Ez pedig szerinte Magyarországon csak a XIX. század folyamán a nacionalizmus hatása alatt ment végbe. Ez különböző fejlődési folyamatnak és tényeknek eredménye. Közülük kettő: a nyelv és a nemzetiségi kérdés kétségtelenül csak a XIX. században jutnak döntő jelentőséghez.¹¹⁷

Leghelyesebben tehát úgy fogalmazhatnánk meg talán a kérdést, hogy nemzetről modern értelemben, ahogy a fogalmat ma felfogjuk, valóban csak a XIX. század óta beszélhetünk. Ez a modern nacionalizmustól kifejlesztett nemzetfogalom. Való-

hogy az a politikai és etnografikus processzus, amely a magyarságot nemzetté tette, nem Magyarországon folyt le, hanem már valamely régebbi hazájában, s csak itt nyert általános, az emberinek megfelelő értékkel telt tartalmat. 98. l.

¹¹⁴ *Ottlik*, Magyar nemzetiségi politika 292. l.

¹¹⁵ *Deér*, A magyar nemzeti öntudat kialakulása 3. l.

¹¹⁶ *Spoehr*, i. h. — Itt hivatkozik *Petersen* megállapítására, i. m. S. 215.

¹¹⁷ I. m. S. 9. — Nálunk a beolvasztó hatalmi politika egyik legnagyobb harcosa, a zólyomi alispán, majd képviselő *Grünwald Béla* írja: „A mai értelemben vett nemzeti politika eszméje csak a XIX. században fogamzik meg s szülője az a tudat, hogy az állam nem csupán hatalmi tényező, nem csupán a törvényhozás és igazgatás szervezete s valamely absztrakt szabadság megvalósítója, hanem a forma is, melyben egy nemzet saját egyénisége szerint él és fejlődik. A XIX. század nemzeti egyéniséget követel az állam alapjául“. A régi Magyarország. Budapest, 1888, 49. s k. l.

ságos magyar nemzeti öntudatról körülbelül a XV. század végétől kezdve lehet szó. Addig a magyar hivatástudat csak szórónyosan jelentkezik. A XIII. századig tehát anacionális, onnan kezdve a XV. század végéig szubnacionális, majd attól fogva nacionális korszakról beszélhetünk. A modern nemzetfogalom azonban nálunk is, mint Európa sok más államában, először a XIX. század folyamán alakul ki.

2. A magyar nemzetfogalom különböző alakjainak összefoglalása.

E történelmi korszakokon kívül azután több alakjával találkozunk a nemzetfogalomnak.

Az első volt a nemzet geopolitikai fogalma, amely szerint a nemzet azoknak a közösségből alakult, akik egy történet-földrajzi államterület törzslakosságát alkotják s akik ezt a területet közös hazájuknak vallják. E haza fogalmának véráldozatokkal történő megvédelmezésével kapcsolatosan fejlődik ki mint a nemzeti gondolat egyik tényezője a „Mi-tudat”. A *populus*, *natio* és *gens* szavak ebben a korban még körülbelül csak a király alattvalóinak a megjelölései. A nemzeti gondolat másik korai szubsztanciális megnyilvánulása a hivatásérzet, de ilyen missziós hite kezdetben csak a dinasztának van. Csak a XIII. század közepén jelenik meg a magyarság hivatástudata a védőbástya-gondolat alakjában. Ekkor már a dinasztikus közösségérzés átmegy a nemzet egyetemére.

A rendiség korszakában azután kialakul a közjogi nemzet fogalma. Ez a „nemzet” szó értelmét csupán a haza szabad birtokosainak, a nemesi rendnek összességére alkalmazza, akik az egész lakosságot, a geopolitikai értelemben vett nemzetet képviselik. Ebből alakul ki a *populus Werböczyanus* fogalma, amely csak a főpapi és a nemesi rendet jelenti tekintet nélkül a benne helyet foglaló nemzetiségekre (*natio*). Ezzel az uralkodó „nemzet”-tel szemben minden egyéb csak „nép” (*plebs*).

Kialakul a nemzeti történet- és hivatástudat. Az egyik a „honnan”, a másik a „hová” kérdése.

Az eredetmítosz, miután a magyarságnak nem maradt fenn származásmítosza, krónikások racionalisztikus mód-

szerével az uralkodóház származásmítoszából fejlődik ki. *Kézai* az eredeti Attila-Álmos-Árpád genealógiát önkényesen a húnokra és magyarokra viszi át s a két népet teljesen azonosítja egymással. Ezzel kapcsolatban hivatkozhatunk *Renanra*, aki azt mondja, hogy: „A feledés és azt mondhatnánk, a történelmi tévedés működnek leginkább egy nemzet kialakításánál”.¹¹⁸ Hogy ez mennyire így van, legjellemzőbb rá az oláh származástudat, amely a latin eredet hamis legendájából táplálkozik. Nálunk viszont a történelmileg nem bizonyítható hún rokonság és csak a feltevéseken alapuló ázsiai eredet majdnem többlet ártott presztizsünknek Európában (Trianonban is!), mint el-
lenségeink.

A nemzeti öntudat másik alapos fejlesztési tényezője, amely a „hová?” kérdésre igyekszik feleletet adni, a nemzet hivatástudata. Ennek a nemzeteknél rendszerint közös nemzetközi alapja van. A magyarságnál ez a nyugati civilizáció és a kereszténység védelme a pogány barbársággal szemben. Csak később alakul ki e mellett az egyetemes misszióstudat mellett a külön nemzeti hivatástudat, amely már befelé néz. Ez a missziós tudat csaknem minden nemzetnél kifejlődik. A francia hivatástudata abban nyilvánul, hogy magát tartja a világ legtökéletesebb nemzetének, sőt csaknem az egyetlen nemzetének, *la grande nation*. Az olasz hivatástudat a régi római imperializmus feltámasztásában és a világ számára egy új életforma megszerkesztésében jelentkezik.¹¹⁹ *Schreyvogl* azt a hivatást tulajdonítja a németeknek, hogy elsőnek találták meg a nemzet helyes fogalmát.¹²⁰ Természetesen a nemzeti szocializmus győzedelmeskedése óta a németek hivatástudata oda-

¹¹⁸ *Renan*, i. m. p. 45.

¹¹⁹ *Mussolini* szerint: „A mi mítoszunk a nemzet, a mi mítoszunk a nemzet nagysága és ezt a mítoszt, ezt a nagyságot megfogható valósággá akarjuk tenni, aminek minden mást alája rendelünk. Számunkra a nemzet mindenekfelett szellem, nem pedig csupán terület”. Nápolyi beszéde 1922 október 24-én. — *I discorsi della Rivoluzione*. Milano 1923, p. 58. — U. ö. *A fascizmus doktrínája*. Firenze 1935, 65. s. k. 1. — A fasizmus szerint az állam alkotja a nemzetet, utóbbi tehát szekundárius alakulat. A német nemzeti szocializmusban éppen megfordítva: az állam csak a nép politikai életformája. V. ö. *Hermann Raschhofer*, *Der politische Volksbegriff im modernen Italien*. Berlin 1936, S. 200.

¹²⁰ *Friedrich Schreyvogel*, *Nationalismus und Nation*. Köln-Wien-Berlin 1926, S. 40.

irányul, hogy a Harmadik Birodalomban a nemzet totális mitosza megvalósuljon és így a németiség mint a magasabb erkölcsiség előharcosa, prófétája legyen egy új és jobb Európának. A régi Oroszország küldetésHITE az orthodoxiához fűződött, hogy kiszorítsa a nyugati latin-germán, szerinte látszatkultúrát. A pánszlávizmus hitt egy szláv világuralomban. A lassankint újraébredő új orosz nacionalizmus tele van missziós tudattal, amikor az új euráziai kultúra, az új embertípus és élettartalom kialakulásában hisz.¹²¹

A közjogi nemzet említett alakjának a kifejlődése nyilvánvalóan nem kedvezett a nacionalizmus eszméjének, mert az merőben külsőleges, jogi viszony volt. Innen már csak egy lépés hiányzott a francia államnemzet fogalmához, amikor a rendiség helyébe az állampolgárság modern fogalmát léptették. A XVIII. század végén ugyan a Habsburg-monarchia államaiba a német kultúrnemzet eszméje találja meg az utat, de II. József racionalista államszemléletével francia mintára az országhatárokig akarja kiterjeszteni a német nyelv határait. A kultúrnationalizmust, amely nálunk elsősorban a nyelvművelésben nyilvánult, II. József germanizáló törekvéseinek hatása alatt felváltja a politikai nacionalizmus mint a modern nemzetfogalom kitermelője. A modern nacionalizmus elindulásával Széchenyi „Hítel”-ének megjelenéséig tart a rendi nacionalizmus korszaka. A francia forradalom eszméi ellenére is még mindig a szűk rendi nemzetfogalommal állunk szemben. Amikor pedig a XIX. század huszas éveiben megindult a nemességnek, polgárságnak és parasztságnak egybeolvadása, a nemzetfogalom még szélesebb körű és magában foglalja az állam minden polgárát nemzetiségre való tekintet nélkül. Széchenyi fellépésével kezdődik azután a reformnacionalizmus korszaka. A nemzet erkölcsi felfogásának magaslatára helyezkedve, a nemzetiségek részére biztosítani kívánja a nyelvük és kultúrájuk szabad fejlesztését. *Eötvöst* és *Deákt* vele együtt a kulturális liberalizmus szelleme hatja át. Így körülmények között jön létre az 1868:XLIV. tc., amely megteremti a politikai

¹²¹ V. ö. Csekey István, *Északi írások*. Budapest, 1928, 17. s. k. l. — Asztalos, *A korszerű nemzeti eszme* 52. s. k. l.

nemzet fogalmát, amely az állampolgárok egyetemét, illetőleg voltaképpen a népnek közjogi fogalmát jelentette. Ebben a nemzetiség fölbe helyezett nemzetben készséggel adták helyet az egyes ember nyelvi és kulturális szabadságának. Benne vezető állást nyert a magyar nemzet. Miután azonban sem a magyarság, sem a nemzetiségek nem voltak a törvénnyel megelégedve, végrehajtása nem történt meg és a nemzetiségek küzdelméhez vezetett, majd pedig ürügyet szolgáltatott Trianonhoz.

Miután a megcsonkított Magyarország tisztára nemzeti állam, felmerül a kérdés, hogy mennyiben alkalmazhatná a népiség fogalmán felépülő új német kultúr-nemzet eszméjét. Ennek kettős célkitűzéseit igen találóan jellemezte *Oncken*, úgy állítva be, mintha azok kizárólag a németiségre lennének szabva. De megfigyelhetjük, hogy mennyire illenek mireánk is. „Nekünk németeknek — írja — kettős életet kell folytatnunk, és ezzel a sorssal egyedül állunk a világ valamennyi népe között. Az egyiket mint államnemzet birodalmunk látható politikai létezésében, a másikat mint kultúr-nemzet egy szellemi lét láthatatlan birodalmában, amely messze túlszélesedik a mi birodalmi határainkon s amely magában egyesít mindent, ahol németül beszélnek és németül érznek és ami a mi belső egyéniségünkkel vérszerint vagy multjánál fogva rokon”.¹²² Rámutattunk, hogy a kultúr-nemzet fogalmi alapjaira helyezkedve milyen eszméket és gyakorlati politikai módszereket vehetnénk át az új német népiségi koncepcióból és melyek lennének azok, amelyeket nem értékesíthetünk.

Mindezeknek a vizsgálatoknak a során tehát a legkülönbözőbb nemzetfogalmakkal volt dolgunk. Ilyenek voltak: a geopolitikai nemzet, a közjogi nemzet, az államnemzet, a kultúr-nemzet, a politikai és a jogi nemzet fogalma. E nemzetfogalmakat még szaporíthatnók. Így meg lehetne különböztetnünk nyelv-nemzetet, amely a magyarul beszélők összességét jelentené; faj-nemzetet, amelyet a vér szerint magyarok tennének ki; történelmi nemzetet, amely azoknak a hipotétikus le-

¹²² *Hermann Oncken*, *Staatsnation und Kulturnation*. (Elsaß-Lothringen und die deutsche Kulturgemeinschaft.) Heidelberg 1922, S. 22.

származását jelentené, akik néhány nemzedéken át a magyar közéletbe tartoztak; osztály nemzetet, amelyhez a régi, jogozott középosztály tartoznék, amely most is abban a meggyőződésben él, hogy egyedül képviseli a valódi magyar nemzetet.¹²³

Mindezek a felosztási lehetőségek is azt mutatják, hogy a nemzetfogalomnak több oldala van és valóban a legbonyolultabb történelempolitikai képződménnyel állunk szemben. Ha most mindezekután arra a kérdésre kellene felelnünk, hogy melyik nemzetfogalmat tartjuk a leghelyesebbnek, erre azt válaszolnánk, hogy azt, amelyik annak szellemi és politikai voltára utal, de a legkevesebb objektív meghatározójelet vesz fel a fogalomba, mert ezek közül hol ez, hol pedig egy másik van előtérben. Így a nemzetet a következőképpen határoznók meg: A nemzet az a szellemi kultúrközösség, amelyhez az egyes belsőleg tartozik és amelyet külsőleg elismer. Politikailag pedig: A nemzet az a nép, amely természeti közösségből tudatosan politikai akarati közösséggé válik.¹²⁴

¹²³ V. ö. Kászonyi, i. m. S. 26 f.

Már a kézirat lezárása után jelent meg a napilapokban a hír a MEFHOSz 1938 április 26-i közgyűléséről, amelyen *Potoczky Kálmán* elnök rámutatott a nemzet fogalmának arra az értelmezésére, amely ma az ifjúságot foglalkoztatja. Ez megegyezik a mi felfogásunkkal, amelyet a szövegben elfoglaltunk. *Potoczky* beszámolója szerint azonban az ifjúság a nemzet új fogalmát a népnemzet fogalmában véli megtalálni. A magunk részéről ezt az elnevezést, amely csak a nemzetfogalmakat szaporítja, nem tartjuk szerencsésnek. „Nép” és „nemzet” ugyanannak a fogalomnak két fejlődési fokozata. Sokkal helytállóbbnak tartjuk a „kultúrnnemzet” megjelölést, amely már kialakult és amelyet az egész művelt világ ismer. — V. ö. Politikai nemzet — népnemzet. (Magyarág 1938 május 1.)

Itt említjük meg azt is, hogy e kézirat lezárásakor még nem jelentek meg a Szociális Akadémia előadásai *Erödi-Harrach Béla* szerkesztésében, amelyek a nemzetfogalom kérdésére nézve több figyelemreméltó előadást tartalmaznak.

¹²⁴ V. ö. *Otto Koellreutter*, Staat. (Handwörterbuch der Rechtswissenschaft, herausgegeben von *Fritz Stier-Somlo* und *Alexander Elster*. Bd. V, Berlin 1928, S. 590.) — U. ö, Grundriß der Allgemeinen Staatslehre S. 41. — *Stavenhagen*, i. m. S. 172.

3. Faj és nemzet.

Mindebből következik, hogy a nemzet elsősorban történelmileg kialakult szellemkulturális közösség. Ennek pedig alapja a történelmi tudat, mint világnézetünknek, erkölcsi értékelésünknek és politikai ítélőképességünknek egyik alappillére. A történelmi tudat és a belőle fakadó értékelés pedig nem annyira logikai, mint érzelmi művelet. Éppen ezért valamely nemzet tagjává nem a fajiság, hanem az egyforma értékelés, az egyforma érzület avat.

Amióta a nemzetek kialakultak, azok nem faji egységek többé, hanem az érzés és értékelés szellemi közösségei. A fajiság csak egy összetevő tényező, egy pozíció a nemzetiségben, de a nemzet tagjává vallakit nem a faji származása, hanem elsősorban történelmi közösségi tudata avat. Azért mert valakinek idegen a neve vagy a származása, még nem lehet a nemzetből kitagadni. Akkor ugyanis *Hunyadi, Zrinyi, Petöfi, Petrovics István*nak és *Hruz Máriának*, a tót cselédnek a fia, vagy a bánáti sváb származású *Herczeg Ferenc* nem lennének magyarnak mondhatók. Tagadhatatlan, hogy a közös leszármazásból bizonyos közös jellemvonások adódhatnak, amelyekről feltételezhető, hogy bizonyos közösségi érzést fakaszthatnak. Ha azonban nemzetünket faji elemeire bontanók, ez önmagunk megtagadásához vezetne.

Ha tehát egyáltalán magyar fajról beszélhetünk, arról sosem mint biológiai, hanem csak mint történelmi képződményről lehet szó. Ha történelmünket áttekintjük, nyomban kiviláglik, hogy az eredeti ugor-türk faj (helyesebben rassz) a mostani hazában különösen a kereszténység felvétele következtében a bejövő idegenekkel és a meghódított bennlakókkal való keveredés folytán annyira átalakult, hogy már a XI—XII. században is új fajképe állott elő a magyarságnak. Gondoljunk most még a tatárdúlásra, a háromszáz évig tartó török küzdelemre, a kunok, németek és egyéb vendégnépek betelepítésére. Mindezek annyira összekavarták a magyar fajiságot, hogy a honfoglaló ősök faji elemeire többé gondolni is alig lehet. 1711-ben a szatmári békekötés után alig volt több, mint kétmillió lakosa Magyarországnak és jó, ha annak fele volt

magyar.¹²⁵ Ha most meggondoljuk, hogy 1720-tól 67 év alatt az idegen ajkúak óriási mértékű beözönlése miatt a magyarság arányszáma 44.9 %-ról 39 %-ra esett vissza,¹²⁶ akkor elképzelhetjük magunknak, hogy mennyire atomizálódott a magyar vér. És erre következett a liberális nacionalizmus korszaka, ami a magyar vér utolsó cseppjeit is felhígította és idegen elemekkel összekeverte, úgyhogy ma talán nem is lehetne Magyarországon olyan családot találni, amelyiknek nem folynék a legkülönbözőbb összetételű vér az ereiben. Ma tehát mindössze egy történelmi magyar népfajról beszélhetünk, amelynek azonban mindenesetre van sajátos egyénisége és vannak olyan ismertető jegyei, amelyek elválasztják a többiektől.

A liberális nacionalizmusnak nemzetfelfogása mindössze egy külsőségben, a nyelvben nyilvánult. A *La langue, c'est la nation* mintájára születik meg nálunk is száz évvel ezelőtt a közmondás, hogy „Nyelvében él a nemzet“. Ennek folyamánaként keletkezik az egynyelvű nemzet követelménye. A liberális nacionalizmusnak hibás eszméje, hogy minden más köteléknek figyelmen kívül hagyásával egyedül a nyelvrokonságot ismerte el kohéziós erőnek. A múlt század nemzetiségi kérdése nem egyéb nyelvkérdésnél. A nemzet elméleti meghatározása el van temetve a könyvekben, az életben csak nyelvnemzetekkel találkozunk.

Az államnemzetnek ez a külsőséges eszméje kiszorította a régi, középkori, még Szent István idejéből származó, ősi magyar felfogást, amely szépen élni engedte a különféle nyelveket az egységes birodalomban. A múlt század huszas és harmincas éveiben nagy lelkesedéssel indul meg az asszimiláció. A XVIII. század betelepített idegen tömegeit most mind szeretnék magyaroknak látni. Nagy gonddal iparkodnak a külsőséges beolvadás akadályait eltávolítani és már az 1832—36-i országgyűlésen törvényt akarnak hozni a névmagyarosítás megkönnyíté-

¹²⁵ Lásd *Szekfü Gyula*, A faji kérdés és a magyarság. (Történelmopolitikai tanulmányok. Budapest, 1924, 79. l.) — *Prinz Gyula*, Magyar földrajz. Az államföldrajzi kép. Budapest [1938], 230. s k. l

¹²⁶ Lásd *[Acsády Ignác]*, Magyarország népessége a practica sanctio korában 1720—21. (Magyar Statisztikai Közlemények új foly. XII. k.) Budapest, 1896, 33.* l. — *Kovács Alajos*, Magyarország népességének fejlődése a török uralom megszűnése óta. 8. l.

séről. Az illúziókat *Kossuth* cikkei fejezik ki leginkább, amelyekben arról álmodozik, hogy hamarosan az ország egész idegen nyelvű népessége megmagyarosodik. Csak *Széchenyi* emeli fel tiltó szavát és látja meg váteszi lélekkel a jövőt. „A nagyobb számban vélnek lelki üdvöt — boldog isten! — mintha bizony például 30 millió barbár népben több magához olvasztó varázs volna, mint bármily kis számban is, ha ez a civilisatio kincsétől felcsordul. . . De ha egyenlő körülményileg a nagyobb számban a nagyobb erő, mit senki nem tagad, ugyan azt hisszük: nemzetiséget csakúgy rákenhetni bárkire is, ki épen kezeink közé jut, mint például meszet falra, vagy mázat fazékra?”¹²⁷ Egyedül *Széchenyi* érezte meg fajunk védelmének nagy kérdését, de magára maradt.

Ma természetesen eszünkbe sem jut, hogy számonkérjük valakinek a származását, aki, ha még esetleg nevében nem is, de lelkében teljesen megmagyarosodott. Ma a magyar fajnak ezt az idegen elemekkel való felhígítását mint megmászhatatlan adottságot el kell fogadnunk. És csak káros jelenségnek ítéltjük, ha főleg középosztályunknak nem a legműveltebb tagjai körében a neoromantikus népi és faji elmélet túlzásai talajra találnak és a német származásuk körében a disszimiláció, a visszanémetesedés tüneteit kavargják fel.¹²⁸ Arra azonban felhívhatjuk a figyelmet, hogy amikor a kiegyezés után a városi németiség legnagyobb része magától megmagyarosodott és kispolgári köreiből bejutott a magyar középosztályba, hamarosan bekerült a politika és a közigazgatás intézői közé. De bármily jó tulajdonságokat hozott is a magyar középosztályba magával, mint aminők a munkakedv, a rendszeret, az alaposág és a kitartás, mégis híjával volt a politikai iskolázottságnak. A politikai előrelátásnak ezt a hiányát megmagyarázza rövid magyar multja és a neofitának lelki alkata. Az ilyen mindig türelmetlenebb és hangosabb, aki magyarságában túl akarja licitálni a született magyart. Így nem véletlen, hogy egy *Grünwald Béla* követelte a legszigorúbb eszközöket a magyarosítás

¹²⁷ Akadémiai beszéde 1842 november 27-én. Gróf *Széchenyi István* beszédei 244. l.

¹²⁸ Mesteri kézzel mutatott rá erre a folyamatra *Szekli Gyula* „Schittenhelm Ede” című cikkében (Magyar Szemle XXX. k., 1937, 3. sz. 223. s k. l.), mely körül a magyar sajtóban egész kis irodalom támadt.

érdekében. Hogy egy *Rákosi (Kremsner) Jenő* volt a harminc milliós magyarság álmokpépfestője, aki különleges publicisztikai képességével rajzolta meg az imperialista magyar nemzetállam jövőendő képét, amely az Adriai-tengertől a Fekete-tengerig terülve, az egész Balkánt magában foglalná.¹²⁹ A nacionalizmus a modern polgári értelmiségnek a világnézete. Ez a polgári értelmiség pedig nálunk jórészt idegen származású. Így nem véletlen, hogy a magyar nacionalizmus elméletét és gyakorlati politikáját hazánkban német, szláv és zsidó eredetű tudósok, írók és politikusok építik ki.

4. Nemzet és nemzeti kisebbség.

Keserű tapasztalatok tanítottak meg rá bennünket, hogy a nyelvi nacionalizmus, a nemzetnek mint nyelvnemzetnek a felfogása legfeljebb gyakorlati sikereket eredményezhet, de hiányzik belőle a belső államalkotó erő. Az asszimiláló nacionalizmus, amelyet főleg nem magyar fajok ivadékaiból kikérült polgári értelmiség alakított ki, a nemzetiséget csak politikailag tudta felfogni. Reá nézve nem jelenik még meg a nép a maga etnikus ősválóságában, benső értékeivel. A liberális demokrácia a népben csak egyedek összességét látta. Reá nézve a nép legfeljebb politikai egység volt. Ezen kívül tagjait a közös kultúra kötötte össze, amelynek külső kifejezője a közös nyelv volt. Így tekintet nélkül a vérségi kötelékre mindenki helyet foglalhatott benne, akinek emberi ábrázata volt. A liberális államtan nem is hozhatott létre valódi kapcsolatot a nép és az állam lényege, valamint a nép politikai élete között. Rá nézve ugyanis a nép individuális összetétele és vele együtt az egyesnek hozzá való viszonya és benne elfoglalt helye az egyetlen és döntő kérdés, jóllehet a nép lényegét elsősorban összességében lehet felfogni. Innen van, hogy a német nemzeti szocializmus a népnek mint történetkulturális egységnek lényeg-

¹²⁹ Lásd főleg vezércikkét: Nemzeti kérdéseink. (Budapesti Hírlap 1890 február 12.) — V. ö. *Papp Ferenc*, Rákosi Jenő, a hírlapíró. Budapest, 1924, 33. s. k. 1. — *Béla v. Pukánszky*, Wandlungen und Abwandlungen des deutsch-ungarischen Bewußtseins. (Ungarische Jahrbücher Bd. XIV, 1934, H. 1—2, S. 152.) — U. ö. Nagynémet eszmék irodalmi visszhangja. (Budapesti Szemle CCXLI. k., 1936, 180. s. k. 1.)

gét azokban a természeti közösségi tényezőkben látja, amelyeknek legelsejei a vér és a föld. Érdekesen mutat rá egy angol szerző, C. A. Macartney,¹³⁰ hogy a német nemzeti szocializmus nemzetpolitikája épen a fordítottja annak, amit ezen a téren a régi Magyarország követett. Míg az utóbbi a kisebbségek beolvadásával tette ki magát az elnyomás vádjának, addig Németországnak épen az az eljárása keltett a civilizált világban feltűnést, hogy a népilegen faji elemeknek a népéből való eltávolítására törekszik.

Mindezekből pedig a jelen és a jövő számára úgy alakíthatjuk meg a helyes magyar nemzetfogalmat, ha visszatérünk a szentistváni eredeti magyar felfogáshoz. A francia állam-nemzet beolvasztó individuálista törekvésével, amely nem vesz tudomást a népiségben rejlő természeti tényezőkről és erőkről, ép oly egyoldalú, mint a német kultúrnemzetfogalomban az a politikai törekvés, hogy az államból minden idegen fajt kilököjön. Vegyes népességű államban egy népnek a többiek fölött való egyoldalú uralma tarthatatlan. A helyes szintézis tehát csakis a kultúrnemzet modern fogalma lehet. Ami e nemzeteket egymástól mint sajtószzerű jegy megkülönbözteti, elsősorban a kultúrájuk. Nemzeti tudományunk, művészetünk és műveltségünk az, ami határvonalat húz közénk és az idegenek közé. Az ősmagyar szellemben rejlő államalkotó erő a szentkorona egyesítő hatalmával, a magyar állameszmének hivatásával a Dunavölgyében, a szentistváni gondolat időszerű átfogalmazásával olyan politikai és történelmi értékeket jelentenek, amelyeknek segítségével a magyarság a jövőben is gyakorolhatja a Kárpátok gyűrűjében évszázados kulturális hivatását azok közt a népek közt, amelyek ebben a tértől eleve megszabott hazában sorsközösségüknél fogva szükségszerűleg összetartoznak.

Ennek a kultúrnacionalizmusnak ma már, főleg fiatalságunk körében, tekintélyes hirdetői vannak, akik mind elítélik a nyelvi nacionalizmust asszimilációs politikájával együtt. Közéjük tartozik gróf *Bethlen István* nemzetiségi politikájával,¹³¹

¹³⁰ C. A. Macartney, *National States and National Minorities*, Oxford and London 1934, p. 498.

¹³¹ *Bethlen István* gróf beszédei és írásai. 2 k., Budapest, 1933 és Angliai előadásai.

gróf *Klebelsberg Kunó* neonacionalizmusával,¹³² *Kornis Gyula* a kultúrnemzet fogalmának elismerésével,¹³³ *Szekfü Gyula* történelmi műveiben és számos tanulmányában, *Bajcsy-Zsilinszky Endre* cikkeiben, *Ottlik László* neopatriotizmusával,¹³⁴ *Mályusz Elemér*,¹³⁵ *Pukánszky Béla*,¹³⁶ *Asztalos Miklós*,¹³⁷ *Kászonyi Ferenc*,¹³⁸ *Barankay Lajos*,¹³⁹ *Domokos László*,¹⁴⁰ *Szász Béla*¹⁴¹ és mások.

Ravasz László Széchenyi-beszédéből kell idéznünk, amelyet 1937 február 7-én mondott a Széchenyi-emléklakomán a Nemzeti Kaszinóban. Miután megállapította, hogy a magyarság ma három létformában él; mint diaspora, mint kisebbségi magyarság és mint csonka törzs, így folytatta: „Széchenyi... tanításaiból... kivillanna az új életparancs. Akkor nem értettük, de ma megérténénk, mert megtanított rá a sorsunk. Ez az életparancs azt hangsúlyozná, hogy a magyarság lelki valóság, *corpus spirituale*, amelynek minden tagja egyformán drága s csak együtt, a maga egészében tartható fenn... De ez a magyarság nem politikai összefüggést mutat, egységét nem is a vér, a faj biztosítja... Ehhez a lelki testhez az árpádházi szent és hős királyok éppúgy hozzátartoznak, mint a hortobágyi öreg bojtárok, Rákóczi Ferenc, a barokk fejedelem éppúgy, mint a kis proletárgyerek, a színmagyar Arany János éppúgy, mint a horvát eredetű Zrinyi, a szlávverű Petőfi s a német ősöktől származó Liszt Ferenc vagy Semmelweis. Ha a magyar-

¹³² Gróf *Klebelsberg Kunó*, Neonacionalizmus. 2. kiad., Budapest, 1928 és egyéb kötetei.

¹³³ *Kornis Gyula*, A kultúra válsága. Budapest, 1934, 136. s. k. l., 247. s. k. l.

¹³⁴ *Ottlik László*, Új Hungária felé. (Magyar Szemle IV. k., 1928, 1. sz. 1. s. k. l.) — U. ő, „Új Hungária“ és „Keleti Svájc“. (U. o. VII. k., 1929, 2. sz. 113. s. k. l.) — U. ő, Pax Hungarica. (U. o. XXII. k., 1934, 3. sz. 289. s. k. l.)

¹³⁵ *Mályusz Elemér*, i. m.

¹³⁶ *Pukánszky Béla*, i. m.

¹³⁷ *Asztalos Miklós*, idézett műveiben.

¹³⁸ *Franz Kászonyi*, i. m.

¹³⁹ *Barankay Lajos*, A magyar integritás művelődéspolitikája. Pécs, 1928.

¹⁴⁰ *Domokos László*, Magyar feltámadás. Budapest, [1934].

¹⁴¹ *Szász Béla*, Nemzetiségpolitikánk válsága: A dunai kérdés. Budapest, 1932.

ság lelki tényező, lényege egy műveltség... ez a műveltség történelem, egy csomó dicsőséges és még több szomorú eseménynek, vereségnek és győzelmeknek állandó emlékkészlete, amelyet magával kell hordoznia mindenkinek, aki élő tagja akar lenni a magyarság szellemi testének. Még ezen felül bizonyos gondolkozásmód, új magatartás, közerkölcs, lovagiasság, hallgatagság, hűség... Ebben a magyar lelkületben részt vehet a diaspora, a kisebbségi és a törzsökös magyar. Hozzá tartozhatik az itt lakó nemzetiség fia, aki tán még magyarul sem tud és kiszakadhat belőle, aki csak magyarul tud, ha idegen is a lelke.¹⁴² E költői, filozófiai, történelmi és politikai mélységet járó szavaknál találóbban senki sem jellemezhetette volna a mai magyar kultúrnemzet fogalmát.

5. A magyar nemzethez tartozás főbb jegyei.

A nemzet fogalmának meghatározása után felmerül még az az igen messzeágazó kérdés, hogy melyek volnának azok a szellemi vagy külső jegyek, amelyek a magyar nemzetet minden más nemzettől elhatárolják.

Ezek között legkönnyebben felismerhető, külső, objektív jegy a nyelv, bár láttuk, hogy egymagában ez sem döntő. A magyarság antropológiai rasszbeli tulajdonságainak összefoglalását kísérelte meg *Bartucz Lajos*, de annak hangoztatásával, hogy ezen a téren még igen-igen sok a tennivaló.¹⁴³ A magyar történeti népfajjegyzés jellegzetes vonásaira igyekezett rámutatni *Szekfü Gyula*.¹⁴⁴ Sok szempontot foglal össze ezen a téren *Kászonyi Ferenc* könyve, amely a Dunamédsérei kérdését nem nyelvi, hanem épen faji rokonsági alapokon akarja megoldani.¹⁴⁵ A magyar faj jellemvonásait az irodalom tükrében igyekezett felvá-

¹⁴² *Ravasz László*, Az időfeletti Széchenyi. (Pesti Hírlap 1937. február 9.) — U. az: Legyen világosság! Beszédok, írások. Budapest, 1938, III. k., 344. l.

¹⁴³ *Bartucz Lajos*, A magyarság faji összetétele. (Természettudományi Közöny LIX. k., 1927, 840. f. 65—80. l.)

¹⁴⁴ *Szekfü*, A faji kérdés és a magyarság 85. s k. l. — V. ö. még *Marosi Arnold*, Átöröklés és nemzetvédelem. Budapest, 1924.

¹⁴⁵ *Kászonyi*, i. m.

zolni *Babits Mihály*.¹⁴⁶ Legújabbban pedig valósággal a magyarság kultúrmorfológiájának megrajzolási kísérlete nyilvánul meg *Prohászka Lajos* könyvében,¹⁴⁷ amelyhez több, szinte tanulmányszámba jövő ismertetés jelent meg.¹⁴⁸

Benne *Prohászka* vizsgálat tárgyává tette a magyar közösség szellemét „összes értékvonatkozásainak jelentésfeltáró összefüggéseiben” s ennek eredményeként állítja elének mint szimbolikus alakot a bujdosót. Az eredmény tehát felette pesszimisztikus, mert a szót az örök magyar sikertelenség, a balsors és a küzdelem hiábavalóságának hangulata kíséri. *Prohászka* szép könyvében a magyar szellemiség legbelsőbb metafizikai lényegének feltárását tűzte ki feladatául, de — mint *Szekfü* rámutat — kiindulópontja és módszere egyaránt hibás, és a magyar embertípust csak végtelen sok adatból lehetne összeállítani, amihez pedig szükséges lenne a történeti és népi magyar élettel foglalkozó tudományok együttműködése. Ha tehát a bujdosó-típust elutasítjuk magunktól, továbbra is fennmarad a nagy kérdés, hogy mi tehát a magyar nemzeti típus és melyek annak a jellemző vonásai.

Stavenhagen felhívja rá figyelmünket, hogy a nemzetek fogalmában jelentkező páto sz is arra vall, hogy a nemzetek többek akarnak lenni, mint egyszerű totális közösségek.¹⁴⁹ Kétségtelen, hogy a „nemzet” szónak hatalmas erkölcsi páto sz van. Abban, hogy a nemzetekben a közösségi érzés kifejlődik, rendszerint bizonyos szellemi és erkölcsi kapcsolatok is szerepet szoktak játszani. Ez nyilvánul például az angol *gentlemanlike*-ségben. Csak az az igazi angol, aki magatartásában a *gentleman* életfelfogást érzékíti.¹⁵⁰ Ha a magyarban keresnénk egy ehhez hasonló szociális ideáltípust, az az ú r i e m b e r fogalma lenne, ami idegen nyelven ép oly kevésbé adható vissza,

¹⁴⁶ *Babits Mihály*, Irodalmi problémák. Budapest, 1917.

¹⁴⁷ *Prohászka Lajos*, Vándor és Bujdosó, Budapest, 1936. — A mű előzetesen folytatásokban a „Minerva” 1932—35. évfolyamaiban jelent meg.

¹⁴⁸ Így *Hamvas Béla*, A magyar sorstudomány megalapítása. (Társadalomtudomány XVI. évf., 1936, 5. sz. 260—269. l.) — *Trócsányi György*, A magyar szellemiség pathológiája. (U. o. 270—307. l.) — *Szekfü Gyula*, Nem vagyunk bujdosók. (Magyar Szemle XXXII. k., 1938, 4. sz. 391—396. l.)

¹⁴⁹ *Stavenhagen*, i. m. S. 121.

¹⁵⁰ U. o. S. 27 f., S. 117 f.

mint az angol *gentleman*. Ez a magyar nemes embernek lovagi alakja biztos fellépésével, jó modorával, nyílt és barátságos magatartásával és határozott jellemével. Ez a tulajdonság valaha szociális volt, ma erkölcsi. Ma már nincs osztályhoz kötve, ép úgy, mint Angliában a *gentleman* ideálján nem változtatott az a körülmény, hogy a munkáspárt került kormányra. Magyarországon nemcsak minden beolvasztott erre a *grandseigneur*-szerű modorra törekszik, de a tótoknak például még ma is a cseh demokráciában ez az ideáljuk, vagyis az angol, helyesebben a magyar példa.¹⁵¹ Gróf *Keyserling* híres spektrumában igen élénk színekkel mutat rá a magyarságnag erre a lényeges vonására, sőt szerinte a magyarság Európának legarisztokratikusabb nemzete.¹⁵² Ez az arisztokratikus érzés és gondolkodás pedig nemcsak a felső tízezreket jellemzi, hanem egyaránt illik a magyar parasztra is. Sőt azt lehet mondani, hogy a Dunavölgyének népei a hún-török pásztorharcosnak ebben az európai úrtípusában látják ideáljukat.

Ha most már e jellegzetességen kívül a magyarban keressünk valami olyan összefogó és minden más nemzettől megkülönböztető szellemközösségi kapcsolatot, amely egészen a sajátja, akkor a régi hún-szittyá és katonanemzet tudata mellett ez csakis a magyar nemzet államaalkotó képességében, alkotmányyszeretetében és -tisztelésében nyilvánulhat. Ennek legfőbb bizonyítéka, hogy a magyar génusz a történelmi alkotmány formájában olyan konstitúciót alkotott, amilyen nincs még egy a kontinensen, és Európában is csak az angol hasonlít hozzá. Bizonyosága *Werböczy* „Hármaskönyv“-e, amely egyedülálló a maga nemében és a magyarságnak különösen fejlett jogérzékéről tesz tanúságot. Bizonyíték rá a

¹⁵¹ V. ö. *Ottlik László*, „Tótok“ és „magyarok“. (Magyar Szemle X. k., 1930, 1. sz. 25. s k. l.) — *Kászonyi*, i. m. S. 193 f., 210, 250, 261, 271.

¹⁵² „In Ungarn jedoch ist der Hochadel wirklich noch Adel. Er hat eben noch die entsprechende Funktion. Und sein Geist bestimmt die ganze Nation; die ganze Nation ist dort entsprechend adelig. So viele Fehler sie habe: der ganzen Nation Ideal ist Großmut, Gebertum und Opfermut. Jeder Ungar hat das Einzigkeitsbewußtsein, mit dem der Aristokrat als solcher steht und fällt“. . . . „Denn alles, was Europa jemals groß gemacht, beruht auf dem aristokratischen Geist, welcher heute nur noch Ungarn als Volk belebt“. Graf *Hermann Keyserling*, Das Spektrum Europas. Heidelberg 1928, S. 247 f., S. 265.

„Hármaskönyv“-ben megőrzött szentkorona elmélete, amely ugyan mutat föl idegen behatásokat is, de mégis sok benne az eredeti magyar elgondolás. Bizonyíték erre a szentkoronához való tántoríthatatlan ragaszkodás, a szentkoronából kisugárzó misztérium, ami valóban misztikussá teszi a magyar léleknek ezt a megnyilatkozását. Végül bizonyíték erre, hogy a magyarság többet vérétt alkotmányáért, mint bármely más nemzet ezen a világon. Alkotmányunk nemzetünknek annyira sajátja, hogy kapcsolata folytán a nemzet és állam közt oly szoros az összefüggés, hogy a magyar romantika magyarjai egyenesen az alkotmányban látják a hazát. Ha megdőlné az alkotmány, elpusztul a haza, ha kivész a nyelv, megszűnik a nemzet.¹⁵³

Prohászka Lajos is nemzeti öntudatunk legsajátságosabb objektivációját fedezi fel a szentkorona elméletében. A nemzeti öntudat és a vallásosság benne érett ki a kultúra egészét meghatározó intézménnyé, a magyarság örök szimbolumává. A szentkorona elméletének különböző vonásai közül ő a *corpus mysticum*-ot helyezi első vonalba s legfőbb jelentőségét abban véli, hogy egy középkori szakrális eszmét megmentett, fokozatosan fejlesztett és a modern formák számára is rugalmassá tett. „Ez az a nagy csoda a magyarság életében, — írja — amely a szétszóródástól mindig megóvta, de egyben oly lökőerőt is adott maroknyi népünknek, amellyel szemben a modern, nyugati alkotmányjog alapjára helyezkedő ellenfeleink végső eredményben épp oly tehetetlenek voltak, mint régebben a Kelet autokratikus hatalmai.“¹⁵⁴

Egyébként *Prohászka* a nyelv és a közös történeti sors mellett a jogász-ethoszt véli a magyarság harmadik nagy közösségösszekapcsoló tényezőjének.¹⁵⁵ Nemcsak mi tartjuk magunkat jogásznemzetnek, de a külföld is ismeri és értékeli ezt a nemzeti jellemvonásunkat, amelyet *Beksics Gusztáv* így foglal össze egyéb nemzeti jellegzetességeinkkel együtt: „A szabadságszeretet, eszmények utáni rajongás nélkül, liberális lendület, rohamos haladás és forradalmi szellem nélkül, a joghoz és törvényhez való szilárd, semmi veszélytől vissza nem riadó ragaszkodás, a legista holt betű-cultusa nélkül, egyenes-

¹⁵³ Lásd *Farkas Gyula*, A magyar romantika 175. s k. l.

¹⁵⁴ *Prohászka Lajos*, i. m. 119. l.

¹⁵⁵ U. o. 112. l.

lelkűség, nyíltság, erős monarchiai hajlam, melyet a hatalom törvénysértései meggyöngíthetnek, de soha meg nem semmisíthetnek; közös tulajdonságai voltak a magyar nemzet és Deák Ferencz lelkületének.¹⁵⁶

Épen a nemzet fogalmával kapcsolatosan érdekes néhány külföldi író idevonatkozó megállapítását idézni. Így a tiroli *Brandis* jegyzi meg nagy meglepetéssel, hogy az az öntudatos nacionalizmus, amelyet a magyarok még Ázsiából hoztak magukkal, megfoghatatlan unikum maradt Európában.¹⁵⁷ A bécsi *Hertz* rámutat, hogy már Szent István törvényeiben szerepel a magyar nemzet fogalma, amelyet a jogi műnyelv *gens Hungarica* szavakkal illetett. Hogy Magyarországon és Lengyelországon maradt meg legtovább a nemzetnek a nemességgel való azonosítása. Felhívja a figyelmet arra a sajátságos berendezésre, amely Erdélyben a „három nemzet”-et egymás mellé helyezte mint három kiváltságos testületet, jóllehet a székelyek szintén magyarul beszéltek.¹⁵⁸ Tudjuk, hogy a szászok, székelyek és az erdélyi megyék későközépkori keletkezésű kommunítása egyenesen annak a magyar államgondolatnak az alkotása, amely megnyilvánult már a Szent István-féle „Intelmekek”-ben (I, 6). A német *Boehm* kiemeli, hogy a nemzetiség fogalmának kialakítására bizonyos hatással volt a magyar államjogi felfogás is.¹⁵⁹ Az olasz *Michels* érdekesnek tartja kiemelni, hogy az országok közül Magyarország maradt legtovább hű a latinhoz, amelyben kapcsolatot talált magának Európa többi orszá-

¹⁵⁶ *Beksics Gusztáv*, A magyar doctrinairek. Budapest, 1882, 29. s k. l. — V. ö. *Trócsányi György*, i. m. 292. s k. l.

¹⁵⁷ *Klemens Graf zu Brandis*, Die ungarische Seele. Wien [1926], S. 131 f.

¹⁵⁸ *Friedrich Hertz*, i. m. S. 14 f., S. 26 f.

¹⁵⁹ *Max Hildebert Boehm*, Die Nationalitätenfrage. (Jahrbuch für Soziologie. Erster Ergänzungsband: Nation und Nationalität. Leipzig 1927, S. 121 f.) — V. ö. ehhez *Spohr*, i. m. S. 141. — Itt jegyezzük meg, hogy az „állampolgárság” és „nemzetiség” fogalmát egyaránt kifejező francia *nationalité* szó először 1812-ben szerepel szótárban, az Akadémia szótára 1835-ben veszi föl (lásd *Hatzfeld—Darmesteter*, Dictionnaire générale de la langue française. Paris 1924), a németeknél pedig a belőle származó *Nationalität* először 1797-ben fordul elő (Journal der Moden XII, 395—1802). Lásd *Schulz—Basler*, Deutsches Fremdwörterbuch Bd. II, S. 184. — V. ö. még a szó történetére nézve *Meinecke*, i. m. S. 152.

gához.¹⁶⁰ Bár a német szellemén át kapcsolódott be a magyarság az Európát egyetemesen átalakító latinitásba, mégsem recipiálta a római jogot. Ennek oka *Werböczy* „Tripartitum”-ában keresendő, amelyhez a nemzet mint hazai joghoz mindig hűen ragaszkodott. Ma a népiség újraébredésének korszakában a németek nem győzik eléggé fájlni, hogy az idegen római jog náluk kiszorította az ősi törzsi germán jogot.¹⁶¹

Itt azonban csak szinte kiragadva igyekeztünk néhány olyan jellemvonásra rámutatni, amiből összetevődik a nemzeti lélek. Valóban érdemes lenne átfogó és módszeres vizsgálatok segítségével több tudomány területéről egybeállítani azokat a lelki vonásokat, amelyek a magyar nemzetet minden más nemzettől elhatárolják.

Nagy szerepe van azután a nemzetfogalom kialakításában a nemzedékek kérdésének, az egymás nyomába lépés életközösség alakító hatásának. Már *Le Bon* mondja, hogy: „Nem az élők, hanem a holtak azok, akik döntő szerepet játszanak egy nép életében, s ezek a nép erkölcsének és magatartása öntudatlan indítóokainak létrehozói”.¹⁶² Mint ahogy egy egyetem életében a tanácsok mindig az előző évinek a feléből kerülnek ki, vagyis a maiban is az első egyetemi tanács szelleme él, úgy van ez a nemzetek életében is. A nemzet is nagy egyesség, amely összeköti a nemzedékeket azoktól kezdve, akik az őshazából idevándoroltak egészen a jövő ködében elvesző nemzedékekig. A nemzedékek olyannak tekintik az átvállalt feladatot, mintha végtelen lenne, nemzedékek sorozatán át befejezhetetlen, amelynek csak egymástól különböző szakai vannak. Néha úgy látszik, mintha ez a feladat ellenkeznék az illető nemzedék érdekével, de ha viszont megfelel a nemzedékek egyességi gondolatának, akkor átmenti a jövőbe a hagyományokat.

„Ami pedig — írja *Trócsányi* — azt a hegeli gondolatot illeti, amely egy nép létezése előfeltételének tekinti, hogy éljen

¹⁶⁰ *Robert Michels*, Die historische Entwicklung des Vaterlandsge-dankens. (Verhandlungen des Zweiten Deutschen Soziologentages. Tübingen 1913, S. 143.)

¹⁶¹ V. ö. *Balásfalvi Kiss Albert*, A római jog receptiója a germán jogban s annak hatása az európai jogfejlődésre. Szeged, 1937, 44. s. k. l.

¹⁶² *Le Bon*, Les lois psychologiques de l'évolution des peuples. Paris 1904, p. 175.

benne egy hatályos eszme történeti küldetéséről — arra azt kell felelnünk, hogy az ma is él benne, nem látja azt 'képszerűen' talán, de hallja a szózatot: „Rendületlenül”.¹⁶³ Ez a történelmi küldetés pedig reánk nézve hivatásunk a Dunamedencében a régi Magyarország népeinek azonos közösségi szervezetében, a Szent István-féle államelvek és a szentkorona tanában lefektetett nemzeteszme alapján. Egyfelől tehát a kultúrnemzet fogalmának alkalmazásával a magyar nép védelme fájában, nyelvében, kultúrájában, mind itthon, mind az elszakított területeken. Másfelől azonban rendületlen hit a magyarság ezeréves államalkotó génuszában és kormányzási képességében. A kultúrnacionalizmusnak olyan programja, amelyben a magyarság hivatást vállal mindazokkal a nemzetekkel szemben, amelyeket közös történelmi multjuk, a mienkhez hasonló keresztény kultúrájuk, a nyugatért a kelet ellen vívott százados harcok alatt kialakult közösségi tudatuk, az ezeréves alkotmány keretei közt kiformalódott közös jogrendjük, közös ideáljai, közös hagyományaik mint meglévő adottságok a nagyobb egység összefogó kulturális tényezőivé avatnak.¹⁶⁴ Tehát új nacionalizmusra van szükségünk, hogy megmentsiük véreinket és reintegrálhassuk hazánkat, amelynek geopolitikai egysége egyetlen létformája lehet a Kárpátok karaja népeinek. Ennek a neohungarizmusnak alapja pedig mindenekelőtt nemzetfogalmunk revíziója kell, hogy legyen.

A régi magyar nemzetszemlélet az államnemzet fogalmában csak az államot látta, amelyet egynek vett a nemzettel, de nem tekintette külön a népet. A modern kultúrnemzet szemlélete egymás mellett látja a népet, a nemzetet és az államot. A nemzet itt az állami hatalom helyett inkább a kultúrát és a sorsközösséget jelenti, amelyet vagy egy egységes államnép visel, vagy pedig különböző nemzetekhez tartozó népek, amelyek azonban közös életre szövetkeztek egy államiság keretében. Ez az életforma pedig csak az lehet, hogy e kisebbségi nemzetek az állami egységgel összeegyeztethető legnagyobb

¹⁶³ Trócsányi György, i. m. 278. 1.

¹⁶⁴ V. ö. Moravék Endre, Változatok a Dunamedencében, (Magyar Szemle XXIII. k., 1935, 3. sz. 208. s. k. 1.) — Trócsányi György, A magyar nemzeti lélek vívódásai. (Társadalomtudomány XIV. évf., 1934, 4. sz. 269. 1.)

szabadságot, területi vagy személyi (kultúr)autonómiát élvezzenek. A több kultúrnemzetet magában egyesítő állam életképességének épen ez lesz a próbaköve, hogy az állami egységen belül milyen alakban hajlandó szabad fejlődést biztosítani nemzeti kisebbségeinek.

Ha tehát kívánatossá akarjuk tenni nemzeti kisebbségeink részére a visszatérést, ehhez nem elegendő az önkormányzatnak erre az esetre való ígérete. Be is kell már előre bizonyítanunk jószándékunkat. Magyar vőreink részére pedig szintén csak úgy követelhetünk hasonló intézményeket, ha mi is a legteljesebb fejlődési szabadságot biztosítjuk idehaza nemzeti kisebbségeinknek. Kimondjuk egyenesen: ha részükre már most megadjuk a területi, illetőleg kultúraautonómia megszervezésének a jogát.¹⁶⁵ Ezzel azután valóban be is bizonyíthatjuk a világnak, hogy „A magyar kis nép, de nagy nemzet”¹⁶⁶ s ha a Dunamedencében újból betöltheti hivatását, talán elhalkul *Ady* pesszimizmusában „A Duna vallomása”:

A Duna-táj bús villámhárító,
Fél-emberek, fél-nemzetecskék
Számára készült székely-kaloda.
Ahol a szárnyakat lenyesték
S ahol halottasak az esték.

¹⁶⁵ V. ö. *Bethlen István* gróf, Magyarország kisebbségi politikája. (Magyar Szemle XVIII. k., 1933, 2. sz. 89. s k. l.) — U. ö. Angliai előadásai 45. s k. l. — V. ö. *Csekey István*, A kisebbségi kultúraautonómia Észtországban. (Kl. a Budapesti Szemle CCVIII. k.-éből.) Budapest, 1927.

¹⁶⁶ *Pethő Sándor*, A magunk útján. Budapest, 1937, 198. l.

